

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Λαμπρινή Μηλιώρη

(Α.Μ. 2018Α005)

Διπλωματική Εργασία

Τα συναισθήματα των προσώπων και η σημασία τους
στην αφήγηση της ιστορίας από τον Μιχαήλ Ψελλό
στη *Χρονογραφία* του

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Μαρίνα Λουκάκη

Τριμελής επιτροπή:

Μαρίνα Λουκάκη

Θεοδώρα Αντωνοπούλου

Χαράλαμπος Μεσσής

ΠΜΣ “Αρέθας”

Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλολογίας

Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας

Αθήνα 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....1 – 2

Κεφάλαιο 1:

1. Ορισμός συναισθήματος.....3 – 4
2. Εκδήλωση συναισθημάτων.....5– 7
3. Κατηγορίες συναισθημάτων.....8 – 9

Κεφάλαιο 2:

1. Τα πάθη των Βυζαντινών.....11 – 12
2. Τα πάθη στη *Χρονογραφία* του Μιχαήλ Ψελλού.....13 – 15

Κεφάλαιο 3:

1. Καταγραφή των συναισθημάτων στη *Χρονογραφία*
του Μιχαήλ Ψελλού.....16 – 106
2. Τα συναισθήματα του συγγραφέα.....107 – 110
3. Γενικά Συμπεράσματα..... 111 – 112

Βιβλιογραφία

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών “Αρέθας”, του Τμήματος Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το θέμα επιλέχθηκε μετά από σκέψη, καθώς τα συναισθήματα και η εκδήλωση αυτών στο Βυζάντιο είναι ένα θέμα αρκετά νέο και προσφέρει ευκαιρίες για μελέτη σε νέους ερευνητές.

Η εκπόνηση της εργασίας υπήρξε αρκετά δύσκολη, τόσο λόγω των πρωτοφανών υγειονομικών συνθηκών, όσο και των προσωπικών δυσκολιών εξαιτίας της πανδημίας.

Θα ήθελα, ωστόσο, να ευχαριστήσω την καθηγήτριά μου, Μαρίνα Λουκάκη, για την υπομονή της και, διότι με την στήριξή της και την παρότρυνσή της προς τους φοιτητές αποτελεί πρότυπο καθηγήτριας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, που με έχει στηρίξει ηθικά και είναι πάντα δίπλα μου με αγάπη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Μιχαήλ Ψελλός, λόγιος του 11ου αιώνα, άφησε πίσω του ένα έργο που αποτελεί φωτεινό παράδειγμα, καθώς πρόκειται για μία Χρονογραφία υψηλού επιπέδου. Η Χρονογραφία του Μιχαήλ Ψελλού αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα έργα του ενδέκατου αιώνα, καθώς δεν πρόκειται για ένα έργο απλώς ιστορικό, αλλά βαθιά φιλοσοφικό και λογοτεχνικό. Πολλές μελέτες έχουν γίνει πάνω σε αυτό, τόσο λόγω της ιστορικής του αξίας, αφού αποτελεί πηγή για τον 10ο και 11ο αιώνα, όσο και λόγω της λογοτεχνικής του αξίας. Η Χρονογραφία του αναφέρεται στα χρόνια 976 – 1078, διάστημα κατά το οποίο μάς παρουσιάζει δεκατέσσερις αυτοκράτορες. Η διαφορά του από τους άλλους ιστοριογράφους είναι ότι δεν ασχολείται μόνο με τα ιστορικά γεγονότα¹, αλλά κυρίως με το πολιτικό παιχνίδι, με την αυλή και με τις προσωπικότητες των αυτοκρατόρων, κάνοντάς τους πιο προσιτούς στον αναγνώστη. Άνθρωπος πολυπράγμων, ήταν ένας πραγματικός “homo universalis” της εποχής του. Ήταν λόγιος και ταυτόχρονα φιλόσοφος, ιστορικός, διπλωμάτης και πολιτικός. Άνθρωπος με πραγματική αγάπη για την παιδεία, μπορεί να χαρακτηριστεί ως αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, καθώς πολλές φορές φαίνεται να αλλάζει απόψεις μέσα στο έργο του. Με το πλούσιο συγγραφικό έργο του συνέβαλε αποφασιστικά στην οργάνωση της παιδείας τον ενδέκατο αιώνα και και κατείχε το αξίωμα του Ύπατου των Φιλοσόφων. Η Χρονογραφία του εξιστορεί τα γεγονότα των ετών 976 – 1078 από τη δική του οπτική γωνία, με συχνές προσωπικές παρατηρήσεις².

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι ο εντοπισμός και η καταγραφή των συναισθημάτων των προσώπων και η σημασία τους για τη σκιαγράφηση των χαρακτήρων κατά την αφήγηση της Ιστορίας από τον Μιχαήλ Ψελλό. Θα εξετάσουμε την εκδήλωση των συναισθημάτων, και το πώς αυτά επηρεάζουν, ίσως, την εξέλιξη της ιστορίας. Αυτό που θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας είναι ότι ο Ψελλός, αν και είχε λάβει κλασική παιδεία, εντούτοις, ζούσε σε μία εποχή όπου κυριαρχούσε το Χριστιανικό πνεύμα. Συνεπώς, θα εξετάσουμε αν και κατά πόσο αυτό έχει επηρεάσει τη σύλληψη και την παρουσίαση του συναισθήματος από τον Ψελλό.

Όπως η πλειοψηφία των θηλαστικών, έτσι και ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να εκφράζει αυτά που νιώθει. Ωστόσο, υπάρχει μία βασική διαφορά μεταξύ τους και αυτή είναι η ικανότητα για έλλογη σκέψη και όχι απλά η κυριαρχία του ενστίκτου. Ήδη από την αρχαιότητα το συναίσθημα ή “πάθος” ορίζεται ως κάτι βαθύ, εσωτερικό, που ξεπερνά τις πέντε αισθήσεις του ανθρώπου,

¹ Ψελλός, 6.22.1 – 5: “πολλοί με πολλάκις πρὸς τήνδε τὴν ζυγγραφὴν κατηνάγκασαν, οὐ τῶν ἐν τέλει μόνον καὶ τῶν πρώτων τῆς γερουσίας· ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὰ τοῦ λόγου τελούντων μυστήρια· καὶ τῶν ὅσοι θεϊότεροι καὶ ὑπερτελεῖς τὴν ψυχὴν”.

² Καρπόζηλος, σελ. 59 – 161

σχετίζεται με την ψυχή³ και σχεδόν πάντα εκφράζεται είτε με τη φωνή είτε με τη γλώσσα του σώματος είτε με βιολογικές αντιδράσεις⁴. Οι αρχαίοι Έλληνες, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την τέχνη, έδιναν μεγάλη αξία στην απόδοση των συναισθημάτων, καθώς η τέχνη αγγίζει την ψυχή του ανθρώπου και του δημιουργεί ανάλογα συναισθήματα με αυτά τα οποία προβάλλει.

Πάνω σε αυτά, και κυρίως στο πλατωνικό και αριστοτελικό πρότυπο⁵, έχει βασιστεί ο Ψελλός σε ό,τι αφορά την απόδοση των συναισθημάτων στη *Χρονογραφία* του, ένα έργο πλούσιο σε συναισθήματα, τόσο λεξιλογικά όσο και ηθογραφικά, που ξεπερνά τα όρια της ιστοριογραφίας και βοηθά τους αναγνώστες να αντιληφθούν καλύτερα τις πράξεις των προσώπων του και να νιώσουν οικεία διαβάζοντας για αυτά, μέσω της οπτικής του Ψελλού ως παρατηρητή.

3 Βλ. *Πολιτεία* του Πλάτωνα για την τριμερή διάκριση της ψυχής.

4 *Περί ψυχής*, 403a: “ἔοικε δὲ καὶ τὰ τῆς ψυχῆς πάθη πάντα εἶναι μετὰ σώματος”

5 Βλ. Καρπόζηλο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. Ορισμός συναισθήματος

Η λέξη “συναίσθημα” προέρχεται από την πρόθεση “συν-” και το ρήμα “αισθάνομαι”⁶ και, ουσιαστικά, σημαίνει το να αντιλαμβανόμαστε κάτι με τις αισθήσεις μας⁷. Το συναίσθημα, ωστόσο, δεν αποτελεί μία απλή αίσθηση, αλλά κάτι βαθύτερο, εσωτερικό. Είναι μία συνειδητή εμπειρία⁸, καθώς αντιλαμβανόμαστε τη στιγμή που τα βιώνουμε, μία ψυχική αντίδραση σε καταστάσεις, που συχνά επιδρά στο σώμα, όπως για παράδειγμα στον καρδιακό παλμό ή την εφίδρωση, και μπορεί να παρατηρηθεί μέσω των εκφράσεων του προσώπου, του τόνου της φωνής ή της στάσης του σώματος. Επιπλέον, η συμπεριφορά του ατόμου αντανακλά τα συναισθήματα βάσει του τρόπου που βιώνουμε μία κατάσταση, με αποτέλεσμα αυτά να γίνονται πιο συγκεκριμένα και διακριτά⁹. Οι σύγχρονες μελέτες ψυχολογίας έχουν αποφανθεί ότι τα συναισθήματα, αν και συνειδητή εμπειρία, πηγάζουν από το ασυνείδητο μέρος της ψυχής, γι'αυτό και είναι δύσκολο, να ελεγχθούν απόλυτα από τη λογική. Δεν μπορούμε, δηλαδή, να επιβάλουμε στον εαυτό μας να μην βιώνει συναισθήματα μέσω της λογικής. Ο Freud¹⁰ ήταν αυτός που περιέγραψε τον ρόλο του ασυνειδήτου στη συμπεριφορά και τα συναισθήματα, κάτι που πλέον μπορεί να αποδειχθεί και με νευροβιολογικές μελέτες.

Η έννοια του συναισθήματος αποτελεί έναν σχετικά νέο όρο. Στην αρχαιότητα, και κατ'επέκταση στους βυζαντινούς χρόνους, ο όρος που χρησιμοποιείται είναι η λέξη “πάθη”. Αρχικά, ωστόσο, η λέξη “πάθος”, η οποία προέρχεται από το ρήμα “πάσχω”, δε φαίνεται να δήλωνε το συναίσθημα, αλλά μάλλον είχε περισσότερο τη σημασία μιας δυσάρεστης κατάστασης. Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς αναφέρει “*ιατρική μὲν γὰρ κατὰ Δημόκριτον σώματος νόσους ἀκέεται, σοφίη δὲ ψυχὴν παθῶν ἀφαιρεῖται*”¹¹. Πρώτη φορά, δηλαδή, φαίνεται να διαφοροποιείται η λέξη “πάθος”, εννοώντας το συναίσθημα, από τον Δημόκριτο, ίσως γύρω στο 420 π.Χ.¹² Αυτό, όμως, γίνεται πρώτη φορά ξεκάθαρο στο έργο του Πλάτωνα “*Φαίδρος*”, όπου ο φιλόσοφος μιλάει για “*έρωτικόν πάθος*”¹³, εννοώντας το συναίσθημα του έρωτα. Ο ίδιος φιλόσοφος στο έργο του “*Φαίδων*” αναφέρει τη λέξη “πάθη” ως κάτι που συνδέεται με το σώμα και όχι με την ψυχή¹⁴,

6 Liddel – Scott, 1. αντιλαμβάνομαι, κατανοώ, προσλαμβάνω ή κατανοώ μέσω των αισθήσεών μου, βλέπω, ακούω, νιώθω, 2. αντιλαμβάνομαι με τον νου μου, καταλαβαίνω, εννοώ, ακούω, μαθαίνω

7 ινδοευρωπαϊκή ρίζα *h₂ewis- < *h₂ew- (βλέπω, παρατηρώ)

8 Teachers of Psychology, Emotion, σελ. 13

9 Santrock, *Child Development*, σελ. 346

10 Freud, *Ego and Id*

11 D235 (B31) Clem. Alex. Paed. 1.2.6.2, *Early Greek Philosophy, Volume VII*, σελ. 268

12 Harris, *Restraining Rage*, σελ. 84

13 *Φαίδρος*, 265b

14 *Φαίδων*, 94b: Πότερον συγχωροῦσαν τοῖς κατὰ τὸ σῶμα πάθεσιν ἢ καὶ ἐναντιουμένην;

επιθυμίες και αντιδράσεις του σώματος δηλαδή, μέσα στις οποίες αναφέρει λίγο παρακάτω “ταῖς ἐπιθυμίαις καὶ ὀργαῖς καὶ φόβοις”, έννοιες που εμείς, σήμερα, τις αναγνωρίζουμε ως συναισθήματα. Στην “Πολιτεία” του, ωστόσο, φαίνεται να συμβαίνει ένας διαχωρισμός ανάμεσα στις διάφορες επιθυμίες σε πάθη-συναισθήματα, τα οποία εδρεύουν στο *θυμοειδές* και σε βιολογικές ανάγκες, οι οποίες εδρεύουν στο *επιθυμητικόν*. Το *θυμοειδές* αποτελεί ένα από τα μέρη της ψυχής, στον τριμερή διαχωρισμό που ο ίδιος δίνει, το οποίο συνεργάζεται με το *λογιστικόν*, αλλά και με το *επιθυμητικόν* μέρος. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα συναισθήματα αποτελούν μία “γέφυρα” μεταξύ συνειδητού και ασυνείδητου.

Ο πρώτος που επιχείρησε να δώσει έναν ακριβέστερο ορισμό¹⁵ ήταν ο Αριστοτέλης, αναφέροντας ενδεικτικά έντεκα συναισθήματα: την επιθυμία, την οργή, τον φόβο, το θάρρος, τον φθόνο, τη χαρά, τη φιλία, το μίσος, τον πόθο, την ζήλια και την ευσπλαχνία¹⁶, ορίζοντάς τα ως κάτι που μεταβάλλει την κατάσταση και την κρίση των ανθρώπων και συνοδεύεται από τη δυσαρέσκεια ή την ευχαρίστηση, ενώ οι Στωικοί αναφέρουν τέσσερα: την ηδονή, τη λύπη, την επιθυμία και τον φόβο¹⁷. Ο αριθμός αυτός είναι ενδεικτικός, καθώς οι απόψεις των μελετητών τείνουν να διαφέρουν ως προς την ποικιλία των συναισθημάτων. Ο Δαρβίνος¹⁸, για παράδειγμα, σε μία από τις πρώτες προσπάθειες επιστημονικής προσέγγισης των συναισθημάτων, θα ξεχωρίσει πάνω από τριάντα τρία συναισθήματα στον άνθρωπο, αλλά και στα ζώα, ενώ το 1987¹⁹ εκδίδεται μία πιο συστηματική μελέτη των συναισθημάτων και της κατάταξης αυτών με μορφή “δενδροειδούς” καταλόγου. Όμως, ο Parrott²⁰ άνοιξε νέους ορίζοντες στη μελέτη των συναισθημάτων και την διάκρισή τους, αφού αναφέρει πάνω από εκατό συναισθήματα, τα οποία κατατάσσει βάσει ενός δενδροειδούς συστήματος σε βασικά, δευτερεύοντα και τριτογενή. Ένα παράδειγμα που θα μπορούσε να αναφερθεί είναι ότι διακρίνει ως βασικό συναίσθημα την αγάπη, από την οποία πηγάζει ως δευτερεύον συναίσθημα η στοργή και ως τριτογενές η συμπάθεια.

Παρά τις μελέτες, οι οποίες έχουν γίνει και εξακολουθούν να γίνονται, σχετικά με τα συναισθήματα, δεν υπάρχει ακριβής ορισμός τους, καθώς οι ορισμοί ποικίλλουν ανάλογα με την επιστήμη, που μελετά κάθε φορά την έννοια του συναισθήματος και την εκδήλωση αυτού. Διαφέρει, επίσης, το εύρος των συναισθημάτων, που μπορεί κανείς να αναγνωρίσει, καθιστώντας τα συνεχώς ένα ενδιαφέρον θέμα μελέτης για πολλές επιστήμες.

15 *Ρητορική*, Βιβλίο Β', 1378a: ἔστι δὲ τὰ πάθη δι' ὅσα μεταβάλλοντες διαφέρουσι πρὸς τὰς κρίσεις οἷς ἔπεται λύπη καὶ ἡδονή, οἷον ὀργή ἔλεος φόβος καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, καὶ τὰ τούτοις ἐναντία

16 *Ἠθικά Νικομάχεια*, Βιβλίο Β', 1105b: λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν ὀργὴν φόβον θάρσος φθόνον χαρὰν φιλίαν μῖσος πόθον ζῆλον ἔλεον, ὅλως οἷς ἔπεται ἡδονὴ ἢ λύπη

17 Ildefonce, *Les Stoïciens*

18 Darwin, *The expression of emotions* βλ. και James, *What is an emotion?*

19 Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor, *Emotion knowledge*, σελ. 1061–1086

20 Parrott, *Emotions in Social Psychology*

2. Εκδήλωση συναισθημάτων

Όπως προαναφέρθηκε, ο πρώτος που έδωσε μία νέα, για την εποχή, συναισθηματική διάκριση στη λέξη “πάθος”, ήταν ο Δημόκριτος, κάνοντας έναν παραλληλισμό μεταξύ ασθενειών σώματος – ψυχής και ιατρικής – φιλοσοφίας. Δίνεται, δηλαδή, κατά τον Δημόκριτο, η αίσθηση ότι τα πάθη είναι κάτι από το οποίο πρέπει ο άνθρωπος να απαλλαγεί μέσω της ορθής σκέψης. Την ίδια άποψη εκφράζουν και οι Στωικοί²¹, αλλά και οι οπαδοί αυτών, όπως ο Κικέρωνας, ο οποίος κινείται μεταξύ αριστοτελικών και στωικών απόψεων²². Αναφέρει, μάλιστα, ότι τα “πάθη”, όπως τα ονομάζουν οι Έλληνες είναι κινήσεις του νου που δεν υπάγονται στη λογική και γι’αυτό τα χαρακτηρίζει ως ασθένειες, που καθιστούν έναν άνθρωπο *ex potestate*, δηλαδή εκτός ελέγχου, αν δεν μάθει να τα ελέγχει μέσω της φιλοσοφίας²³, ωστόσο, και ο ίδιος ακόμα δεν μπορεί να μην εκφράσει τη θλίψη του για τον θάνατο της κόρης του²⁴. Την ίδια άποψη με τον Κικέρωνα φαίνεται να είχε και ο Σενέκας, καθώς αναφέρει ότι “δεν είναι φυσιολογικό να λυγίζεις από τη θλίψη, καθώς αυτή πλήττει περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες, τους βάρβαρους από τους καλλιεργημένους ανθρώπους και τους αμαθείς από τους μορφωμένους”²⁵.

Αλλά και ο Πλάτωνας στην “Πολιτεία”, το σημαντικότερο ίσως πολιτικό έργο της αρχαιότητας, με την τριμερή διάκριση της ψυχής, αποφαινεται πως, σε ό,τι έχει να κάνει με τη δημόσια ζωή, το μέρος που πρέπει να επικρατεί είναι το λογιστικόν²⁶ και όχι το θυμοειδές, όπου εδρεύουν τα συναισθήματα, η ισορροπία δηλαδή μεταξύ της λογικής και των αλόγιστων επιθυμιών. Σε άλλο σημείο, επίσης, κατακρίνει την ποίηση μέσω της οποίας εκφράζονται συναισθήματα, θεωρώντας ότι δεν έχουν θέση μέσα σε μία κοινωνία, της οποίας στόχος είναι η αυτάρκεια και η ελευθερία του ατόμου, αλλά και του συνόλου²⁷. Επιπλέον, αναφέρει ότι η ψυχή του φιλοσόφου θα πρέπει να είναι απαλλαγμένη από συναισθήματα²⁸, ώστε να είναι σε θέση να φέρει εις πέρας το έργο του. Συνεπώς, κάποιος που κατέχει μία σημαντική θέση στο σύνολο, είτε πολιτική είτε στρατιωτική, πρέπει να είναι σε θέση να ελέγχει τα συναισθήματά του, ώστε να είναι σε θέση να

21 Graver, *Stoicism and Emotion*

22 Konstan, *The concept of “emotion”*, σελ. 139-151

23 Graver, *Cicero on the emotions*

24 Graver, *Cicero on the emotions*, ειδικά 4.14

25 Seneca, *Consolation to Marcia*, 7.3: Ut scias autem non esse hoc naturale, luctibus frangi, primum magis feminas quam viros, magis barbaros quam placidae eruditaeque gentis homines, magis indoctos quam doctos eadem orbitas vulnerat.

26 *Πολιτεία*, 4.441e: Οὐκοῦν τῷ μὲν λογιστικῷ ἄρχειν προσήκει, σοφῶ ὄντι καὶ ἔχοντι τὴν ὑπὲρ ἀπάσης τῆς ψυχῆς προμήθειαν, τῷ δὲ θυμοειδεῖ ὑπὲρ κόφῳ εἶναι καὶ συμμάχῳ τούτου;

27 *Πολιτεία*, 3.387b: ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα παρρησιόμοθα Ὅμηρον τε καὶ τοὺς ἄλλους ποιητὰς μὴ χαλεπαίνειν ἂν διαγράφομεν, οὐχ ὡς οὐ ποιητικὰ καὶ ἡδέα τοῖς πολλοῖς ἀκούειν, ἀλλ’ ὅσῳ ποιητικώτερα, τοσοῦτῳ ἦττον ἀκουστέον παισι καὶ ἀνδράσιν οὐδὲ δεῖ ἐλευθέρους εἶναι, δουλείαν θανάτου μᾶλλον πεφοβημένους

28 *Φαίδων*, 83b: ὡς ἀληθῶς φιλοσόφου ψυχὴ οὕτως ἀπέχεται τῶν ἡδονῶν τε καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ λυπῶν [καὶ φόβων] καθ’ ὅσον δύναται, κάποια χειρόγραφα αναφέρουν [καὶ φόβων], κάποια ὄχι.

προστατέψει την πόλη. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τη λογοτεχνία της εποχής, καθώς οι χαρακτήρες ως επί το πλείστον βιώνουν και εκφράζουν έντονα τα συναισθήματά τους και οι ακροατές/θεατές/αναγνώστες μπορούν να ταυτιστούν μαζί τους, σε αντίθεση με τις επιταγές της δημόσιας ζωής, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι οι συγκεκριμένες επιταγές δεν διαφαίνονται ακόμα και μέσα από τα λογοτεχνικά έργα, καθώς αντικατοπτρίζουν τις ιδέες της εποχής, όπως θα δούμε παρακάτω.

Φυσικά, υπήρχαν πτυχές της ζωής, όπου η έκφραση συναισθημάτων και η προσπάθεια χειρισμού των συναισθημάτων άλλων ανθρώπων ήταν απόλυτα αποδεκτές. Ο Αριστοτέλης στη *“Ρητορική”* του, ένα πολύ χρήσιμο εγχειρίδιο με οδηγίες προς τους δημόσιους ομιλητές, κάνει λόγο όχι μόνο για τα συναισθήματα, τα οποία κατονομάζει και αναλύει, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν για να μεταβάλουν την κρίση του ακροατηρίου με σκοπό να πείσουν. Ένας από τους στόχους του ρήτορα, λοιπόν, είναι να φέρει σε μια συγκεκριμένη ψυχική κατάσταση το ακροατήριο, ώστε να είναι θετικά διακείμενο προς αυτόν. Η φρόνηση, η αρετή και η καλή διάθεση, αποτελούν τα στοιχεία αυτά με τα οποία ο ρήτορας γίνεται πιο πειστικός και τα πάθη είναι αυτά που δημιουργούν την καλή διάθεση. Είναι, άλλωστε, γνωστό ότι η επίκληση στο συναίσθημα είναι μία από τις τεχνικές της ρητορικής τέχνης, ώστε να πεισθεί το ακροατήριο, αλλά και οι δικαστές. Ένα ακόμα παράδειγμα αποτελεί ο Ξενοφών με το έργο του *“Κύρου Παιδεία”*, στο οποίο δεν αναλύει τα συναισθήματα επακριβώς, ωστόσο αναφέρει ότι το μυστικό της καλής ηγεσίας του Κύρου ήταν ότι μπορούσε να διαχειρίζεται πολύ καλά²⁹ τα συναισθήματα των άλλων, όπως και τα δικά του. Διαμορφώνοντας συμμαχίες (φιλία), ενθαρρύνοντας (ελπίδα), επιδεικνύοντας φιλανθρωπία (ευσπλαχνία) ενίσχυε τη θέση του ως βασιλιά και ασκούσε επιρροή στον περίγυρό του³⁰.

Κάτι που αξίζει, επίσης, να αναφερθεί είναι ότι ήδη από την αρχαιότητα είχαν συνδέσει τις αντιδράσεις και τη γλώσσα του σώματος με την εκδήλωση των συναισθημάτων. Ο Αριστοτέλης αναφέρει χαρακτηριστικά *“ἔοικε δὲ καὶ τὰ τῆς ψυχῆς πάθη πάντα εἶναι μετὰ σώματος, θυμός, πραότης, φόβος, ἔλεος, θάρσος, ἔτι χαρὰ καὶ τὸ φιλεῖν τε καὶ μισεῖν· ἅμα γὰρ τούτοις πάσχει τι τὸ σῶμα”*³¹, όλα τα συναισθήματα, δηλαδή, λαμβάνουν χώρα μέσα σε κάποιο σώμα, το οποίο συμμετέχει στην εκδήλωση αυτών. Αλλά και ο Ιωάννης ο Φιλόπονος φαίνεται να συμφωνεί περιγράφοντας πώς τα συναισθήματα επηρεάζουν διάφορες λειτουργίες του σώματος, όπως την κυκλοφορία του αίματος, την ωχρότητα του προσώπου ή την ερυθρότητα που προκαλεί το αίσθημα της ντροπής, λέγοντας *“τῆ μὲν γὰρ ὀργῆ συγκινεῖται τὸ περικάρδιον αἷμα, τῆ δ' ἐπιθυμία συνδιατίθεται τὸ ἥπαρ, καὶ ὑπ' αἰδοῦς ἐρυθθαίνεται τὸ πρόσωπον τοῦ αἵματος περὶ τὴν ἐπιφάνειαν*

29 *Κύρου Παιδεία*, 1.1.3: ἐπισταμένως

30 Tamiolaki, *Emotion and Persuasion*

31 *Περὶ Ψυχῆς*, 403a

χυθέντος, ὑπὸ δὲ φόβου ὠχρίασις γίνεται, συστολῆς εἰς τὸ βάθος τοῦ αἵματος γενομένης, καὶ ἀπλῶς ἐν ἑκάστῳ πάθει συνδιατίθεται πῶς τὸ σῶμα³².

Εἶναι γεγονός ὅτι το πῶς αισθανόμαστε επηρεάζει καὶ τις σωματικές μας λειτουργίες, ὅπως για παράδειγμα ἡ αυξημένη εφίδρωση που προκαλεῖ το αἶσθημα τῆς ανησυχίας ἢ οἱ αυξημένοι καρδιακοὶ παλμοὶ που προκαλοῦνται ἀπὸ το αἶσθημα τοῦ φόβου ἢ ἀκόμα τὰ δάκρυα με τὰ ὁποῖα εκδηλώνεται ἡ λύπη, ἀλλὰ κάποιες φορές καὶ ἡ υπερβολικὴ χαρὰ ἢ ἡ ανακούφιση. Ἐκτός, ὁμως, ἀπὸ τις σωματικές λειτουργίες, τὰ συναισθήματα γίνονται πολλές φορές ἐμφανῆ καὶ ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ σώματος, ὅπως, για παράδειγμα, ἡ ἀγκαλιά ἢ τὸ φίλημα για να εκδηλώσουμε τὴν ἀγάπη, τὴ φιλία καὶ τὴ στοργή ἢ ἡ ἀποστροφή τοῦ βλέμματος ὅταν νιώθουμε ντροπὴ ἢ ἀνησυχία για κάτι, τὸ συνοφρῶμα ὅταν νιώθουμε δυσἀρέσκεια, ἀκόμα καὶ ἡ φυγὴ, ὅταν νιώθουμε φόβο. Αὐτό, ὅπως θα δούμε, εἶναι κοινὸ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, καθὼς αὐτές οἱ εκδηλώσεις ἀποτελοῦν αὐθόρμητες ἀντιδράσεις καὶ εἶναι πολὺ δύσκολο για κάποιον να τις ἐλέγξει εἴτε πρόκειται για κάποιον αυτοκράτορα ἢ για ἕναν ἀπλὸ ἄνθρωπο.

32 Ioannis Philoponi, σελ. 50, 18 – 22

3. Κατηγορίες συναισθημάτων

Στον ελληνορωμαϊκό κόσμο, ανάλογα με την κοινωνική θέση που κάποιος κατείχε, βλέπουμε και την έκφραση ή μη των συναισθημάτων, κάτι που γίνεται εμφανές και από πολιτικά και από λογοτεχνικά έργα που, φυσικά, απεικονίζουν την άποψη των ανθρώπων της εποχής και πολλές φορές τα συναισθήματα συνυφαίνονται και ταυτίζονται με ηθικές έννοιες, όπως το θάρρος ή η δειλία. Στο έργο “*Άλκηστις*” του Ευριπίδη, ο Άδμητος αναφέρει “*κακὸν τὸ λῆμα κοῦκ ἐν ἀνδράσιν τὸ σόν*”³³, δηλαδή ότι η δειλία δεν ταιριάζει στους άνδρες. Επίσης, στον “*Ηρακλή*” του Ευριπίδη, ο ήρωας, παρά το γεγονός ότι έρχεται αντιμέτωπος με τον θάνατο των παιδιών του, δεν δακρύζει³⁴, διότι του το απαγορεύει ο άγραφος νόμος. Ειδικά οι μορφές που έχουν κάποιο κύρος μέσα στην κοινωνία ή ασχολούνται με τα κοινά, φαίνεται να οφείλουν να ελέγχουν ή ακόμα και να καταπνίγουν την εκδήλωση των συναισθημάτων τους. Φυσικά, κάτι τέτοιο δεν είναι απόλυτο, καθώς στην ελληνορωμαϊκή λογοτεχνία υπάρχουν πολλά παραδείγματα ηγετικών μορφών, οι οποίες οργίζονται αλόγιστα, φθονούν, φοβούνται, εκφράζουν τη θλίψη τους με δημόσιο θρήνο και βιώνουν γενικότερα ένα εύρος συναισθημάτων.

Μία διάκριση που αφορά στην έκφραση, αλλά και την ποιότητα, των συναισθημάτων και είναι εμφανής ειδικότερα στη δραματική ποίηση, είναι μία διάκριση που πηγάζει από κριτήρια με βάση το φύλο του ατόμου. Έτσι, βλέπουμε να διαχωρίζονται τα συναισθήματα σε ανδρικά και γυναικεία. Στο έργο “*Τραχίνιαι*” του Σοφοκλή, ο Ηρακλής βιώνοντας θλίψη, παρομοιάζει τον εαυτό του με γυναίκα³⁵, καθώς η θλίψη και η ζήλεια στα έργα της αρχαιότητας εκδηλώνεται κυρίως από τους γυναικείους χαρακτήρες. Ο Γαληνός, για παράδειγμα, αναφέρει ότι οι γυναίκες είναι πιο επιρρεπείς στη θλίψη³⁶, ενώ ο Πλούταρχος αναφέρει ότι οι γυναίκες είναι πιο εύκολο να επηρεαστούν από τα συναισθήματά τους ως πιο ευαίσθητες³⁷. Όμως, υπάρχουν και παραδείγματα γυναικών που βιώνουν “ανδρικά” συναισθήματα, όπως η “*Μήδεια*” του Ευριπίδη ή οι γυναίκες στη “*Λυσιστράτη*”³⁸ του Αριστοφάνη, που κυριεύονται από θυμό, ένα συναίσθημα που ήταν κοινωνικά πιο αποδεκτό να εκφράζεται από άνδρες, αλλά αυτά είναι πιο σπάνια. Ωστόσο, αυτό θα μπορούσε να αποτελεί και δικαιολογία για τον αποκλεισμό των γυναικών από τη δημόσια ζωή, καθώς

33 *Άλκηστις*, στ. 723

34 *Ηρακλής Μαινόμενος*, στ. 1358 – 1362:

γεραιέ, τὰς ἐμὰς φυγὰς ὄρᾱις,
ὄρᾱις δὲ παίδων ὄντα μ' ἀθέντην ἐμῶν.
δὸς τούσδε τύμβωι καὶ περίστειλον νεκροῦς
δακρύοισι τιμῶν (ἐμὲ γὰρ οὐκ ἔδει νόμος)

35 *Τραχίνιαι*, στ. 1070 – 1072:

οἴκτιρόν τ' ἐμὲ πολλοῖσιν οἴκτιρόν,
ὄστις ὄσπε παρθένος βέβρυχα κλαίων

36 Γαληνός, *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου*

37 Πλούταρχος, *Περὶ ἀοργησίας*

38 *Λυσιστράτη*, στ. 464 – 465: ἤκειν ἐνόμισας, ἢ γυναιξὶν οὐκ οἶει χολὴν ἐνεῖναι;

επικρατούσε η άποψη ότι οι γυναίκες δεν μπορούν να ελέγξουν τα συναισθήματά τους και αυτό δεν ενδείκνυται για την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας, στη διακυβέρνηση της οποίας δεν υπάρχει χώρος για συναισθηματισμούς, ώστε να μην διασαλεύεται τόσο η τάξη όσο και η κοινωνική θέση του ατόμου³⁹.

Μία τρίτη κατηγορία είναι αυτή των ατομικών και συλλογικών συναισθημάτων. Ως επί το πλείστον τα συναισθήματα αποτελούν μία προσωπική διαδικασία, αφού είναι η αντίδραση ενός ατόμου σε μία κατάσταση, συνεπώς βιώνονται και εκφράζονται ατομικά. Αυτή η αντίδραση, όμως, μπορεί παράλληλα να υποκινήσει συναισθήματα σε ένα άλλο άτομο, αφού υπάρχει επιπλέον μία διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ τους και αυτό το άτομο, με τη σειρά του, θα βιώσει ένα συναίσθημα ατομικά. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό μία κατάσταση να δημιουργήσει διαφορετικά συναισθήματα σε διαφορετικά άτομα. Ωστόσο, υπάρχουν καταστάσεις που επηρεάζουν με τον ίδιο τρόπο έναν αριθμό ατόμων μεγαλύτερο του ενός ή ακόμα και ένα πλήθος ατόμων. Σε αυτή την περίπτωση γίνεται λόγος για συλλογικά συναισθήματα, δηλαδή μία ομάδα ατόμων βιώνει το ίδιο συναίσθημα λόγω μίας συγκεκριμένης κατάστασης. Αυτό, φυσικά, δεν σημαίνει ότι θα το εκφράσουν με τον ίδιο τρόπο. Μπορεί, δηλαδή, κάποιος να δακρύσει βιώνοντας τη θλίψη, ενώ κάποιος άλλος να φωνάζει ή να θρηνήσει. Παράδειγμα συλλογικών συναισθημάτων αποτελούν οι γυναίκες που βιώνουν θυμό στον Αριστοφάνη ή η αρπαγή των Σαβίνων γυναικών που πρώτα τους προκάλεσε φόβο και ανησυχία, ενώ έπειτα ένιωσαν θάρρος και ρίχτηκαν ανάμεσα στους άνδρες, με αποτέλεσμα να σταματήσουν τη διένεξη προκειμένου να μην χάσουν γονείς και συζύγους⁴⁰.

Συνεπώς, θα μπορούσαμε να θέσουμε τρία κριτήρια, ώστε να εξετάσουμε την εκδήλωση των συναισθημάτων και το ρόλο αυτής στα γεγονότα πιο εύκολα: 1. Πώς εκδηλώνονται από τους έχοντες εξουσία και από αυτούς που βρίσκονται χαμηλότερα ιεραρχικά, 2. Αν υπάρχει διαφορά ως προς την εκδήλωσή τους μεταξύ ανδρών και γυναικών και 3. Εάν είναι συλλογικά και εκδηλώνονται με τον ίδιο τρόπο.

39 Harris, *Ancient Anger*, σελ. 140 – 141

40 Titus Livius, 1.13.1-3

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

1. Τα πάθη των Βυζαντινών

Αφού είδαμε την εξέλιξη της σημασίας της λέξης “πάθος” κατά την αρχαιότητα, αξίζει να σημειώσουμε ότι η λέξη δεν έχασε την παλαιά σημασία της ασθένειας⁴¹ ή της ταλαιπωρίας⁴². Εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται για να περιγράψει και αυτές τις καταστάσεις, ωστόσο έτεινε να χρησιμοποιείται και για να ορίσει πλέον τα συναισθήματα. Όμως, η έλευση του Χριστιανισμού άλλαξε την αντιμετώπιση που είχαν τα “πάθη”, τα συναισθήματα δηλαδή.

Ένα σημαντικό παράδειγμα είναι αυτό του οίκτου. Ο οίκτος ή ο *ἔλεος*, είναι ένα από τα πιο σημαντικά συναισθήματα, που παρουσιάζονται στα έργα της αρχαιότητας, ειδικά στη δραματική ποίηση, αλλά πολλές φορές είναι παρών και στη ρητορική. Είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο οίκτος απουσιάζει πολλές φορές από τους πιο σύγχρονους καταλόγους⁴³ των λεγόμενων “βασικών” συναισθημάτων, ενώ ο Αριστοτέλης τον συμπεριλαμβάνει στα ενδεικτικά συναισθήματα, που αναφέρει. Ο Αριστοτέλης, λοιπόν, ορίζει τον οίκτο ως την λύπη και τον πόνο που αισθανόμαστε όταν κάποιος παθαίνει κάτι κακό, το οποίο δεν του αξίζει⁴⁴. Αυτό, ωστόσο, εμπεριέχει και ένα στοιχείο κριτικής που σχετίζεται με το ήθος του ατόμου, που βρίσκεται σε άσχημη θέση. Ο οίκτος, δηλαδή, δεν συνδέεται με οποιονδήποτε βρίσκεται σε άσχημη θέση, αλλά με κάποιον που εμείς θεωρούμε ότι δεν αξίζει να βρίσκεται σε αυτή τη θέση. Με την έλευση του Χριστιανισμού αυτό αλλάζει. Ο Λακτάντιος, ο “Χριστιανός Κικέρων”, για παράδειγμα, αναφέρει στο έργο του *Divinae Institutiones* ότι ο οίκτος έχει δοθεί στους ανθρώπους από τον Θεό, ώστε να προστατεύουμε ο ένας τον άλλο, ενώ κι ο ίδιος ο Θεός είναι ελεήμων απέναντι στα δημιουργήματά του, συνεπώς το να δείχνουμε οίκτο, αποτελεί αρετή⁴⁵. Επιπλέον, ο Γρηγόριος Νύσσης ορίζει τον οίκτο ως έναν εκούσιο πόνο που νιώθουμε για τις ατυχίες κάποιου άλλου, ο οποίος πηγάζει από την αγάπη που νιώθουμε για τον συνάνθρωπο⁴⁶. Δεν κάνει καμία διάκριση σχετικά με το αν αξίζει κάποιος τον οίκτο κάποιου άλλου, όπως ο Αριστοτέλης, και αναφέρει ότι αυτός που νιώθει οίκτο για τον συνάνθρωπο, έχει πετύχει την ύψιστη αρετή.

41 Ο Ψελλός, για παράδειγμα, ονομάζει την επιληψία του Μιχαήλ Δ' Παφλαγόνος, “πάθος”.

42 Όπως, για παράδειγμα, τα θεία Πάθη του Χριστού.

43 βλ. Darwin, *The expression of emotions*

44 *Ρητορική*, Βιβλίο Β', 1385b: ἔστω δὴ ἔλεος λύπη τις ἐπὶ φαινομένῳ κακῷ φθαρτικῷ ἢ λυπηρῷ τοῦ ἀναξίου τυγχάνειν

45 Lactantius, *Institutiones Divinae*, 1.13.1

46 Γρηγόριος Νύσσης, PG, τόμος 44, σελ. 1252, στ. 28 κ.ε.

Ο απόστολος Παύλος αναφέρει “νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργήν, θυμόν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν”⁴⁷, κάτι που δείχνει ὅτι ὀρισμένα πάθη ἀντιμετωπίζονταν ὡς ἀρνητικά καὶ πρέπει οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀπαλλαγούν ἀπὸ αὐτά. . Γενικότερα, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας φαίνεται νὰ διαχωρίζουν τὰ πάθη σε ψυχικά καὶ σωματικά, δηλαδή σε συναισθήματα καὶ βιολογικὲς ἀνάγκες, ὁμῶς πολλές φορές, ὅταν μιλοῦν γιὰ “πάθη”, τείνουν νὰ μὴν καθορίζουν ἐπακριβῶς σε τι ἀναφέρονται. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐμπλέκονται τὰ συναισθήματα με κάποιες βιολογικὲς ἀνάγκες ἢ ἀκόμα καὶ συμπεριφορὲς⁴⁸, γιὰ παράδειγμα με τὰ ἐπτά θανάσιμα ἀμαρτήματα. Κάποια σωματικά πάθη, ὅπως ἡ λαιμαργία⁴⁹, θεωροῦν ὅτι ἀποτελοῦν προθάλαμο γιὰ τὴν ἐκδήλωση ἄλλων παθῶν, ὑπάρχει συνεπῶς μία ἀλληλουχία μεταξύ τους, σύμφωνα με τοὺς Πατέρες.

Ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἀναφέρει, “καὶ τὴν ἐν ἄλλοις σηπεδόνα τῶν παθῶν τρόποις ἀρετῶν ἐκκαθαίροντας καὶ τὴν ἄγνοιαν, ψυχῆς ὑπάρχουσας τύφλωσιν, τῷ τῆς γνώσεως φωτὶ καταυγάζοντας”⁵⁰, ἐνῶ ὁ Εὐάγριος γράφει, “Ἔν τὰς μνήμας ἔχομεν ἐμπαθεῖς, τούτων καὶ τὰ πράγματα πρότερον μετὰ πάθους ὑπεδεξάμεθα· καὶ ὅσα τῶν πραγμάτων πάλιν μετὰ πάθους ὑποδεχόμεθα, τούτων καὶ τὰς μνήμας ἔξομεν ἐμπαθεῖς. Ὅθεν ὁ νικήσας τοὺς ἐνεργοῦντας δαίμονας τῶν ὑπ’ αὐτῶν ἐνεργουμένων καταφρονεῖ”⁵¹. Γίνεται ἐμφανὲς ὅτι κάποια ἀπὸ τὰ πάθη δὲν ὀρίζονταν ὡς πάθη, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἀρετές. Αὐτὸ τοὺς δίνει μία θετικὴ χροιά σε σχέση με τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος οφείλει νὰ καταπολεμήσει, αὐτὰ δηλαδή που τον ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸν Θεό. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, “Μᾶλλον δὲ τὰ μείζω τούτων προεισενέγκατε, καὶ οἷα τοὺς ἐκεῖνον γνησίως τιμῶντας εἰκὸς, σώματος κένωσιν, ψυχῆς ἀνάβασιν, κακίας ἀποφυγὴν, ἀρετῆς ἐπίδοσιν”⁵². Ἡ ἀπάθεια, σύμφωνα με αὐτὲς τὶς διδασκαλίες, δὲν ἐννοεῖται ὡς ἀναισθησία, ἀλλὰ ὡς ἔλεγχος τῶν ἀρνητικῶν παθῶν, ἐνῶ τὰ θετικὰ πάθη νοοῦνται ὡς ἀρετές, ὅπως ἡ ἀγάπη, ἡ φιλία καὶ ὁ οἶκτος. Αὐτὰ, φυσικά, ἀφοροῦν τὴν χριστιανικὴν διδασκαλία, ἡ ὁποῖα ἦταν μεν παρούσα στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, αὐτὸ δὲ σημαίνει, ὁμῶς, ὅτι οἱ ἄνθρωποι μποροῦσαν εὐκόλα νὰ διαχειρίζονται τὰ συναισθήματά τους. Τὸ Βυζάντιο εἶναι, φυσικά, συνδεδεμένο με τὸν Χριστιανισμό, δὲν εἶναι, ὁμῶς, ἡ χριστιανικὴ ἢ μοναδικὴ πτυχὴ του, συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζουμε τὰ πάθη μόνον ὑπὸ τὴν χριστιανικὴν ὀπτική.

Κάτι που σχεδὸν παραμένει ἴδιο, σε ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐκδήλωση τῶν παθῶν, με τὴν ἀρχαιότητα εἶναι οἱ ἀντιλήψεις περὶ συναισθημάτων καὶ φύλου. Τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου, γιὰ

47 Epistula Pauli ad Colossenses 3:8

48 Γιὰ παράδειγμα φιλαργυρία ἢ ψεύδος.

49 Joannes Chrysostomos, PG51, σελ. 260: “οὐδὲ τράπεζα ἢ μετὰ αἰσχύνῃς τοῦ ἀδελφοῦ, ἢ μετὰ καταφρονήσεως τῆς ἐκκλησίας, ἢ μετὰ λαιμαργίας ἢ ἀσωτίας γινομένη”.

50 Maximus Confessor, *ad Thalassium*

51 Evagrius Ponticus, *Traité pratique ou le moine*, t34-35

52 Gregorius Nazianzus, *In laudem Cypriani* (oratio 24)

παράδειγμα, αποδίδεται κυρίως σε άνδρες, διότι συνδέεται κατά βάση με στρατιωτικά ζητήματα⁵³. Το ίδιο και το συναίσθημα του έρωτα. Ο άνδρας είναι συνήθως ο *εραστής*, ενώ η γυναίκα η *ερωμένη*, καθώς θεωρούνταν απρεπές να εκδηλώνει μία γυναίκα τον έρωτά της. Οι γυναίκες, συνήθως, παρουσιάζονται με βάση το βυζαντινό πρότυπο⁵⁴, υπερευαίσθητες, ο έρωτας τους προκαλεί συναισθηματικό πόνο, νιώθουν φυσική αδυναμία, που οδηγεί σε λιποθυμία και δεν μπορούν να ελέγξουν τους εαυτούς τους. Ακόμα και πιο σύγχρονοι μελετητές φαίνεται να θεωρούν ότι κάποια συναισθήματα και ενέργειες, όπως η φροντίδα προς τους άλλους, αποδίδονται κυρίως σε γυναίκες⁵⁵. Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, το γεγονός ότι συναισθήματα όπως η θλίψη που εκδηλώνεται έντονα και αποδίδεται συνήθως σε γυναίκες, αποδίδεται και σε ευνούχους⁵⁶, καθώς λόγω της θέσης τους είχαν χάσει το στοιχείο της αρρενωπότητας ή ανδρισμού. Αυτό, φυσικά, δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν παραδείγματα γυναικών, και ειδικά στη *Χρονογραφία*, που φοβούνται, οργίζονται και εκφράζουν τον έρωτά τους.

53 Constantinou – Meyer, *Emotions and Gender*, σελ. 8

54 Messis και Nilsson, *Eros as Passion*, σελ. 159 – 190

55 Gilligan, *In a Different Voice*

56 Tougher, *Gendering Grief*, σελ. 93 – 107

2. Τα πάθη στη Χρονογραφία του Μιχαήλ Ψελλού

Ο Μιχαήλ Ψελλός στη *Χρονογραφία* του δεν αναφέρει ονομαστικά τα πάθη, ωστόσο αυτά γίνονται εμφανή από την επιλογή του λεξιλογίου, από το πώς σκιαγραφεί τους χαρακτήρες και το πώς εκδηλώνονται μέσα από τις καταστάσεις, τις οποίες εκείνοι βιώνουν. Βλέπουμε ότι η λέξη “*χαρακτήρ*”, όπως και το ρήμα “*χαρακτηρίζω*”, επαναλαμβάνονται αρκετές φορές στη *Χρονογραφία*, κάτι που σημαίνει ότι έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο για τον Ψελλό⁵⁷. Χαρακτήρας για τον Ψελλό είναι τα σταθερά γνωρίσματα ενός ατόμου, που το διαφοροποιούν από άλλα άτομα και τα γνωρίσματα αυτά αποτυπώνονται στην ψυχή, άρα στον συναισθηματικό κόσμο, αλλά και την εξωτερική εμφάνιση του ατόμου και είναι κληρονομικά. Τα παιδιά του Κωνσταντίνου Δούκα, για παράδειγμα, φέρουν τον χαρακτήρα του πατέρα τους, αλλά και την εξωτερική του εμφάνιση, “*έν τε ψυχῇ καὶ σώματι φέροντας*”. Βέβαια, το γένος και η καταγωγή, χρησιμοποιούνται επιλεκτικά από τον Ψελλό για να επιβεβαιώσουν την άποψή του για έναν αυτοκράτορα, καθώς κάθε άνθρωπος είναι ξεχωριστός και ακόμα και μέσα στην ίδια οικογένεια υπάρχουν “καλοί” και “κακοί”. Για παράδειγμα, στην περιγραφή του Μιχαήλ Δ' Παφλαγόνος και των αδελφών του ή στη σύγκριση του ίδιου και του Μιχαήλ Ε' Καλαφάτη, ο οποίος καταγόταν από αυτόν και ο οποίος μέσα στη *Χρονογραφία* αποτελεί παράδειγμα ενός κακού αυτοκράτορα (δυσγενέστατος). Γι'αυτό τον λόγο, στις περιγραφές του Ψελλού, ο εσωτερικός κόσμος και η εξωτερική εμφάνιση παρουσιάζονται μαζί, ώστε το ένα να συνάδει με το άλλο. Ο χαρακτήρας δεν διαμορφώνεται από τις καταστάσεις, αλλά το άτομο γεννιέται με αυτόν, συνεπώς, οι καταστάσεις είναι η ευκαιρία, ώστε να διαφανεί ο χαρακτήρας ή “*η τῆς ψυχῆς φύσις*”, όπως αναφέρει. Η ψυχή αποτελείται και από τα συναισθήματα, όπως έχουμε δει από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους, των οποίων μελετητής ήταν ο Ψελλός. Εκεί εδρεύουν, και παρά το γεγονός ότι ο Ψελλός δεν τα κατονομάζει, ωστόσο τα χρησιμοποιεί για να δείξει τις διαφορές μεταξύ των χαρακτήρων των προσώπων, αφού αποτελούν εκφράσεις του χαρακτήρα.

Η ψυχή, για τον Ψελλό, είναι ο πυρήνας του ανθρώπου και μπορεί κανείς να δει ότι μέσα στη *Χρονογραφία* λαμβάνει διαφορετικές έννοιες. Ταυτίζεται με τη ζωή⁵⁸, με τη διάθεση⁵⁹ και με τον χαρακτήρα⁶⁰. Όλες οι πράξεις και οι σκοποί και οι στόχοι ενός ανθρώπου γεννιούνται πρώτα στην ψυχή. Η βούληση είναι αυτή που καθορίζει τον χαρακτήρα ενός ανθρώπου και εδρεύει, επίσης, στην ψυχή. Όσο πιο ισχυρή η βούληση, τόσο πιο ισχυρός ο χαρακτήρας και τόσο πιο εύκολα ανταπεξέρχεται ένα άτομο στις διάφορες καταστάσεις. Όμως, οι αυτοκράτορες, έχοντας να

57 Lauritzen, *The depiction of Character*, σελ. 9 – 13

58 Ψελλός, 1.21: μετὰ βραχὺ καὶ αὐτὴν ἀπέρρηξε τὴν ψυχὴν

59 Ψελλός, 1.21: καὶ νεκρὸς ἔμψυχος γεγονὼς

60 Ψελλός, 2.2: δειλὸς ἦν τὴν ψυχὴν **καὶ** 2.4: καὶ τὴν ψυχὴν ἀγαθὴ

αντιμετωπίσουν πολύ πιο δύσκολες καταστάσεις από έναν απλό πολίτη, τείνουν να επηρεάζονται από αυτές και κάποιες φορές να κάνουν πράξεις που δεν συνάδουν με τον χαρακτήρα, με τον οποίο έχουν γεννηθεί. Αυτό είναι αποδεκτό από τον Ψελλό, σε αντίθεση με τη μόνιμη αστάθεια του χαρακτήρα, την οποία θεωρεί αρνητικό γνώρισμα για κάποιον που κυβερνά⁶¹, καθώς θεωρεί ότι μπορεί να αλλάζει συμπεριφορά γρήγορα και να παρασύρεται εύκολα.

Ο Ψελλός δίνει μεγάλη βαρύτητα στο ήθος⁶² ενός προσώπου, επηρεασμένος φυσικά από τους αρχαίους φιλοσόφους του οποίους μελετούσε. Η *Χρονογραφία* έχει ξεκάθαρα στοιχεία φιλοσοφίας, ιδιαίτερα πλατωνικής και αριστοτελικής, και αυτό γίνεται εμφανές από το πώς αντιμετωπίζει ο Ψελλός τους χαρακτήρες, όπως και από τη διάκριση που κάνει μεταξύ λογικής και συναισθημάτων. Επηρεασμένος από τους φιλοσόφους ως προς την ανάλυση χαρακτήρων, κάνει έναν διαχωρισμό μεταξύ νου/γνώμης και ψυχής, τα οποία αποτελούν τον εσωτερικό κόσμο ενός ανθρώπου και ήθος και εμφάνιση, δηλαδή τα εξωτερικά χαρακτηριστικά. Με τη λέξη “ήθος” πιθανόν εννοείται ο τρόπος συμπεριφοράς προς τους άλλους, οι αντιδράσεις που αντανακλούν τον χαρακτήρα των ανθρώπων. Το έργο του περιέχει ιδέες φιλοσοφίας, τις οποίες έχει συνδυάσει με το χριστιανικό ιδεώδες. Τίποτα δεν λέγεται τυχαία, όλα είναι μελετημένα, ώστε να ειπωθούν στο έργο του την κατάλληλη στιγμή⁶³. Με τη φιλοσοφία ψάχνει την αλήθεια και με τη ρητορική γοητεύει δημιουργώντας, έτσι, ένα έργο πολυεπίπεδο⁶⁴.

Τα συναισθήματα, συνεπώς, παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στη *Χρονογραφία*, καθώς όχι μόνο αποτελούν αντιδράσεις του εκάστοτε χαρακτήρα, αλλά επίσης, τον αναδεικνύουν. Τίποτα δεν λέγεται τυχαία, όλα είναι μελετημένα, ώστε να ειπωθούν στο έργο του την κατάλληλη στιγμή⁶⁵. Ένας χαρακτήρας, για παράδειγμα, που παρουσιάζεται πιο σκληρός ή αυταρχικός, είναι πιθανό να νιώσει πιο εύκολα θυμό, και μάλιστα να τον εκδηλώσει, σε σύγκριση έναν χαρακτήρα ήρεμο και πράο. Επιπλέον, μέσω των συναισθημάτων, δικαιολογούνται οι πράξεις ορισμένων προσώπων, αναδεικνύονται πολιτικές και προσωπικές υποθέσεις πιο ξεκάθαρα και δίνεται μία λογοτεχνική χροιά στη *Χρονογραφία*.

Το πρόβλημα έγκειται στο ότι, ενώ ο Ψελλός φαίνεται να ακολουθεί το αριστοτελικό πρότυπο ως προς την ποικιλία των συναισθημάτων, ειδικά λόγω της επιλογής του λεξιλογίου, σε ορισμένα σημεία της *Χρονογραφίας* αυτά δεν επαρκούν για να εκφράσουν τις λεπτές διαφορές μεταξύ των διαφόρων συναισθημάτων, όπως τα αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Γι'αυτόν τον λόγο, στην παρούσα εργασία θα προστεθούν κάποια συναισθήματα με τη σύγχρονη έννοιά τους, ούτως ώστε να υπάρξει μία παρουσίαση ολοκληρωμένη και εις βάθος και να διαφανούν αυτές οι λεπτές

61 Για τον όρο “ποικιλότης”, βλ. Lauritzen, *The depiction of Character*, σελ. 18 – 22

62 Kaldellis, σελ. 41.

63 Kaldellis, σελ. 40.

64 Kaldellis, σελ. 144.

65 Kaldellis, σελ. 40.

διαφορές. Κατά βάση, πρόκειται για διαβαθμίσεις συναισθημάτων, οι οποίες συνδέονται κυρίως με την ένταση⁶⁶ αυτών. Σε ό,τι αφορά τα πρόσωπα που τα βιώνουν, θα ακολουθηθεί ένας διαχωρισμός σε συναισθήματα αυτοκρατόρων, αξιωματούχων, αυλικών και ανταγωνιστών, γυναικών και συλλογικά συναισθήματα, εάν υπάρχουν⁶⁷.

66 Η συμπάθεια, για παράδειγμα, ως σύγχρονος όρος, δείχνει ότι κάποιος μας είναι αρεστός, αλλά δεν νιώθουμε απαραίτητα βαθιά φιλία απέναντί του.

67 Οι γυναικείες αυτοκρατορικές μορφές θα αναφέρονται στην κατηγορία “Γυναίκες”, ώστε να εξετάσουμε, εάν υπάρχει διαφορά στην εκδήλωση των συναισθημάτων, σε σχέση με τους άνδρες. Σε περίπτωση που κάποια κατηγορία δεν εκφράζει το εκάστοτε συναίσθημα, τότε αυτή δεν θα αναφέρεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Καταγραφή των συναισθημάτων στη Χρονογραφία του Μιχαήλ Ψελλού

1. Στοργή

Ο λόγος που επιλέχθηκε η στοργή ως πρώτο συναίσθημα προς καταγραφή είναι ότι, αρχικά, είναι το πρώτο συναίσθημα που εμφανίζεται στη *Χρονογραφία* και, δεύτερον, είναι ένα συναίσθημα που συνήθως εμφανίζεται ως ένα από τα “γυναικεία”, αφού ορίζεται ως η ανιδιοτελής αγάπη, συνήθως μιας μητέρας προς το παιδί της⁶⁸. Γενικότερα, εμφανίζεται να εκδηλώνεται από μεγαλύτερες σε ηλικία, γονικές μορφές, με αποδέκτες νεότερα άτομα. Αυτό που το καθιστά ενδιαφέρον είναι ότι, στη *Χρονογραφία*, εμφανίζεται συχνά να προέρχεται από άνδρες, ενώ υπάρχει μόνο μία περίπτωση, όπου εκδηλώνεται από γυναικεία μορφή.

■ Αυτοκράτορες:

- Η πρώτη αυτοκρατορική μορφή, που εκδηλώνει στοργή, είναι αυτή του Βασιλείου Β' προς τις κόρες του αδελφού του, Κωνσταντίνου. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστική η λεξιλογική επιλογή του Ψελλού, αφού γράφει “*ταύτας, ἡγάπα μὲν καὶ ὁ βασιλεὺς Βασίλειος· καὶ δεινῶς ἔστεργεν*”⁶⁹, δηλαδή χρησιμοποιεί το ρήμα “στέργω”, για να δηλώσει την πατρική αγάπη, την οποία έτρεφε ο Βασίλειος Β' για τις ανιψιές του.
- Η δεύτερη εκδήλωση του συναισθήματος της στοργής προέρχεται πάλι από τον Βασίλειο Β', αλλά αυτή τη φορά παρουσιάζεται μέσα από τις αναμνήσεις της Ζωής, “*ἀλλὰ καὶ σὺ με ὡς ἤδη γε ἠβῶσαν καταφιλῶν καὶ ἀγκαλιζόμενος, «σῶζοιο» ἔλεγες «παιδίον· καὶ ἐπὶ μήκιστον ζήσαις, τοῦ τε ἡμετέρου γένους ζώπυρον καὶ τῆ βασιλείᾳ θεοπρεπέστατον ἄγαλμα»*”⁷⁰. Εδώ μάλιστα υπάρχει και σωματική έκφραση με εναγκαλισμό και φίλημα προς τη μικρή Ζωή, αλλά και λεκτική με τρυφερά λόγια του Βασιλείου προς αυτήν. Επιπλέον, διαφαίνεται ότι θεωρούσε τη Ζωή διάδοχό του για τη συνέχεια της οικογένειας στην αυτοκρατορική εξουσία.

68 Η αρχαία ελληνική προσφέρει πολλές λέξεις για να περιγράψει την αγάπη διαφορετικής φύσης. Συνεπώς, μεταξύ μελών οικογένειας, για παράδειγμα σχέση μητέρας – παιδιού, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για απλή αγάπη, αλλά για στοργή, κάτι που είναι πολύ δύσκολο να οριστεί σε άλλες γλώσσες. Στα αγγλικά, όπου δεν υπάρχει αντίστοιχη λεξιλογική ποικιλία για την συγκεκριμένη έννοια ορίζεται ως “deep love and affection, e.g. that of a mother towards her child”.

69 Ψελλός, 2.4.11

70 Ψελλός, 5.22.16 – 19

- Ακόμη μία αυτοκρατορική, και μάλιστα πατρική, μορφή είναι ο Κωνσταντίνος Ι' Δούκας, ο οποίος παρουσιάζεται ως ένας τρυφερός πατέρας, που αγαπούσε τα παιδιά του, τους φερόταν με γλυκύτητα και ασχολούνταν ουσιαστικά και με την ανατροφή τους, *“γλυκύτερον γὰρ τοῖς παισὶ προσεφέρετο· προσέπαιζέ τε τούτοις ἡδέως καὶ προσεμειδία ψελλίζουσι· καὶ ἀνθημιλλᾶτο πολλάκις αὐτῷ ἀντιπίπτουσιν, εὐπαιδευσίαν τὲ ἄμα τούτοις καὶ γυμνασίαν ἐντεῖθεν προμνηστευόμενος”*⁷¹.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

Στη *Χρονογραφία* εντοπίζουμε μόνο έναν αξιωματούχο, που εκδηλώνει στοργή. Αυτός είναι ο Βασίλειος ο Παρακοιμώμενος. Αυτή είναι η πρώτη φορά που εμφανίζεται η στοργή στη *Χρονογραφία* και, μάλιστα, είναι το πρώτο συναίσθημα που εμφανίζεται στο κείμενο. Ο Ψελλός περιγράφει πώς ο Βασίλειος ο Παρακοιμώμενος αντιμετώπιζε τον Βασίλειο Β', όταν ο δεύτερος ήταν ακόμα παιδί, *“προσέκειτο δὲ μάλιστα τῷ ἀνεψιῷ Βασιλείῳ· καὶ ἠγκαλίζετο οἰκειότατα· καὶ ὡς εὐνοὺς ἐτιθηεῖτο τροφεύς”*⁷². Πρόκειται για μία τρυφερή σκηνή, όπου η στοργή που ένιωθε ο Παρακοιμώμενος εκφράζεται με εναγκαλισμό και είναι φανερό ότι είχαν μία σχέση, αρχικά τουλάχιστον, πατέρα – υιού, με τον Παρακοιμώμενο να στηρίζει τον Βασίλειο Β' σε κάθε του βήμα.

■ Γυναίκες:

Εκδήλωση στοργής βλέπουμε και από την αυτοκράτειρα Ευδοκία προς τον υιό της Μιχαήλ Ζ', ο οποίος ήταν αρκετά νέος τότε και δίσταζε να ασχοληθεί ενεργά με τη διακυβέρνηση. Η Ευδοκία προσπαθούσε με εκδηλώσεις στοργής και τρυφερότητας, όπως το φίλημα και τα εγκωμιαστικά λόγια, *“ἐφίλησε γοῦν πολλάκις προσελθοῦσα· καὶ ἐγκωμίων ἠξίωσε”*⁷³, να τον ενθαρρύνει, προκειμένου να ξεπεράσει τον δισταγμό του. Αργότερα, η Ευδοκία εκδηλώνει και πάλι τη στοργή της προς τον Μιχαήλ με τρυφερά λόγια μίας μητέρας προς το παιδί της, με εξαίρεση ότι τον προσφωνεί, επίσης, με τον τίτλο του, *“ὡς δὲ ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ παιδὸς ἢ μήτηρ καθῆστο, «ἀνίστασο» ἔφη, «κάλλιστέ μοι τῶν υἱέων καὶ βασιλεῦ”*⁷⁴. Η στοργή της Ευδοκίας είναι η μοναδική εκδήλωση αυτού του συναισθήματος από γυναικεία μορφή.

71 Ψελλός, 7.112.2 – 6

72 Ψελλός, 1.3.18 – 20

73 Ψελλός, 7.124.4 – 5

74 Ψελλός, 7.129.4 – 6

2. Αγάπη

Ως αγάπη ορίζεται το συναίσθημα της έντονης στοργής, συνήθως μεταξύ δύο συντρόφων – συζύγων ή δύο αδελφών⁷⁵. Πολλές φορές, επίσης, ορίζεται ως η βαθιά εκτίμηση μεταξύ δύο ατόμων, που μπορεί να ξεπερνά την έννοια της φιλίας. Είναι αλτρουιστική και χαρακτηρίζεται από την αφοσίωση προς το αγαπημένο πρόσωπο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο λεξιλογικός πλούτος της ελληνικής γλώσσας, προσφέρει τη δυνατότητα να ξεχωρίζει κανείς αυτές τις λεπτές διαφορές μεταξύ της φύσης των μορφών της αγάπης, τη στιγμή που σε άλλες γλώσσες, όπως στα αγγλικά λόγου χάρη, υπάρχει μόνο η λέξη “love” για να εκφράσει όλες τις μορφές αγάπης⁷⁶.

■ Αυτοκράτορες:

- Κάποτε υπήρχε συγγενική αγάπη μεταξύ του Ιωάννη Ορφανοτρόφου και του Μιχαήλ Ε', την οποία ο Μιχαήλ Ε', ωστόσο, προσποιείται ότι νιώθει, αφού θέλει πλέον να απαλλαγεί από τον έλεγχο του θείου του. Αυτή η, έστω προσποιητή, αγάπη εκφράζεται με τρυφερά λόγια, φιλοφρονήσεις, ακόμα και προσφορά θρόνου, που σκοπό είχαν να κάνουν τον Ιωάννη να νομίζει ότι έχει τον έλεγχο της κατάστασης, *“οὐδὲν δὲ ἤττον, καὶ τὸν Ἰωάννην τοιούτοις κατέθελγε ῥήμασι: «ὁ ἐμὸς» γάρ φησι «δεσπότης» (καὶ θρόνον ἐδίδου ἐγγὺς καθέζεσθαι· καὶ νεῦμα ἐζήτει παρ' ἐκείνου λαβεῖν, εἰ λαλεῖν βούλοιο)”*⁷⁷.
- Ο Μιχαήλ Δ' υπεραγαπούσε τον αδελφό του, Ιωάννη Ορφανοτρόφο και τον προτιμούσε από τα υπόλοιπα αδέλφια του, *“ὑπερηγάπα καὶ ἔστεργε”*⁷⁸.
- Ιδιαίτερη εκτίμηση του Κωνσταντίνου Γ' Δούκα προς τον αδελφό του, Ιωάννη. Λόγω της αδελφικής αγάπης που του είχε και της σχέσης που είχαν μεταξύ τους, του παρέδωσε το αξίωμα του καίσαρος και τον συμβουλευόταν ως προς τη διακυβέρνηση, *“τὸν μέντοιγε ἀδελφὸν Ἰωάννην, εἰς τὸ τοῦ καίσαρος ἀνενεγκὼν ἀξίωμα, ὑπερηγαπήκει καὶ μετὰ ταῦτα διαφερόντως”*⁷⁹.
- Αυτό που χαρακτηρίζει τον Μιχαήλ Ζ', σύμφωνα με τον Ψελλό, είναι η αγάπη του προς την

75 βλ. Liddel – Scott

76 Lee, *Colours of Love*, αναφέρει έξι διαφορετικές μορφές αγάπης: έρωτας, ερωτοτροπία, στοργή, μανία, πράγμα και αγάπη.

77 Ψελλός, 5.6.1 – 4

78 Ψελλός, 5.7.10

79 Ψελλός, 7.118.1 – 3

οικογένειά του. Συγκεκριμένα η τρυφερότητα με την οποία αντιμετώπιζε τη σύζυγό του και η αγάπη προς τα αδέφια του, *“τὸ περὶ τὴν γυναῖκα φίλτρον· οἷον ἐξ ἐκείνης ἀποτέκοι παιδίον· τὸ περὶ τοῖν ἀδελφοῖν, ὧν θαυμασίων ὑποκειμένων, θαυμασιώτερος ἐκείνος γνωρίζεται”*⁸⁰.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Γίνεται εμφανές στη *Χρονογραφία* ότι, όταν ο Μιχαήλ Δ' βρισκόταν στην εξουσία, τα αδέφια του εκμεταλλεύονταν με κάθε τρόπο τη θέση του αδελφού τους προς όφελός τους. Ο μεγάλος αδελφός του Μιχαήλ Δ', ο Ιωάννης, δεν επικροτούσε σε καμία περίπτωση τη στάση τους, ωστόσο, η αγάπη που ένιωθε και η αφοσίωση απέναντι στην οικογένειά του, τον έκανε να τους προστατεύει από τον αυτοκράτορα και αυτό γίνεται εμφανές σε δύο σημεία: *“καὶ οὐδ’ αὐτῶ μὲν ἤρεσκεν ἡ πονηρία τῶν ἀδελφῶν· φιλαδελφότητος δὲ εἴ τις ἄλλος τῶν πάντων γενόμενος, εἰς εὐθύνας μὲν ἐκείνους καθιστᾶν ὧν ἐπεπράγμισαν, οὐκ ἐβούλετο· περικαλύπτων δὲ τὰς ἀδίκους αὐτῶν πράξεις, ἐλευθερίαν ἔτι μᾶλλον ταῖς γνώμαις αὐτῶν ἐμνηστεύετο, ὡς οὐκ ἂν γνωσθησομένων τῷ αὐτοκράτορι”*⁸¹ και *“ἔπραττε δὲ ταῦτα, οὐ πάνυ μὲν ταῖς ἐκείνων γνώμαις ἐπόμενος· τοῦ δὲ γένους ὅμως κηδόμενος”*⁸². Αυτό τονίζεται από τον συγγραφέα με τις λέξεις “φιλαδελφότητος” και “κηδόμενος”.
- Ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος είχε αδυναμία στον αδελφό του, Μιχαήλ Δ'. Τον αγαπούσε πιο πολύ από τα υπόλοιπα αδέφια του, και αυτό φαίνεται λόγω του ότι δεν μπορούσε να φύγει από το πλευρό του, ακόμα κι όταν εκείνος πέθανε, *“ὁ μὲν ὀρφανοτρόφος Ἰωάννης, ὃς δὴ καὶ τὸ ζῦμπαν κράτος τηνικαῦτα διώκει· καὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἠγαπήκει τὸν ἀδελφόν, οὐδὲ θανόντος ἐκείνου, εὐθὺς ἀπαλλάττεται· ἀλλ’ ὥσπερ ζῶντι τριταῖος συνώκει τῷ τεθνεῶτι”*⁸³.

80 Ψελλός, 7.172.2 – 5

81 Ψελλός, 4.15.11 – 17

82 Ψελλός, 4.11.22 – 24

83 Ψελλός, 5.2.1 – 5

■ Γυναίκες:

Εκδήλωση αδελφικής αγάπης από την Ζωή προς τη Θεοδώρα, με εναγκαλισμό και φίλημα, παρά την άποψη που επικρατούσε ότι η Ζωή ήθελε την εξουσία μόνο για τον εαυτό της και ζήλευε την αδελφή της, *“ἀλλ’ ἢ τὴν ἡλικίαν πρεσβεύουσα ἀδελφῆ, λύει τούτοις τὸ τῆς γνώμης ἀμφίβολον· καὶ τὴν ἀδελφὴν τότε πρῶτον ἀσπάζεται· καὶ ἐναγκαλίζεται εὐμενῶς”*⁸⁴. Η σκηνή αυτή συμβαίνει μετά την κατάλυση της εξουσίας του Μιχαήλ Ε', κατά την πρώτη συνάντηση των δύο αδελφών, μόλις η Θεοδώρα επέστρεψε από το μοναστήρι.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

Ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος επιβεβαιώνει την αγάπη που νιώθει ο λαός απέναντι στη Ζωή και την αναγνώρισή της ως νόμιμης κληρονόμου, κάτι που θέλει να χρησιμοποιήσει προς όφελος της οικογένειάς του, μέσω της υιοθεσίας του ανιψιού του, Μιχαήλ, από την Ζωή. Αναφέρεται μάλιστα η γενναιοδωρία της Ζωής, που είχε κάνει τον κόσμο να είναι αφοσιωμένος σε αυτήν, *“καὶ τὸ σύμπαν ἄνευ εὐνοϊκώτερον πρὸς αὐτὴν ἔσχηκεν, ἅτε γυναῖκα· καὶ κληρονόμον τοῦ κράτους· καὶ τῇ ἀφειδείᾳ τῶν δόρων τὰς τῶν πάντων ὑποποιησαμένην ψυχὰς”*⁸⁵.

84 Ψελλός, 5.51.6 – 9

85 Ψελλός, 4.22.14 – 17

3. Έρωτας

Η λέξη “έρωτας” προέρχεται από το ρήμα “έρῶ”, που σημαίνει “επιθυμώ σφόδρα”. Ο έρωτας αποτελεί, ίσως, ένα από τα πιο σημαντικά και σφοδρά συναισθήματα και έχει εξυμνηθεί όσο κανένα άλλο, τόσο από τη λογοτεχνία, όσο και από άλλες μορφές τέχνης, όπως το περίφημο γλυπτό “Ερως και Ψυχή”. Χιλιάδες έργα έχουν αφιερωθεί σε αυτό το συναίσθημα, τόσο από ποιητές, όσο και από φιλοσόφους, με αποκορύφωμα το τρίτο στάσιμο στην “Αντιγόνη” του Σοφοκλή σχετικά με την παντοδυναμία του έρωτα⁸⁶. Σύμφωνα με τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, ο έρωτας είναι ένα από τα στοιχεία που δημιούργησαν τον κόσμο: “οἶον ὅσοι φιλίαν καί νεῖκος ἤ νοῦν ἤ ἔρωτα ποιοῦσιν ἀρχήν”⁸⁷, ενώ ο Πλάτων θεωρεί ότι ο έρωτας είναι αυτός που μπορεί να εξυψώσει την ψυχή στην προηγούμενή της κατάσταση. Η ερωτική έλξη ξεκινά ως ένα άλογο πάθος, έχει όμως την δυνατότητα να μεταμορφωθεί σε μια επιθυμία που ωθεί τον άνθρωπο στην ένωση με τις Ιδέες. Πράγματι, ο έρωτας είναι, ίσως, το μόνο συναίσθημα που δεν μπορεί να ελεγχθεί από τη λογική. Μπορεί να γεννηθεί στην ψυχή του ανθρώπου με τέτοια ταχύτητα και σφοδρότητα, ώστε το άτομο να μην μπορεί να αντιδράσει και να τον ελέγξει, όπως το πολύ γνωστό επεισόδιο του Αχιλλέα και της Πενθεσίλειας, την οποία ο Αχιλλέας ερωτεύθηκε σε δευτερόλεπτα. Ο έρωτας, ειδικά στην αρχαιότητα, ήταν σχεδόν πάντα άρρηκτα συνδεδεμένος με την ομορφιά και ενεργοποιείται σε πρώτο στάδιο με την οπτική επαφή. Αποτελεί, αδιαμφισβήτητα, ένα από τα πιο ενδιαφέροντα συναισθήματα προς μελέτη, καθώς είναι μία κινητήριος δύναμη, που μπορεί να αποβεί άλλοτε καταστροφική και άλλοτε ζωογόνος, και όχι απλά μία βιολογική ανάγκη.

■ Αυτοκράτορες:

- Ιδιαίτερα λογοτεχνική η περιγραφή του Ψελλού, με σκοπό να τονίσει το πόσο ερωτευμένος ήταν ο Κωνσταντίνος Θ' με τη Σκλήραινα, την οποία ποτέ δεν ξέχασε, παρά το γεγονός ότι νυμφεύθηκε τη Ζωή Πορφυρογέννητη και είχε συζυγικές σχέσεις μαζί της. Τη νοσταλγούσε διαρκώς και αναπολούσε τις στιγμές που έζησε μαζί της, όσο ζούσε με τη βασίλισσα. Μάλιστα, ο έρωτάς του για τη Σκλήραινα τον έκανε να μην διστάσει να μιλήσει ακόμη και στη Ζωή, προκειμένου να καταφέρει με κάποιο τρόπο να τη φέρει στο παλάτι, για να είναι και πάλι μαζί, “ἀλλὰ τοῖς μὲν αἰσθητοῖς ὄμμασι, τὴν βασιλίδα τεθέαται· τὴν δὲ ἐκείνης μορφήν, τοῖς ἀπὸ τῆς ψυχῆς συνήθρει καὶ συνελάμβανε· καὶ τὴν μὲν, ἠγκάλιστο· τὴν δὲ ἐγκόλπιον εἶχεν ἐν τῇ ψυχῇ.”⁸⁸ και επιπλέον

86 *Αντιγόνη*, στ. 781 – 800

87 *Μετά των Φυσικῶν*, 988a33-34

88 *Ψελλός*, 6.52.1 – 7

“εὐθὺς ἐκ πρώτης συνουσίας τῇ βασιλίδι περὶ τῆς γυναικὸς διαλέγεται, οὐχ’ ὡς περὶ γαμετῆς· οὐδ’ ἄλλως παλλακευθησομένης αὐτῷ· ἀλλ’ ὡς χρησαμένης πολλαῖς μὲν ταῖς ἐκ τοῦ γένους συμφοραῖς· πολλαῖς δὲ ταῖς ἀφ’ ἑαυτοῦ. καὶ ἠξίου, ἀνακλήσεώς τε ταύτην ἀξιοῦσθαι· καὶ τῶν μετρίων τυχεῖν”⁸⁹. Το ανεξέλεγκτο αυτό συναίσθημα τον έκανε να μην ακούει τις συμβουλές κανενός, ακόμα και της αδελφής του, Ευπρεπίας, “συνετωτάτης τῶν καθ’ ἡμᾶς γυναικῶν, ἀντιπραττούσης αὐτῷ”, όπως αναφέρει λίγο προηγουμένως ο Ψελλός. Ο Κωνσταντίνος Θ' άρχισε, πλέον, να συναντά τη Σκλήραινα και να συνευρίσκεται μαζί της ολοφάνερα και χωρίς αναστολές, εκδηλώνοντας έτσι αυτόν τον, άνομο για τα δεδομένα της εποχής, έρωτα, αντιμετώπιζοντάς την σαν νόμιμη σύζυγό του, “τὰ μὲν οὖν πρώτα, οὕτως τὰ πρὸς τὴν γυναῖκα ἐπλάττετο· καὶ ἦν τέως, οὐκ άνερυθρίαστος ὁ έρωσ αὐτῷ. κατὰ βραχὺ δὲ προῖων, ἀφαιρεῖται τὴν αἰδῶ· καὶ τὸ διεσχηματισμένον ἀνακαλύπτει· καὶ τὴν σκηνην καταστρέψας, εἰς ὕπαιθρον αὐτῆ, ὁσάκις βούλοιο, παρεγίνετό τε καὶ συνεγίνετο. καὶ ἵνα δὴ πάντα τὸν περὶ ταύτης προλάβω λόγον, τῶν ἀπίστων ἐδόκει τὸ πρᾶγμα ὀρώμενόν τε καὶ ἀκουόμενον. οὐκ ἔτι γὰρ αὐτῆ ὡς παλλακῆ προσεφοῖτα, ἀλλ’ ὡς καθαρῶς ὀμευνέτιδι”⁹⁰. Μάλιστα, λίγο παρακάτω, ο Ψελλός αναφέρει πώς ο Κωνσταντίνος Θ' συνέχισε να εκδηλώνει αυτόν τον έρωτα, που είχε ως συνέπεια να αδειάζει τα ταμεία της αυτοκρατορίας προσφέροντας αμέτρητα δώρα στη Σκλήραινα, “ἐξήντλει δὲ αὐτῆ τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν, ὁπόσα καὶ βούλοιο. πίθον οὖν χαλκοῦν ἐν τοῖς βασιλείοις ἐφευρηκῶς· ἐξωθεν καταπεποικιλμένον τύποις δὴ τισι καὶ γλύμμασι· τοῦτον χρημάτων πεπληρωκῶς, δῶρον ἀποστέλλει τῆ γυναικί. ἐποίει δὲ ταῦτα, οὐκ ἐκ διαστημάτων μακρῶν, ἀλλὰ συνεχῶς ἄλλα ἐπ’ ἄλλοις τῆ έρωμένη ἀπεκομίζοντο”⁹¹.

- Ο Κωνσταντίνος Θ' έτρεφε σφοδρό έρωτα για μία Αλανή πριγκίπισσα⁹², μετά τον θάνατο της αγαπημένης του, Μαρίας Σκλήραινας, “έρᾶ τινος μείρακος”⁹³ και “ἀλλ’ ὃ γε βασιλεὺς, ἅπαξ ἐαλωκῶς ταύτης, τοὺς μὲν ἄλλους κατέλυσεν έρωτας· σκηνοῖ δὲ παρ’ αὐτῆ μόνη· καὶ σφοδρὸν ἐπ’ αὐτῆ πόθον ἐγκυμονεῖ”⁹⁴. Το ερωτικό συναίσθημα εκδηλώνεται έντονα, μετά τον θάνατο της αυτοκράτειρας Ζωής, αφού πλέον δεν χρειαζόταν να προσέχουν, με αμέτρητα πολύτιμα δώρα προς την πριγκίπισσα και βασιλική αντιμετώπιση προς το πρόσωπό της. Ο Κωνσταντίνος Θ' της δίνει τον τίτλο της σεβαστής,

89 Ψελλός, 6.52.14 – 18

90 Ψελλός, 6.56

91 Ψελλός, 6.57

92 Ίσως πρόκειται για την πριγκίπισσα Ειρήνη, κόρη του πρίγκιπα Δημητρίου της αρμενικής δυναστείας των Βαγρατιδών.

93 Ψελλός, 6.151.8

94 Ψελλός, 6.151.16 – 18

αλλά έχει την απαίτηση να την αντιμετωπίσουν ως βασίλισσα και να εκπληρώνεται κάθε της επιθυμία σαν να είναι η σύζυγός του. Άτυπα, μάλιστα, την αποκαλεί βασίλισσα και διαθέτει αμέτρητα πλούτη προς το πρόσωπό της, αλλά και προς το έθνος της, *“ἀλλ’ ἠγάπα λανθάνειν καὶ συγκαλύπτεσθαι. ἐπεὶ δὲ ἐτεθνήκει, αἴρει τὴν φλόγα τοῦ ἔρωτος· καὶ ἀναρριπίζει τὸν πόθον· καὶ μονονοῦ παστάδα πηξάμενος, ἐαυτῷ τὴν ἐρωμένην νομφαγωγεῖ. καὶ ὁ μετασχηματισμὸς ἀθρόος τὲ καὶ καινός. τὴν τε γὰρ κεφαλὴν ἀσυνήθης κόσμος ἐκύκλον· καὶ ἡ δέρη χρυσῷ κατηγλάϊστο· ἐπικάρπιοι τε ὄφεις χρυσοῖ τοὺς βραχίονας αὐτῇ διενέμοντο· καὶ τῶν ὠτων μαργαρίται βαρεῖς ἀπεκρέμαντο. ἡ δὲ ζώνη – χρυσὸς δὲ αὐτὴν καὶ μαργάρων ὄρμαθὸς ἐσχημάτιζέ τε καὶ διεποίκιλλε”*⁹⁵ και *“ἐβούλετο μὲν οὖν ταύτην καὶ βασιλικῇ ἀναδῆσαι ταινία”*⁹⁶, και *“μεταδίδωσι δὲ τοῦ ὀνόματος, σεβαστὴν ἀνειπῶν· δορυφορίαν τὲ αὐτῇ βασιλικὴν διατίθεται· καὶ πάσας ἐπ’ αὐτῇ θύρας αἰτήσεων ὑπανοίγνυσιν· ἐπιρρεῖ τὲ αὐτῇ χρυσῷ ποταμοὺς ῥέοντας· καὶ ὄχετοὺς ὀλβίους καὶ εὐδαίμονας, ἄπειρα ῥεύματα. αὐθις οὖν ἐσπαθᾶτο πάντα καὶ διεφθείρετο”*⁹⁷, και *“οἷς ὁ αὐτοκράτωρ ταύτην ἐπὶ θεάτρου δεικνὺς, ὁμουνέτιν τὲ καὶ βασιλίδα ἐκήρυττε καὶ ὠνόμαζε. καὶ τὰ μὲν αὐτὸς ἐκείνοις ἐδίδου· τὰ δὲ τῇ καλῇ γαμετῇ διδόναι παρεκελεύετο”*⁹⁸.

■ Ἀξιοματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Ο Μιχαήλ Παφλαγών με τη σειρά του ανταποδίδει αυτό το ερωτικό παιχνίδι απέναντι στη Ζωή, αφού πλέον αυτή είχε εκδηλώσει τον έρωτά της προς το πρόσωπό του. Αυτό εκδηλώνεται από πλευράς του με φιλήματα στο λαιμό, το οποίο υποδηλώνει την ερωτική φύση του φιλιού, και τα χέρια της Ζωής, *“καὶ ἐπειδὴ λαμπρὰς ἐδίδου τῷ ἐρωμένῳ τὰς τοῦ ἔρωτος ἀφορμὰς, ἀντερᾶν δὲ καὶ οὗτος ἐπετηδεύετο”*⁹⁹, *“καὶ τὰ τῶν ἐρώντων διαπραττόμενος. περιχυθεὶς γὰρ ἄφνω ἐφίλησε· καὶ δέρης ἤψατο καὶ χειρὸς”*¹⁰⁰.
- Ο Ρωμανός Βοΐλας έτρεφε έναν παράφρο και ανεξέλεγκτο έρωτα για την νεαρή ερωμένη του Κωνσταντίνου Θ, με αποτέλεσμα να επιχειρήσει απόπειρα δολοφονίας εναντίον του αυτοκράτορα, προκειμένου να κερδίσει τον θρόνο και την πριγκίπισσα, *“τοῦτο τοι γὰρ οὖν τὸ βούλευμα πρῶτον μὲν, ἀπόρρητον εἶχε· καὶ οὐδενὶ τῶν πάντων καταφανῆς ἦν περὶ τοῦ*

95 Ψελλός, 6.152.2 – 11

96 Ψελλός, 6.153.1 – 3

97 Ψελλός, 6.153.7 – 12

98 Ψελλός, 6.154.7 – 10

99 Ψελλός, 3.19.14 – 16

100 Ψελλός, 3.19.17 – 19

*τοιούτου σκεπτόμενος. ἐπεὶ δὲ ὁ ἔρωσ ἀυτὸν ἐξεκόμεναι καὶ ὑπέραντλος ἐγεγόνει, τολμᾷ δὴ τὸ πρᾶγμα*¹⁰¹.

- Βλέπουμε ὅτι το ὁ Ρωμανὸς Βοΐλας ἦταν ἐρωτευμένος ἀπὸ παλιά με τὴν νεαρὴ πριγκίπισσα καὶ ἐρωμένη τοῦ Κωνσταντίνου Θ' καὶ δὲν ἔπαψε νὰ τὴν ποθεῖ ἀκόμα καὶ ἀφοῦ ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν ἐξορία. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀκόμα μίᾳ ἐπιβεβαίωση γιὰ τὸ παράφορο καὶ ἀνεξέλεγκτο στοιχεῖο τοῦ ἔρωτα, καθὼς δὲν γίνεται κάποιος νὰ “συνετιστεῖ” τόσο ἀπλά. Μάλιστα ὁ Βοΐλας δὲν διστάζει νὰ ἐκδηλώνει τὸν ἔρωτά τοῦ με νεύματα, βλέμματα καὶ χαμόγελα ἀκόμα καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ αυτοκράτορα, *“ταύτης τοι γὰρ οὖν ὁ ὑποκριτῆς ἐκεῖνος ἀνὴρ, περὶ οὗ δὴ λέγων βραχὺ τι ἐπεπαύμην, καὶ πρότερον ἦρα· καὶ μὴ τυχὼν· καὶ διὰ ταῦτα ἐπιβεβουλευκῶς· καὶ ἀποτυχὼν, ἐπειδὴ τῆς ὑπερορίας ἐπανεληλύθει, αὐθις ἦρα σφοδρότερον*¹⁰² καὶ *“ὁ δὲ γε ἐραστῆς ἐπὶ τὴν ἐρωμένην ἐρρίπτει τὰ ὄμματα· καὶ ἰδὼν ἡρέμα προσεμειδίασε· καὶ αὐθις ἄλλο τι ἐπεποιήκει ἐρωτικόν*¹⁰³.

■ **Γυναίκες:**

- Ὁ Ρωμανὸς Γ' εἶχε χάσει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πρὸς τὴν αυτοκράτειρα Ζωή, εἰδικά λόγῳ τῆς ἀδυναμίας τῆς νὰ τεκνοποιήσει, καὶ δὲν εἶχαν πλέον ἐρωτικὲς σχέσεις μετὰξὺ τοῦς. Ἡ ἐρωτικὴ ἐπιθυμία, ὠστόσο, τὴ διακατεῖχε γενικότερα, με ἀποτέλεσμα νὰ ἐρωτευθεῖ σφόδρα, τὸν Μιχαήλ Παφλαγόνα, τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἰωάννη Ὀρφανοτρόφου, ἀμέσῳς μόλις τὸν εἶδε. Ὁ Ψελλὸς κάνει μίᾳ ἰδιαίτερα λογοτεχνικὴ περιγραφὴ στο σημεῖο αὐτό, παρομοιάζοντας τὴν ὁμορφιά τοῦ νέου με φωτιά που ἀναψε στα μάτια τῆς Ζωῆς, ἀφοῦ ἡ βασίλισσα κατακλύστηκε ἀπὸ ἔρωτα ἅμα τὴ ἐμφανίσει αὐτοῦ, καὶ μάλιστα χρησιμοποιεῖ τὸ ρῆμα “εἰσώκει”, γιὰ νὰ τονίσει τὴν καταλυτικὴ δύναμη τοῦ ἔρωτα. *“ἡ δὲ βασιλῆς, ὡσπερ τινὶ συμμέτρῳ φωτὶ τῷ ἐκείνου κάλλει τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀναφθεῖσα, εἰσώκει εὐθὺς· καὶ ἐξ ἀρρήτου μίξεως, τὸν ἐκείνου ἐνεκμόνησεν ἔρωτα*¹⁰⁴. Το ἐρωτικὸ συναίσθημα τῆς Ζωῆς γιὰ τὸν Μιχαήλ εἶναι τόσο δυνατό, που δὲν μπορεῖ νὰ φερθεῖ φυσιολογικά ἢ νὰ σκεφτεῖ κάτι ἄλλο, ψάχνοντας συνεχῶς ἀφορμὲς γιὰ νὰ τὸν συναντήσῃ, ἐνῶ τὸν προσκαλοῦσε συχνά κοντά τῆς, μέσω τοῦ θείου τοῦ, Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος ἀργότερα θὰ φροντίσει νὰ ἐκμεταλλεῖται αὐτὴ τὴν ἀδυναμία, *“ὡς δὲ οὔτε φιλοσοφεῖν· οὔτε οἰκονομεῖν τὸν πόθον ἡδύνατο, ἢ πολλακίς ἀποστρεφόμενη, τὸν ἐκτομίαν τότε θαμὰ προσίει καὶ ἄλλοθεν ἀρχομένη, ὡσπερ*

101 Ψελλός, 6.146.1 – 5

102 Ψελλός, 6.155.1 – 5

103 Ψελλός, 6.155.13 – 15

104 Ψελλός, 3.18.19 – 22

ἐν παρεκβάσει τῆς ὑποθέσεως, εἰς τὸν περὶ τοῦ ἀδελφοῦ λόγον κατέληγε· θαρρεῖν τὸ ἐκεῖνον παρεκελεύετο· καὶ προσιέναι οἷ, ὅποτε καὶ βούλοιο ¹⁰⁵. Ἡ Ζωὴ εκδηλώνει το ερωτικό της ενδιαφέρον στον Μιχαήλ με χαμόγελο και ἕνα εἶδος ερωτικού παιχνιδιού κατά τις συναντήσεις τους, αυτό που κάποιος θα ονόμαζε “flirt”, “ἡ δὲ ἀφήρει τὸ τοῦτον τοῦ φοβεῖσθαι, ἀπαλώτερόν τε προσγελῶσα· καὶ χαλῶσα τὸ βλοσυρόν τῆς ὀφρύος· καὶ οἷον αἰνιττομένη τὸν ἔρωτα”¹⁰⁶. Στὸ ερωτικό παιχνίδι τοῦ Μιχαήλ ἡ Ζωὴ ανταποκρίνεται ἀκόμα πιο θερμά, ὑπάρχει εκδήλωση με φίλημα, προφανῶς ερωτικῆς φύσης, ἀφοῦ ὅπως ἀναφέρει ὁ Ψελλός ἡ ἴδια ἦταν πραγματικὰ ερωτευμένη με τὸν Μιχαήλ, “ἡ δὲ ἔτι μᾶλλον προσεπεφύκει· καὶ πρὸς τὴν ἰσχὸν τῶν φιλημάτων ἀντήρειδεν, ἡ μὲν καὶ ὡς ἀληθῶς ἐρῶσα”¹⁰⁷. Ἡ Ζωὴ δὲν ἐνδιαφερόταν, πλέον, νὰ κρυφτεῖ ἀπὸ κανέναν, ἀφοῦ ολοφάνερα εκδήλωνε τὸν ἐρωτὰ της γιὰ τὸν Μιχαήλ, φιλώντας τὸν ἀλόγιστα μπροστὰ σε ὅλους, “ἡ δὲ οὐθ’ ὑπεστέλλετο· καὶ προσφῶσα, ἐπὶ τοῖς πάντων κατεφίλησεν ὀφθαλμοῖς· καὶ ὄνασθαι τοῦτου πολλὰκις ἠῤῥατο”¹⁰⁸. Στὴν παράγραφο 20 εἶναι ἐμφανές ὅτι ἡ Ζωὴ, λόγῳ τοῦ ἐρωτὰ της γιὰ τὸν Μιχαήλ, τοῦ προσφέρει δῶρα καὶ τιμές καὶ ἀπευθύνεται σε αὐτόν με τρυφερά λόγια, “τὸ μὲν οὖν περικαλλύνειν τοῦτον ὥσπερ ἄγαλμα· καὶ καταχρυσοῦν· δακτυλίοις τὲ περιαστράπτειν καὶ χρυσοῦφέσιν ἐσθήμασιν, οὐκ ἐν θαυμασίοις ἄγω. βασιλῆς γὰρ ἐρῶσα, τί οὐκ ἂν τῷ ἐρωμένῳ πορίσαιτο; ἡ δὲ λανθάνουσα τοὺς πολλοὺς, ἔστιν ὅτε καὶ ἐπὶ τὸν βασιλικὸν θρόνον ἐκάθιζεν ἐναλλάξ· [καὶ] σκῆπτρον ἐνεχειρίζε· καὶ ποτε καὶ ταινίας ἠξίωσε· καὶ ἐπὶ τοῦτοις αὔθις ἐπιχρθεῖσα, ἄγαλμά τε ἐκάλει· καὶ ὀφθαλμῶν χάριν· καὶ κάλλους ἄνθος· καὶ ψυχῆς ἠδεῖαν ἀναψυχὴν.”¹⁰⁹, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ προστασία ποῦ τοῦ παρεῖχε, θέτοντας στὴν υπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου τοῦ παλατιοῦ, ἀφοῦ ἐπιθυμοῦσε νὰ τὸν χρίσει αὐτοκράτορα στὸ πλευρὸ της, “καὶ τοῦτου ἐξαρτᾶσθαι ἐκέλευεν, ὡς νῦν τὲ ὄντος καὶ ἐσομένου καθαρῶς αὐτοκράτορος”¹¹⁰. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διάκριση ποῦ κάνει ὁ Ψελλός σχετικὰ με τὸν ἐρωτὰ της Ζωῆς ἀποκαλώντας τὸν “πάθος” καὶ τονίζοντας ὅτι ἡ Ζωὴ δὲν ἐκρίνε πλέον τὰ πράγματα με τὴ λογικὴ της λόγῳ τοῦ ἐρωτὰ πρὸς τὸν Μιχαήλ, γεγονός ποῦ τὸν ἀνέβασε στὸ αὐτοκρατορικό ἀξίωμα, “ἰόμενοι· καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν σφίσι ταύτην μεταβαλεῖν. ἡ δὲ ὄλαις ψήφοις καὶ πάσαις ἐννοίαις, ἐπὶ τὸν Μιχαήλ ἐνενεύκει οὐ λογισμῶ, ἀλλὰ πάθει τὸν ἄνδρα κρίνουσα”¹¹¹.

105Ψελλός, 3.19.1 – 6

106Ψελλός, 3.19.11 – 13

107Ψελλός, 3.19.20 – 22

108Ψελλός, 3.19.32 – 34

109Ψελλός, 3.20.1 – 9

110Ψελλός, 3.20.17 – 19

111Ψελλός, 4.2.3 – 4

- Ο έρωτας της Μαρίας Σκλήραινας προς τον Κωνσταντίνο Μονομάχο ήταν τόσο δυνατός, ώστε δεν δίστασε να τον ακολουθήσει στην εξορία και να του παρέχει ό,τι διέθετε, προσπαθώντας να τον βοηθήσει και να τον κάνει να αισθανθεί καλύτερα, *“καὶ ὑπερορίῳ γὰρ γεγονότι τῷδε τῷ βασιλεῖ, ὡς ὁ λόγος φθάσας ἱστόρησε, συμπαρῆν ἢ γονῆ, τὰ τε ἄλλα ὑπερθεραπεύουσα· καὶ τὰ ἑαυτῆς προτιθεῖσα ἐκείνῳ· καὶ πάντα τρόπον παραμυθουμένη τοῦτον· καὶ τῆς συμφορᾶς τὸ πλεῖστον ἀποφορτίζουσα”*¹¹².

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Ο Ψελλός αναφέρει ότι τελικά ξέσπασε ο έρωτας μεταξύ Ζωής και Μιχαήλ, χωρίς πια να κρύβονται από τους ανθρώπους του παλατιού, αφού πλέον τα φιλήματα, που εκδήλωναν αυτόν τον έρωτα, κατέληξαν σε ερωτική συνεύρεση, *“ὕστερον δὲ ἀναιδῶς αὐτοῖς ἐκρηγνόμενου τοῦ ἔρωτος, πάντες ἐγνώκεισαν· καὶ τῶν γινομένων οὐδέ τις ἦν ἀνεπαίσθητος. ἤδη γὰρ καὶ εἰς συνουσίαν αὐτοῖς κατέληξε τὰ φιλήματα”*¹¹³. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι το συγκεκριμένο συναίσθημα εκδηλώνεται και από τους δύο, ο Ψελλός προηγουμένως αναφέρει ότι ο Μιχαήλ δεν ένιωθε το ίδιο απέναντί της, αλλά σκοπός του ήταν η αναρρίχηση στην εξουσία, *“ὁ δὲ οὐ πάνυ μὲν τι ταύτης, παρηκμακυίας, ἐπιθυμῶν· τὸν δὲ τῆς βασιλείας ὄγκον εἰς νοῦν βαλλόμενος· καὶ διὰ ταύτην πᾶν ὀτιοῦν ποιεῖν τολμῶν τε καὶ ἀνεχόμενος”*¹¹⁴.
- Πριν ακόμα γίνει αυτοκράτορας ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος, είχε συνάψει ερωτική σχέση με τη Μαρία Σκλήραινα. Αυτό αποτέλεσε μία σχέση – σκάνδαλο για την εποχή, καθώς η Σκλήραινα ήταν ανιψιά της δεύτερης συζύγου του, η οποία είχε πεθάνει. Επιπλέον, η σχέση αυτή δεν ήταν σχέση εντός γάμου, καθώς ο Κωνσταντίνος δίσταζε να νυμφευθεί και τρίτη φορά. Ωστόσο, ο έρωτάς τους ήταν τόσο δυνατός, που το ζευγάρι αφήφησε όλες τις άσχημες καταστάσεις, καθώς δεν άντεχε να χωριστεί, *“εἰς τοσοῦτον δὲ ἔρωτος ἀλλήλοις ἀνεκεράσθησαν, ὡς μὴδένα θατέρου μέρους ἐστερηῆσθαι βούλεσθαι, μὴδὲ ἐν οἷς κακοδαιμονεῖν ἐδόκουν καιροῖς.”*¹¹⁵.
- Σφοδρό ερωτικό συναίσθημα του Ρωμανού Βοΐλα προς την Αλανή πριγκίπισσα, η οποία ήταν ερωμένη του Κωνσταντίνου Θ', μετά τον θάνατο της Μαρίας Σκλήραινας. Ο Ψελλός

112 Ψελλός, 6.51.3 – 8

113 Ψελλός, 3.19.27 – 30

114 Ψελλός, 3.19.22 – 25

115 Ψελλός, 6.51.1 – 3

εκτιμά ότι το συναίσθημα του Βοΐλα είχε ανταπόκριση από την νεαρή πριγκίπισσα. Τέτοιος ήταν ο έρωτάς του για αυτήν, που έφτασε στο σημείο να παραφέρεται, να προσπαθεί συνεχώς να βρίσκεται κοντά της και να εκδηλώνεται φανερά, μέχρι που έβαλε σκοπό να γίνει αυτοκράτορας για να την κατακτήσει, *“ταύτης τῆς μείρακος ἔρωτα δεινὸν ὁ ὑποκριτῆς ἐκεῖνος ἐγκυμονεῖ. εἰ μὲν οὖν κάκείνη ἑαυτὴν ἐπεδεδώκει τῷ ἐραστῇ, οὐκ ἔχω διῆσχυρίσασθαι· ἀλλ’ ὅμως ἐφύκει ἀντερασθῆναι. ἀλλ’ ἢ μὲν, ἴσως ἐσωφρόνει τὸν ἔρωτα· ὁ δὲ οὐκ εἶχεν ὅπως τοῦτο μόνον ὑποκριθεῖη. ἐώρα γοῦν ἀναιδῶς· καὶ θαμὰ προσήει· καὶ ἀτεχνῶς ἐπυρπολεῖτο τὰ στέρνα. ὡς δὲ οὐκ εἶχεν ὅπως ἂν ἐγκρατῆς τοῦ ἔρωτος γένοιτο· καὶ ὅλην τὴν ἐρωμένην ἑαυτῷ εἰσποιήσαιτο βασιλίδα, ὃ δὴ καὶ ἀκουσθῆναι παράλογον πάντη καὶ ἄπιστον· ἀλλ’ ὅμως ἐκεῖνος, εἴτε συντυχία κακοήθων ἀνθρώπων χρησάμενος· εἴτε ἀφ’ ἑαυτοῦ τὰς ὀρμὰς εἰληφῶς, εἰς νοῦν βάλλεται τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας τυχεῖν”*¹¹⁶.

116 Ψελλός, 6.145.10 – 22

4. Φιλία

Η φιλία αποτελεί, ίσως, μία από τις σημαντικότερες έννοιες, τόσο στον αρχαίο, όσο και στον βυζαντινό κόσμο, για τις σχέσεις των ανθρώπων. Η φιλία αποτελεί την αγάπη, που αισθάνεται κανείς, για τους οικείους του και την οικογένειά του. Πρόκειται για ιδιαίτερα ισχυρό συναίσθημα, πάνω στο οποίο βασίζεται η κοινωνία και αυτό που την χαρακτηρίζει, είναι η έννοια της ανιδιοτέλειας και η αμοιβαιότητα¹¹⁷. Ο Σωκράτης τονίζει τη συνεργασία και την αλληλοβοήθεια, που πηγάζουν από το αίσθημα φιλίας μεταξύ των ανθρώπων, *“Τοῦτο μὲν πολλῶν ἀκούω, ὡς πάντων κτημάτων κράτιστόν ἐστι φίλος σαφῆς καὶ ἀγαθός, παντὸς δὲ μᾶλλον ἐπιμέλονται οἱ πολλοὶ ἢ φίλων κτήσεως. Καὶ γὰρ οἰκίας καὶ ἀγροῦς καὶ ἀνδράποδα καὶ βοσκήματα καὶ σκευὴ ἐπιμελῶς κτῶνται, φίλον δέ, ὃ μέγιστον ἀγαθὸν εἶναί φασιν, οὐχ ὅπως κτήσονται φροντίζουσι. Καίτοι ποῖος ἵππος ἢ ποῖον ζεῦγος οὕτω χρήσιμον ὥσπερ ὁ χρηστὸς φίλος; Ποῖον δὲ ἀνδράποδον οὕτως εὖνουν καὶ παραμόνιμον; Ἡ ποῖον ἄλλο κτῆμα οὕτω πάγχρηστον; Ὁ γὰρ ἀγαθὸς φίλος ἑαυτὸν τάττει πρὸς πᾶν τὸ ἐλλείπον τῷ φίλῳ καί, ἂν τέ τινα εὖ ποιῆσαι δέη, συνεπισχύει, ἂν τέ τις φόβος ταραττή, συμβοηθεῖ, καὶ εὖ μὲν πράττοντα πλεῖστα εὐφραίνει, σφαλλόμενον δὲ πλεῖστα ἐπανορθοῖ.”*¹¹⁸. Στα *“Ἠθικά Νικομάχεια”*¹¹⁹ ο Αριστοτέλης αναλύει τη φιλία ως συναίσθημα και τα είδη της, ανάλογα με τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι συνδέονται με φιλικές σχέσεις, όπως για παράδειγμα οι κοινοί στόχοι και η κοινή οπτική, το συμφέρον, η ηλικία, κάτι που προκαλεί διαφορές στο βάθος και τη διάρκεια αυτών των φιλικών σχέσεων. Θα μπορούσαμε να τη διαιρέσουμε σε φιλία που σχετίζεται με το αγαθό (κοινοί στόχοι και κοινή οπτική), φιλία ωφελιμότητας (συμφέρον ή φιλία προς ένα άτομο που βρίσκεται ιεραρχικά σε ανώτερη θέση από εμάς) και φιλία απόλαυσης (ηλικία). Από αυτά τα τρία είδη, μόνο το πρώτο αποτελεί τη βαθιά και ειλικρινή φιλία, καθώς τα άλλα δύο τείνουν να αλλάζουν. Η φιλία προς ένα άτομο ιεραρχικά ανώτερο, για παράδειγμα, μπορεί να είναι αμοιβαία, μπορεί να είναι ειλικρινής, αλλά εάν επικρατήσουν άλλες συνθήκες, μπορεί να πάψει να υπάρχει, διότι τα άτομα που την αισθάνονται δεν είναι ίσα. Το ίδιο συμβαίνει και με τις φιλικές σχέσεις που συνάπτουμε σε διαφορετικές ηλικίες. Πολλές φορές διακόπτουμε μία φιλία, διότι δεν έχουμε πια τους ίδιους στόχους και επιθυμίες σε διαφορετικές χρονικές στιγμές της ζωής μας. Το πρώτο, συνεπώς, χαρακτηρίζεται από την ισότητα και την ανιδιοτέλεια, εξ ου και το γνωστό απόφθεγμα του Αριστοτέλη *“Φιλία ἐστὶ μία ψυχὴ ἐν δυσὶ σώμασιν ἐνοικουμένη”*, τονίζοντας την αμοιβαιότητα του συναισθήματος.

117 *Ρητορική*, 1381b: Εἶδη δὲ φιλίας ἔταιρεία οἰκειότης συγγένεια καὶ ὅσα τοιαῦτα. ποιητικὰ δὲ φιλίας χάρις καὶ τὸ μὴ δεηθέντος ποιῆσαι καὶ τὸ ποιήσαντα μὴ δηλώσαι· αὐτοῦ γὰρ οὕτως ἔνεκα φαίνεται καὶ οὐ διὰ τι ἕτερον.

118 Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 2.4.1-6

119 *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1155a3-1159b24

■ Αυτοκράτορες:

- Μετά την πρώτη εξέγερση, αυτή του Βάρδα Σκληρού εναντίον του Βασιλείου Β', ζητήθηκε βοήθεια από τον Βάρδα Φωκά. Αφού αυτή η επιχείρηση στέφθηκε με επιτυχία, ο Βασίλειος Β', προσέφερε πολλές τιμές και αξιώματα στον Βάρδα Φωκά ως ένδειξη φιλίας και ευχαριστίας, *“Ο δέ γε Φωκάς Βάρδας, τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων ἐπαναζεύγνυσι· καὶ τῆς τε τροπαιοφόρου ἐτετυχήκει πομπῆς· τοῖς τε περὶ τὸν βασιλέα συναριθμοὶ ἐτύγχανεν ὄν”*¹²⁰.
- Μετά την τελευταία εξέγερση, επανήλθαν οι φιλικές σχέσεις μεταξύ του Βάρδα Σκληρού και του Βασιλείου Β', οι οποίες εκφράζονται μέσω ενός τυπικού. Πρώτο είναι το φίλημα, έπειτα η απολογία και η αποδοχή αυτής και, τέλος, η κατανάλωση ποτού από το ίδιο ποτήρι, *“καὶ ὁ βασιλεὺς εὐθὺς ἐξανέστη ἰδὼν· καὶ ἐφιλησάτην ἄμφω ἀλλήλω. εἶτα δὴ καὶ διαλόγων πρὸς ἀλλήλους ἠψάσθη, ὁ μὲν τῆς τυραννίδος ἀπολογούμενος· καὶ αἰτίας τιθεὶς, δι’ ἃς ἐβουλεύσατό τε τὴν ἀποστασίαν καὶ ἔδρασε· ὁ δὲ ὁμαλῶς τὴν ἀπολογίαν δεχόμενος· καὶ ἐς δαιμονίαν τύχην ἀναφέρων τὸ πεπραγμένον. ὡς δὲ καὶ κοινοῦ μετεῖχον κρατῆρος, ὁ βασιλεὺς τὴν δεδομένην κύλικα τῷ Σκληρῷ τοῖς οἰκείοις προσαγαγὼν χεῖλεσι· καὶ πῶν ὅσον δὴ μέτριον, αὐθις ἀντιδίδωσι τῷ ἀνδρὶ, ὑποψίας ἀπάγων”*¹²¹.
- Η κοινή αντιπάθεια για τον Ιωάννη Ορφανοτρόφο ένωσε τον Μιχαήλ Ε' και τον θείο του, τον Κωνσταντίνο, εναντίον του Ιωάννη, με αποτέλεσμα να αναπτύξουν φιλικές σχέσεις και μάλιστα ο Μιχαήλ Ε' του προσέφερε πολλές τιμές, μεταξύ των οποίων ήταν και το αξίωμα του νοβελίσσιμου, *“καὶ διαβεβλημένω ἦσθη πρὸς τὸν Ἰωάννην, ὡς ἀντεπιχειροῦντα τοῖς δόξασι· καὶ συγγενεῖ ἐτέρω τὴν ἀρχὴν μνηστευόμενον. ὁ τοίνυν καίσαρ, ὁμοῦ τὲ βασιλεὺς ἀνηγόρευται· καὶ ἐς τὴν τοῦ νοβελλισίμου τιμὴν, ἀνάγει τὸν Κωνσταντῖνον· ὁμοδίαιτόν τε ποιεῖ· καὶ λαμπρὰς ἀπεδίδου τῆς προλαβούσης εὐνοίας τὰς ἀμοιβάς”*¹²².
- Ιδιαίτερα θερμά φιλικά αισθήματα του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου προς τον Ψελλό, όπως αναφέρει ο ίδιος ο συγγραφέας, έχοντάς του πλήρη εμπιστοσύνη, *“καὶ μικροῦ με δεῖν κατεφίλησεν. οὕτω μου τῆς γλώττης εὐθὺς ἀπηώρητο. τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις, καιρὸν εἶχε καὶ μέτρον ἢ πρὸς αὐτὸν εἴσοδος· ἐμοὶ δὲ καὶ αἰ τῆς καρδίας αὐτῷ πύλαι ἀνεπετάννυντο· καὶ κατὰ βραχὺ προϊόντι, ζῦμπαντα ἐπεδείκνυτο”*¹²³.

120 Ψελλός, 1.10.3 – 5

121 Ψελλός, 1.28.1 – 10

122 Ψελλός, 5.8.11 – 17

123 Ψελλός, 6.46.6 – 10

- Αίσθημα φιλίας και συμφιλιώσης του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου απέναντι στους στασιαστές, μετά το τέλος της εξέγερσης του Τορνικίου, καθώς όπως αναφέρει πιο πριν ο Ψελλός, ο Κωνσταντίνος Θ' δεν ήθελε να μνησικακεί, *“ἐπὶ τούτοις θρίαμβον ὁ βασιλεὺς μέγιστον τῶν πρόποτε θρυλλομένων κατάγει· καὶ μέχρι τούτου στήσας τὴν ὀρμὴν τῆς ὀργῆς, εὐμενέστατα πρὸς τοὺς ἐπιβουλεύσαντας διαλύεται”*¹²⁴.
- Ο Ψελλός δεν αναφέρει το όνομα του ατόμου που αναρριχήθηκε στην εξουσία. Αναφέρει, όμως, ότι έλαβε πολλά αξιώματα, όπως αυτό του συγκλητικού, από τον Κωνσταντίνο, ο οποίος επεδείκνυε φιλικά αισθήματα απέναντί του και του μιλούσε με φιλικό και τρυφερό τρόπο, *“ὁ δὲ, οὕτω τοῦ καθάρματος ἐαλώκει, ὡς μικροῦ δεῖν ἐπ’ αὐτῷ τὴν βασιλείον ἡγεμονίαν ποιήσεσθαι. γλυκύτετον γοῦν παιδίον αὐτὸ κατωνόμαζε· καὶ τὰ πρῶτα τῆς γερουσίας ἐτίθετο. τὸ δὲ ἄρα ἦν πρὸς πᾶσαν πράξιν πεπρωμένον παντάπασιν· ὁ δὲ, ὅ τι δ’ ἂν ἐκεῖνο φθέγγαίτο ἢ ποιήσειε, θεῖαν καὶ φωνὴν ἡγεῖτο καὶ πράξιν”*¹²⁵.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' ένιωθε βαθιά φιλία για τον Ψελλό, με αποτέλεσμα να προσπαθεῖ να τον κάνει να επιστρέψει με κάθε τρόπο, όταν εκείνος είχε φύγει από την αυλή, υποσχόμενος αξιώματα, *“ἐπιστολαῖς πρὸς με ἐχρήσατο· καὶ ἀνδρῶν γενναίων ἀποστολαῖς, ἀνεῖρξαί με προθυμούμενος τοῦ βουλήματος· ἀνενεγκεῖν τέ μοι αὐτίκα τῆς νόσου κατεπηγγέλλετο· καὶ μείζονος ἀξιῶσαι λαμπρότητος”*¹²⁶.
- Επανερχονται τα φιλικά αισθήματα του Κωνσταντίνου Θ' προς τον Ψελλό, αφού αυτός ασπάστηκε το σχήμα του μοναχού, *“καὶ κατασπάζεται με μᾶλλον, τὴν πνευματικὴν ζωὴν ἀσπασάμενον”*¹²⁷.
- Βλέπουμε μία φιλική διάθεση του Μιχαήλ ΣΤ' προς τον Ψελλό, την οποία όμως ο συγγραφέας θεωρεῖ μάλλον προσποιητή, επειδή ο αυτοκράτορας είχε ανάγκη να συγκροτήσει γύρω του ένα ισχυρό σώμα συμβούλων, μεταξύ αυτών και ο Ψελλός, *“καὶ ὅτι μὴ ἔχοι πάλαι ἐγκόλπιον, ὡς ἄτοπὸν τι πεποικῶς σχηματίζεται”*¹²⁸.
- Προσπάθεια συνθηκολόγησης και συμφιλιώσης του Μιχαήλ ΣΤ' με τον Ισαάκιο Κομνηνό,

124 Ψελλός, 6.123.14 – 17

125 Ψελλός, 6.177.6 – 12

126 Ψελλός, 6.198.3 – 7

127 Ψελλός, 6.199.6 – 7

128 Ψελλός, 7.9.12 – 14

με απεσταλμένο τον Ψελλό, *“διαλιπὼν γοῦν ὁ βασιλεὺς ἡμέρας τινὰς, εἶτα δὴ με πρὸς τὸν Κομνηνὸν σπείσασθαι ἀξιοῖ· διαπρεβεύσασθαι οἱ ἀπορρήτους γνώμας πρὸς τὸν πολέμιον· καὶ δι’ εὐγλωττίας καὶ σοφιστικῆς δυνάμεως καταμαλθάζει τὴν ἐκείνου ψυχὴν, πρὸς αὐτὸν μεταθήσεσθαι”*¹²⁹.

- Ο Ισαάκιος Κομνηνός ἔχει αναγορευθεῖ πανηγυρικά αυτοκράτορας και ο Ψελλός αναφέρει την ιδιαίτερα φιλική αντιμετώπιση που δέχτηκε, αφού με δάκρυα στα μάτια του δηλώνει ότι πλέον τον θεωρεῖ φίλο του και του προσφέρει το αξίωμα του προέδρου της Συγκλήτου, *“ἐπὶ τούτοις ἐκεῖνος δακρῦων πλήσας τοὺς ὀφθαλμοὺς, «ἀλλὰ μᾶλλον» ἔφη «ἐφίλουν τότε τὴν σὴν γλῶτταν ὑβρίζουσαν· ἢ νῦν εὐφημοῦσαν τὲ καὶ θωπεύουσαν. ἄρξομαι δὲ ὡς εἰρηκας ἀπὸ σοῦ. τὰ πρῶτα γάρ σε τῶν φίλων ποιοῦμαι· καὶ πρόεδρον ἤδη τιμῶ τὲ καὶ κατονομάζω τῆς συγκλήτου βουλῆς.»*¹³⁰.
- Για ἀκόμη μία φορά ο Ισαάκιος εκδηλώνει τα φιλικὰ του αἰσθήματα πρὸς τὸν Ψελλό με φίλημα, *“ὁ δὲ με κλινοπετῆς κατασπάζεται”*¹³¹ και *“ἐπεὶ δὲ ἠσπάσατο”*¹³².
- Φιλικὰ αἰσθήματα του Ισαακίου πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Δούκα, διότι θεωρεῖ ὅτι τα χαρίσματά του τον καθιστοῦν ἀξιο συνεχιστῆ του, *“ἀλλὰ σε ὁ ἐμὸς τρόπος μᾶλλον αὐτῶν οἰκειοῦται· καὶ ἡ σὴ γνώμη τὴν φύσιν νικᾷ”*¹³³.
- Ἰδιαίτερα θερμὴ εκδήλωση τῶν φιλικῶν συναισθημάτων του Κωνσταντίνου Γ' Δούκα ἀπέναντι στον Ψελλό, που εκφράζεται με εναγκαλισμὸ και δάκρυα συγκίνησης, *“τοῦ θρόνου τὲ εὐθὺς ἐξανίσταται· καὶ με λαμπρῶς ἀγκαλίζεται· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπιτέγξας δακρῦοις, οὐκ εἶχεν ὄ τι καὶ δράσειεν, πλὴν τοσαύτας μοι καθωμολόγησε χάριτας”*¹³⁴.
- Φιλικὰ αἰσθήματα Ρωμανοῦ Δ' Διογένη ἀπέναντι στον Ψελλό, πρὶν ἀκόμα γίνεῖ αυτοκράτορας, ἀλλὰ και ἔπειτα, αφού ἔλαβε τὴν ἐξουσία, *“ἐμοὶ δὲ προσεῖχεν ὡς κρείττονι. ὅτε γὰρ μετὰ τῶν ἰδιωτῶν ἐτέτακτο, δουλοπρεπέστατα πρὸς με διέκειτο· καὶ τινος καὶ παρ’ ἐμοῦ συμμαχίας ἀπολελεύκει. καὶ ὅς οὐκ ἐπελέληστο ταύτης, τῆς βασιλείας*

129 Ψελλός, 7.15.1 – 5

130 Ψελλός, 7.42.1 – 7

131 Ψελλός, 7.74.2 – 3

132 Ψελλός, 7.74.5

133 Ψελλός, 7.89.9 – 10

134 Ψελλός, 7.104.2 – 5

*ἀξιωθεῖς· ἀλλ' ἠγάπά τε καὶ ἐσέβετο τοσοῦτον, ὡς καὶ ὑπανίστασθαί μοι προσιόντι*¹³⁵.

- Ο Μιχαήλ Ζ' ισχυριζόταν ότι τον συνέδεε φιλία με τον Ρωμανό Δ' Διογένη και δεν επιθυμούσε τη θανάτωσή του, γι' αυτό και προσπαθούσε μέσω επιστολών να τον κάνει να πάψει τις εχθροπραξίες και να συνάψει ειρήνη, *“ἦν γὰρ αὐτῷ φιλία, ὡς ἔλεγεν, πρὸς τὸν ἄνθρωπον· καὶ συνθῆκαι τινές, αἷς ἐδεδίει μὴ τάναντία δράσειεν. ἀνδράσι γοῦν ἱερατικοῖς· καὶ εἰρηνικοῖς τὴν ψυχὴν, τοὺς περὶ τῆς φιλίας λόγους πιστεύει· καὶ γράμματα πρὸς τὸν πολέμιον ἐγχειρίζει, πᾶν μὲν ὅτιοῦν ὑπισχνόμενα· πείθοντα δὲ πρὸς ὑπακοὴν καὶ ἀδαμαντίνην ψυχὴν*¹³⁶.

■ Ἀξιωματοῦχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Αναγκαστική φιλία και συνεργασία του Βάρδα Σκληρού απέναντι στον Βάρδα Φωκά, ώστε να στραφούν μαζί εναντίον του αυτοκράτορα Βασιλείου Β', *“τὸν μὲν καὶ αὐθις ὑβρίσας· τῷ δὲ, μετὰ του ἐλάττονος προσεληλυθὸς σχήματος, ἐκεῖνον μὲν τῶν πρωτείων ἠξίωσε· αὐτὸς δὲ μετ' ἐκεῖνον ὠμολόγησε τάττεσθαι*¹³⁷.
- Είναι ενδιαφέρον το πώς ο Βάρδας Σκληρός είχε κάνει το στράτευμα να ταχθεί με το μέρος του. Σε σύγκριση με τον απρόσιτο χαρακτήρα του Βασιλείου Β', ο Βάρδας Σκληρός είχε αναπτύξει φιλικές σχέσεις με το στράτευμα, έτρωγαν και έπιναν μαζί, τους μιλούσε με φιλική διάθεση και τους είχε υποσχεθεί αξιώματα, με αποτέλεσμα να τον ακολουθούν εκουσίως, *“ὁ Σκληρὸς, εὐνοίαις τὲ ὑπαγόμενος· καὶ εὐεργεσίαις δουλούμενος· καὶ συμβιβάζων ἀλλήλοις· ἀπὸ τῆς αὐτῆς τὲ τούτοις σιτούμενος· καὶ κοινοῦ μετέχων κρατῆρος· ἐξ ὀνόματος τὲ καλῶν ἕκαστον· καὶ δι' εὐφήμου γλώττης ποιούμενος*¹³⁸.
- Λέγοντας την ιστορία του Αλουσιάνου και το πώς ανακηρύχθηκε βασιλιάς της Βουλγαρίας, ο Ψελλός αναφέρει ότι είχε γνωριστεί με τον Αλουσιάνο και μάλιστα αυτός τον εκτιμούσε ιδιαίτερος και είχε φιλικά συναισθήματα απέναντί του, κάτι που δηλώνεται από το πώς τον χαιρετούσε (φίλημα), *“καὶ με ἠσπάζετο εὐμενῶς*¹³⁹.

135 Ψελλός, 7.132.1 – 6

136 Ψελλός, 7.158.3 – 9

137 Ψελλός, 1.12.6 – 9

138 Ψελλός, 1.25.9 – 13

139 Ψελλός, 4.47.3

- Οι ακόλουθοι της δυναστείας είχαν αναπτύξει μία φιλική σχέση με τον Κωνσταντίνο Θ', η οποία πήγαζε από αμοιβαίες παροχές. Αυτοί τον βοηθούσαν, ώστε να συναντά ανενόχλητος την Σκλήραινα, ενώ ο ίδιος τους παρείχε ό,τι επιθυμούσαν, *“και τούτω τῷ τρόπῳ μάλιστα ἑαυτοῖς ὀκειοῦντο τὸν βασιλέα”*¹⁴⁰.
- Φιλικά συναισθήματα από τον Ισαάκιο προς την πρεσβεία, στην οποία συμμετείχε και ο Ψελλός, τα οποία εκφράζονται με πρόσκληση σε κοινό δείπνο, όπως επιβάλλουν οι κανόνες φιλοξενίας, *“τήμερον οὖν ὀμέστιοι γεγονότες ἐμοὶ, τὴν αὔριον ἐντεῦθεν ἀπάραντες, τὰ ἐντεταλμένα μοι ἀπορρήτως διακομίσατε”*¹⁴¹. Ο Ισαάκιος υποδέχεται την πρεσβεία των τριών ιδιαίτερα θερμά, κυριαρχεί το τυπικό με φίλημα, φιλοξενία, συζήτηση και χρήση ίδιου ποτηριού, *“Ἀσπάζεται γοῦν εἰσιόντας ἡμᾶς. ἐκάθητο δὲ ἐπὶ θώκου τινὸς ὑψηλοῦ, βραχείας τινὸς περὶ αὐτὸν οὔσης δορυφορίας. ἐσκεύαστο δὲ οὐ τοσοῦτον βασιλικώτερον, ὅσον στρατηγικώτερον. ὑπέξανέστη γοῦν ἡμῖν βραχὺ τι· εἶτα δὴ καθίσει προτρέψας, ἠρώτησε μὲν οὐδὲν περὶ ὧν ἀφικόμεθα· βραχεῖς δὲ τινὰς κινήσας λόγους, ὅποσοι αὐτῷ τὴν στρατιὰν ἀναγκαίαν ἐδείκνυσαν, εἶτα δὴ καὶ κρατῆρος κοινωνήσας ἡμῖν, ἀφῆκεν ἐπὶ τὰς σκηνάς”*¹⁴².
- Ο Ισαάκιος ἔχει ανακηρυχθεῖ βασιλιάς, ωστόσο ο Ψελλός δεν τον αποκαλεῖ ἀκόμα “αυτοκράτωρ”, καθὼς εἶναι ἀκόμα στην ομάδα των στασιαστών. Φαίνεται ὅτι ο Ισαάκιος ἐνίωθε φιλικὰ αἰσθήματα ἀπέναντι στον Ψελλό, καθὼς ο συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι τον ἐγκωμιάζε, *“Ἐπὶ τούτοις ὁ βασιλεὺς τοῦ θρόνου ἐξαναστάς· καὶ πολλοῖς με τετιμηκῶς ἐγκωμίοις”*¹⁴³.
- Φιλία καὶ βαθιὰ ἐκτίμησις του Κωνσταντίνου Δούκα πρὸς τον Ψελλό που δηλώνεται με τὸ ρήμα ὑπερηγάπα, *“καὶ οὕτω διαφερόντως τῶν ἄλλων ὑπερηγάπα, ὡς ἐξηρτῆσθαί μου καὶ τῆς γλώττης καὶ τῆς ψυχῆς”*¹⁴⁴.
- Φιλικά αἰσθήματα του Σουλτάνου Αλπ Αρσλάν ἀπέναντι στον Ρωμανό Διογένη, τα οποία ἐκδηλώνονται με πρόσκληση στο ἴδιο τραπέζι καὶ σύναψη συνθήκης εἰρήνης, *“κοινωνεῖ τραπέζης· τιμῆς ἀξιοῖ· δορυφορίαν ἐφίστησι· λύει αὐτῷ τῶν δεσμοτῶν οὐς ἐβούλετο·*

140 Ψελλός, 6.55.15

141 Ψελλός, 7.32.30 – 32

142 Ψελλός, 7.21.1 – 8

143 Ψελλός, 7.32.1 – 2

144 Ψελλός, 7.86.9 – 10

ἀπολύει τῶν αἰχμαλώτων ὅπόσους προέτρεψε. τελευταῖον καὶ αὐτὸν δὴ τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθεροῖ· καὶ σύμβολα κήδους πεποιηκῶς· καὶ ὑποσχέσεις παρ' ἐκείνου λαβὼν ἐνωμότους”¹⁴⁵.

- Φιλία και υποστήριξη του Φράγκου Κρισπίνου, απέναντι στον Ανδρόνικο, ώστε να ταχθούν απέναντι στον Ρωμανό Διογένη, *“οὗτος οὖν ὁ Κρισπίνος, πολέμιος Ῥωμαίοις τὰ πρῶτα φανεῖς· ἔπειτα τοὺς τρόπους μεταβαλὼν, τοσοῦτος εἰς εὐνοίαν ὤφθη τὸ δεύτερον, ὅσος τὸ πρῶτον εἰς δυσμένειαν. εἰστήκει δὲ σύν γε τῷ Ἀνδρονίκῳ”¹⁴⁶.*

■ Γυναίκες:

- Η Ζωή αποδέχτηκε την νέα κατάσταση σχετικά με την παρουσία της Σκλήραινας στο παλάτι, όπως και τον τίτλο που της δόθηκε. Τα συναισθήματα είναι φιλικά και εκφράζονται με χαμόγελο, φίλημα και κοινές εμφανίσεις, καθώς θέλει έτσι να δείξει την αποδοχή της και να καθησυχάσει το πλήθος, *“ἡ δὲ οὐδέν τι μᾶλλον ἠγλοῖωτο· ἢ μειδιῶσα πᾶσι καθωρᾶτο· καὶ ἐπαγαλλομένη τῷ πράγματι. κατεφίλησε γοῦν πολλάκις προσφῶσα τὴν συμμερίτιν τοῦ κράτους· καὶ ἄμφω δὴ παρεγενέσθην τῷ βασιλεῖ· καὶ περὶ τῶν αὐτῶν διελεγέσθην πραγμάτων”¹⁴⁷.*
- Φιλικές σχέσεις της Θεοδώρας προς τον Μιχαήλ Α' Κηρουλάριο, πριν γίνει αυτοκράτειρα, *“καίτοι τὸν πρὸ τῆς αὐτοκρατορίας χρόνον οἰκειότατα προσκειμένη καὶ σεβομένη”¹⁴⁸.*
- Η αδελφή του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, Ευπρεπία, είχε αναπτύξει φιλικές σχέσεις με τον Τορνίκιο και επεδείκνυε φιλική συμπεριφορά προς το πρόσωπό του, σε αντίθεση με την αντιπάθεια που του έδειχνε ο αυτοκράτορας, αν και, αρχικά, ούτε η ίδια τον συμπαθούσε, *“καὶ ἐπειδὴ ἤδει τὸν ἀδελφὸν, πρὸς τὸν ἤδη ρηθέντα Τορνίκιον ἀστόργως πάντη· ἢ ἀπεχθῶς ἔχοντα, τοῦτον ἐκείνη ἐδεξιοῦτο· καὶ φίλτατον εἶχε· καὶ θαμὰ προσωμίλει, οὐχ' οὕτως ἀσπαζομένη τὸ πρότερον”¹⁴⁹.*

145 Ψελλός, 7.147.8 – 13

146 Ψελλός, 7.160.5 – 6

147 Ψελλός, 6.59.7 – 11

148 Ψελλός, 6.220.5 – 6

149 Ψελλός, 6.100.19 – 23

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Φιλική διάθεση των διαφόρων στρωμάτων προς τον Μιχαήλ Ε' και επίδειξη αφοσίωσης, λόγω των παροχών εκ μέρους του αυτοκράτορα, προκειμένου να τους έχεις συμμάχους, ώστε να πετύχει τα σχέδιά του, *“οί δὲ, ἐξήρτηντό γε ἐκείνου· καὶ τισι φαινομέναις ἐννοίαις τὰς γνώμας ἐγνώριζον, οὐδὲ προβῆναι ἐὼντες ἐπὶ ψιλοῦ τοῦ ἐδάφους· ἀλλὰ δεινὸν ὄλως ποιούμενοι, εἰ μὴ δι’ ὕφασμάτων προῖοι· καὶ ἐπιτροφῶν αὐτῷ ὁ ἵππος τοῖς σηρικοῖς καταστρώμασι”*¹⁵⁰.
- Φιλική διάθεση των ανθρώπων του παλατιού προς τις δύο αυτοκράτειρες, αναφέρεται η προτίμησή τους προς το πρόσωπό τους και το πώς η παρουσία τους ένωσε το παλάτι, *“Περιῖσταται οὖν ἡ βασιλεία ταῖς δυσὶν ἀδελφαῖς· καὶ τότε πρῶτον ὁ καθ’ ἡμᾶς χρόνος, τεθέαται γυναικωνίτιν μετασχηματισθεῖσαν εἰς βασιλικὸν βουλευτήριον· καὶ τό τε πολιτικὸν πλῆθος τό τε στρατιωτικὸν, συμφωνοῦντας ὑπὸ δεσπότισι· καὶ μᾶλλον αὐταῖς πειθομένους, ἢ εἴ τις βλοσυρὸς αὐτοῖς προεκάθητο καὶ ἐπέταττε σοβαρώτερον. οὐ γὰρ οἶδα εἴ τι ἕτερον γένος, ὡς τὸ περὶ ἐκείνας, ἠγάπηται τῷ Θεῷ”*¹⁵¹.
- Αμοιβαία φιλικά αισθήματα ένωναν την Ζωή και τον Κωνσταντίνο Μονομάχο, ήδη από την περίοδο διακυβέρνησης του Ρωμανού Γ', τα οποία εκδηλώνονται με συχνές συναντήσεις, καθώς η Ζωή επιθυμούσε τη συντροφιά του, και με παροχές προς το πρόσωπό του, *“ἠγαπήκει τοῦτον ἡ βασιλῆς· καὶ πολλάκις ἐβούλετο ὁμιλεῖν. καὶ ὃς παντοδαπὸς εἰς αὐτὴν γινόμενος· καὶ οἷς ἐκείνην χαίρουσαν ἴδιοι χρώμενος δεξιῶς, ὄλην εἰσποιεῖται· καὶ διὰ ταῦτα βασιλικῶν χαρίτων τῶν παρ’ ἐκείνης ἀπήλασεν”*¹⁵².
- Ιδιαίτερα στενή φιλική σχέση μεταξύ Κωνσταντίνου Θ' και Ρωμανού Βοΐλα. Φαίνεται ότι ο Κωνσταντίνος Θ' έτρεφε φιλικά συναισθήματα για τον Ρωμανό, απολάμβανε τη συντροφιά του και η παρουσία του τού είχε γίνει απαραίτητη, με αποτέλεσμα να θέλει να τον έχει συνεχώς κοντά του και να του προσφέρει αξιώματα. Μάλιστα, φαίνεται, χωρίς να υπονοεῖται κάποια προσποίηση, ότι και ο ίδιος ο Ρωμανός ένιωθε φιλία για τον αυτοκράτορα, που εκδηλώνεται με φίλημα και χαμόγελο, όταν τον συναντούσε και επιπλέον, φιλοξενούνταν στα διαμερίσματά του, *“καὶ προστιθεὶς, ἀκόρεστος ἦν τῆς τοῦ ἀνδρὸς ἐντυχίας. ὅθεν οὐδ’ εἶχεν αὐτῷ καιρὸν ἢ παιδιὰ· ἀλλὰ καὶ χρηματίζοντι· καὶ*

150 Ψελλός, 5.16.6 – 10

151 Ψελλός, 6.1.1 – 8

152 Ψελλός, 6.16.9 – 13

ἀρχαιρεσιάζοντι· καὶ ἄλλο τι τῶν κοινῶν πράττοντι, συνῆν ἐκεῖνος τὴν φυσικὴν ἁμαρτίαν ἐπιδεικνύμενος· καὶ τὴν τεχνικὴν ὑποκρινόμενος. ἀμέλει τοι· καὶ πλάττει τὸν ἄνθρωπον· ἢ ἀναπλάττει ἀπὸ τοῦ κρεῖττονος χόματος· καὶ ἀπὸ τῶν τριόδων εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν μεθιστᾶ ἄξονα· καὶ τοὺς ἐντίμους αὐτῷ σχεδιάσας βαθμοὺς, μετὰ τῶν κορυφαίων ἰστᾶ· καὶ ἀπανταχοῦ τὸν ἄνδρα ποιεῖ· καὶ τὰ πρῶτα τῶν σωματοφυλάκων χειροτονεῖ. ὃς δὴ τὸ ἀπραγμάτευτον αὐτῷ τῆς γνώμης ἐπιδεικνύμενος, οὐδ' ἐν καιρῷ προσήει τῷ αὐτοκράτορι· ἀλλ' ὅποτε ἡ γνώμη τούτῳ παρακελεύσαιτο. ἐφίλησε γοῦν προσελθὼν καὶ στήθος καὶ πρόσωπον”¹⁵³ καὶ “ἀμέλει· ὁ μὲν βασιλεὺς, οὐδὲ τὸ ἀκαριαῖον τῆς ἐκείνου συνουσίας ἀπολελεῖσθαι ἐβούλετο”¹⁵⁴ καὶ “ἐπειδὴ περ ἀγχοῦ τῷ βασιλεῖ συνεκάθευδεν, ἀθρόον ἐξαναστὰς μέσης νυκτὸς, ἐκεῖνον τὲ ὑπνώττοντα ἤγειρε”¹⁵⁵.

- Φιλία Ισαακίου καὶ στρατιωτῶν πρὸς τὴν πρεσβεία τῶν τριῶν συμβούλων, μεταξύ αὐτῶν καὶ ὁ Ψελλός. Ἡ φιλικὴ διάθεση εκφράζεται με φίλημα, θερμὴ υποδοχὴ καὶ φιλοφρονήσεις, “ὥς δὲ ἐκεῖνος πάντα ἐδεδώκει· καὶ πλείονα τῶν ἐζητημένων προσέθετο, ταῖς τριήρεσιν εὐθὺς ἀναπλεύσαντες, ἀγχίθουροι ἐγενόμεθα, οὗ δὴ ἐκεῖνος ἐναυλισάμενος ἔτυχεν. ἀσπασμοὶ γοῦν εὐθὺς, πρὶν ἐκείνῳ εἰς ὀμίλιαν ἐλθεῖν· καὶ φιλοφροσύνη ἡμᾶς ὑποδέχονται, ἄλλων ἐπ' ἄλλοις ἀφικνουμένων τῶν πρώτων τῆς στρατιᾶς· καὶ τοῖς ἡδίστοις ἀνακαλούντων ὀνόμασι· κατασπαζομένων τὲ κεφαλὴν καὶ χεῖρας ἡμῶν”¹⁵⁶.
- Ἡ ρητορικὴ ἔφερε κοντὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δούκα με τὸν Ψελλό, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀναπτύξουν φιλικὰ αἰσθήματα ὁ ἓνας πρὸς τὸν ἄλλο, “λόγων δὲ ἐραστῆς ἐκεῖνος, εἵπερ τις ἄλλος θερμότερος. τοῦτο οὖν μοι πρῶτον ἀφορμὴ φιλίας πρὸς ἐκεῖνον ἐγγόνει καὶ οἰκειότητος”¹⁵⁷.
- Ὁ αυτοκρατορικὸς κύκλος προσπάθησε μέσω μίας φιλικῆς ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται μόνο ἀπὸ τὸν Ψελλό, νὰ συνάψει συνθήκη εἰρήνης με τὸν Ρωμαῖο Δ' Διογένη, ὥστε νὰ πάψουν οἱ ἐχθροπραξίες, “τὰ μὲν οὖν τῆς εἰρήνης πρῶτον ἐπράττετο· καὶ γράμματα παρὰ τοῦ βασιλέως πρὸς ἐκεῖνον ἐξαπεστέλλοντο, κοινοπαθῆ καὶ φιλάνθρωπα”¹⁵⁸.

153 Ψελλός, 6.140.4 – 18

154 Ψελλός, 6.142.1 – 3

155 Ψελλός, 6.142.6 – 7

156 Ψελλός, 7.20.1 – 8

157 Ψελλός, 7.99.6 – 8

158 Ψελλός, 7.156.6 – 9

5. Συμπάθεια

Η λέξη “συμπάθεια” δηλώνει την κοινότητα συναισθημάτων μεταξύ δύο ή περισσότερων ατόμων¹⁵⁹, πρόκειται δηλαδή, συνήθως, για ένα συναίσθημα αμοιβαίο. Ανήκει στο ευρύτερο πλαίσιο των φιλικών συναισθημάτων, ωστόσο, δεν πρόκειται για αγνή, ανιδιοτελή φιλία, αλλά για ένα συναίσθημα λιγότερο ισχυρό. Αποτελεί έναν σχετικά σύγχρονο όρο, καθώς δεν απαντά με την ίδια ακριβώς σημασία στην αρχαιότητα. Ουσιαστικά, είναι η θετική και ευχάριστη κλίση, η εύνοια, προς ένα άλλο άτομο, που μπορεί σε βάθος χρόνου να εξελιχθεί σε φιλία. Συνήθως, πρόκειται για την πρώτη εντύπωση που μας προκαλεί ένα άτομο, το οποίο ίσως να μην γνωρίζουμε ακόμα καλά, αλλά μας είναι αρεστό και η παρουσία του είναι ευχάριστη.

■ Αυτοκράτορες:

Συμπάθεια Μιχαήλ προς τη Ζωή, αφού κοντά της έγινε αυτοκράτορας και τον είχε ευνοήσει, αλλά πλέον η αφοσίωσή του είναι προσποιητή, *“ὁ δὲ Μιχαήλ, τέως μὲν πρὸς τὴν βασιλίδα διάθεσίν τινα· καὶ εὐνοίας ὑποκρίνεται ὀφθαλμόν”*¹⁶⁰.

■ Γυναίκες:

Η αυτοκράτειρα Ζωή νιώθει συμπάθεια προς τον Κωνσταντίνο Αρτοκλίνη και φαίνεται να τον εκτιμά ιδιαίτερα, *“ἀλλὰ καὶ τῇ βασιλίδι ἐρασμιώτατος ἔδοξεν”*¹⁶¹ και *“ἐνενεύκει γοῶν πρὸς τοῦτον ἢ βασιλῆς· καὶ μετὰ κλητος γεγονῶς, ὠμίλησε τῇ βασιλίδι, πρὸς τὸ ἐκείνη ἀρέσκον τὸ ἦθος μεταμορφώσας”*¹⁶².

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Συμπάθεια επιδεικνύουν οι θείοι του καίσαρα Μιχαήλ προς το πρόσωπό του, πριν ακόμα ανέβει στον θρόνο, *“ὅθεν οὐδὲν {ἢ} ὅτι μὴ συνῆσαν ἐκείνω, εὐνοϊαν παραδεικνύντες συγγενικὴν”*¹⁶³.

159 Προέρχεται από την πρόθεση “συν-” και τη λέξη “πάθος”, δηλώνοντας τη συμμετοχή σε ένα συναίσθημα.

160 Ψελλός, 4.6.1 – 3

161 Ψελλός, 6.13.5

162 Ψελλός, 6.13.10 – 12

163 Ψελλός, 5.2.12

- Ο λαός θεωρούσε τον Κωνσταντίνο Μονομάχο χαρισματικό και έτρεφε συμπάθεια προς το πρόσωπό του, *“εἰς ἑαυτὸν μεταθεῖναι τὸ ὑπήκοον γεγονῶς, οἰκείως ἕκαστον ἦρει οἷς ἦδει θηρώμενον”*¹⁶⁴.
- Ο κύκλος του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ' ένιωθε συμπάθεια για τον Ψελλό που εκφραζόταν με επαίνους, *“ἡ δὲ περὶ ἐκεῖνον δορυφορία ζύμπασά με ἦδει· καὶ ἄλλος ἄλλό τι τῶν ἐμῶν διηρίθμει τῷ βασιλεῖ προστιθέντες, ὅτι μοι καὶ χάρις διαπρέπει τοῖς χεῖλεσιν”*¹⁶⁵.
- Οι αυτοκράτειρες, Ζωή και Θεοδώρα, ένιωθαν επίσης συμπάθεια για τον Βοῖλα, ο οποίος έχαιρε της φιλίας του Κωνσταντίνου Θ', και του προσέφεραν πολλά αγαθά, *“ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν βασιλείον γυναικωνίτιν παρεισφθαρεῖς, ἄμφω τὰς βασιλίδας ὑποποιεῖται”*¹⁶⁶.
- Φιλική διάθεση του πλήθους προς τον Κωνσταντίνο Δούκα, αφού επιθυμούσε να αναλάβει αυτός την εξουσία, μετά την ανατροπή του Μιχαήλ ΣΤ', *“τὸ μὲν οὖν πλῆθος ἅπαν τῷ βασιλεῖ τούτῳ συννευκάσι τε· καὶ συνεγκέκλιτο· καὶ τὴν βασιλείαν λαμβάνειν ἐπέτρεπον”*¹⁶⁷.

164 Ψελλός, 6.32.2 – 3

165 Ψελλός, 6.44.3 – 5

166 Ψελλός, 6.144.2 – 3

167 Ψελλός, 7.100.1 – 3

6. Αντιπάθεια

Δεν υπάρχει ακριβής ορισμός της λέξης “αντιπάθεια”. Ως συναίσθημα είναι το ακριβώς αντίθετο της συμπάθειας, ή μάλλον η έλλειψή της, και η γενικότερη διατήρηση μιας αρνητικής στάσης απέναντι σε ένα άτομο, το οποίο δεν εκτιμούμε και η παρουσία του δεν μας είναι ευχάριστη. Η αντιπάθεια μπορεί να είναι εσωτερική και κρυφή, δηλαδή να μην εκδηλώνεται προς το συγκεκριμένο πρόσωπο που μας την προκαλεί, γι'αυτό και πρόκειται για ένα συναίσθημα που δεν χαρακτηρίζεται απαραίτητα από αμοιβαιότητα, ούτε είναι αρκετά ισχυρό, ώστε να προκαλεί την επιθυμία να βλάψουμε το συγκεκριμένο πρόσωπο.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Βασίλειος Β' μετά τις εξεγέρσεις εναντίον του, άρχισε να υποπτεύεται τον Βασίλειο Παρακοιμώμενο και η προηγούμενη αγάπη προς το πρόσωπό του μεταλλάχθηκε σε αντιπάθεια, με αποτέλεσμα να τον αποφεύγει με κάθε τρόπο και να μην θέλει να του παραχωρεί τα ηνία της διοίκησης, *“ἀλλ’ ἤχθητό τε αὐτῷ· καὶ παντοδαπῶς ἦν μισῶν· καὶ ἀποστρεφόμενος· καὶ οὔτε τὸ γένος· οὔτε τὸ πολλὰ ἐκείνον ὑπὲρ τούτου ποιῆσαι τε καὶ παθεῖν· οὔτε ἢ λαμπρότης τοῦ ἀξιώματος· οὔτε ἄλλό τι τῶν ἀπάντων, εἶλκεν αὐτὸν εἰς εὐμένειαν· ἀλλὰ δεινὸν ἐποιεῖτο, εἰ βασιλεὺς ὢν”*¹⁶⁸.
- Μετά την αρχική συμπάθεια που ένιωθε για την Ζωή, ο Μιχαήλ Δ' άρχισε κρυφά να την αντιπαθεί, ένα συναίσθημα που ίσως πήγαζε από τη σκέψη ότι θα μπορούσε κοντά της να πάθει ό,τι και ο Ρωμανός Γ' και να χάσει την εξουσία, αλλά και τη ζωή του, *“τὸ μὲν γὰρ μισεῖν τὴν εὐεργέτιδα”*¹⁶⁹.
- Ο Μιχαήλ Δ' ένιωθε αντιπάθεια για τους υπόλοιπους αδελφούς του εκτός του Ιωάννη Ορφανοτρόφου, λόγω της συμπεριφοράς τους, με αποτέλεσμα να τους αποφεύγει, *“τὸ δὲ λοιπὸν γένος ὡς μήτε τὰ μέτρια ἠγαπηκότας· μήτέ τι ἐκείνω λυσιτελοῦντας εἰς τὴν τῆς βασιλείας διοίκησιν, ἐμίσει καὶ ἀπεστρέφετο”*¹⁷⁰.
- Αντιπάθεια ένιωθε και ο Μιχαήλ Ε' απέναντι στον Κωνσταντίνο Μονομάχο, διότι γνώριζε

168 Ψελλός, 1.19.2 – 7

169 Ψελλός, 4.6.1 – 3

170 Ψελλός, 5.7.11 – 13

τη συμπάθεια που έτρεφε η Ζωή προς το πρόσωπό του, και τον θεωρούσε απειλή, *“{τὸ} κληρονομεῖ δὲ τὸ κατ’ αὐτοῦ μῖσος, καὶ ὁ δεῦτερος Μιχαήλ”*¹⁷¹.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Κοινή αντιπάθεια του Μιχαήλ Ε' και του θείου του Κωνσταντίνου, εναντίον του άλλου θείου του, Ιωάννη Ορφανοτρόφου, καθώς θεωρούσε ότι υπήρχαν παρεμβάσεις στη διοίκηση από πλευράς του και είχε λάβει πολλή δύναμη εξαιτίας του αξιώματος του επί Μιχαήλ Δ', *“γέγονε δὲ τούτῳ προσθήκη πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ διαβολὴν”*¹⁷² και *“τότε μὲν, οὐχ’ οἶός τε ἦν τὸ μῖσος εἰς προὔπτον ἐξενεγκεῖν”*¹⁷³ και *“ἐκοινώνουν τὲ τῶν ἀπορρήτων ἀμφω ἀλλήλοις· καὶ διαβεβλημένῳ ἦστιν πρὸς τὸν Ἰωάννην, ὡς ἀντεπιχειροῦντα τοῖς δόξασιν”*¹⁷⁴.
- Αντιπάθεια που οδηγεί σε αποκλεισμό του Κωνσταντίνου Μονομάχου, τόσο από τους ανθρώπους της αυλής, όσο και από τους αυτοκράτορες Βασίλειο και Κωνσταντίνο, καθώς ο πατέρας του, Θεοδόσιος, είχε κριθεί ένοχος αποστασίας εναντίον του Βασιλείου, *“οἱ γὰρ περὶ τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον, ἐμεμήνεσαν τούτῳ, μίσους ἕνεκα πατρικοῦ. ὁ γὰρ τοι πατὴρ ἐπὶ τυραννικαῖς αἰτίαις ἀλοῦς, μῖσος παρὰ τῶν βασιλέων ὥσπερ κληροδοτεῖ τῷ παιδί. διὰ ταῦτα, οὐθ’ ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος· οὐθ’ ὁ Κωνσταντίνος, ταῖς πολιτικαῖς τοῦτον προῆγον ἀρχαῖς· ἀλλ’ ἀφωσιοῦντο, δεινὸν μὲν οὐδὲν τούτῳ ἐπάγοντες· ἀλλ’ οὐδὲ τῆς κρείττονος ἀξιοῦντες μοίρας”*¹⁷⁵.

171 Ψελλός, 6.17.11 – 12

172 Ψελλός, 5.7.1

173 Ψελλός, 5.7.7

174 Ψελλός, 5.8.10 – 12

175 Ψελλός, 6.15.20 – 27

7. Μίσος

Το μίσος είναι η ιδιαίτερα έντονη αντιπάθεια που μπορεί να νιώθουμε για κάποιον, με κάποιες ωστόσο, σημαντικές διαφορές. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι δεν είναι αποτέλεσμα ενός άλλου συναισθήματος, όπως για παράδειγμα η έχθρα που πηγάζει από την οργή, αλλά αποτέλεσμα προσωπικής κρίσης για ένα άτομο, χωρίς να υπάρχει απαραίτητα αμοιβαιότητα, “*ἂν γὰρ ὑπολαμβάνωμεν εἶναι τοιόνδε, μισοῦμεν. καὶ ἡ μὲν ὀργὴ ἀεὶ περὶ τὰ καθ’ ἕκαστα, οἷον Καλλία ἢ Σωκράτει, τὸ δὲ μῖσος καὶ πρὸς τὰ γένη· τὸν γὰρ κλέπτην μισεῖ καὶ τὸν συκοφάντην ἅπας. καὶ τὸ μὲν ἰατὸν χρόνον, τὸ δ’ ἀνίατον*”¹⁷⁶ ή γνωστοποίηση του συγκεκριμένου συναισθήματος στο άμεσα ενδιαφερόμενο πρόσωπο, “*αἰσθεσθαι γὰρ βούλεται ὁ ὀργιζόμενος, τῷ δ’ οὐδὲν διαφέρει*”¹⁷⁷. Μάλιστα, χαρακτηριστικό του μίσους είναι ότι δεν μπορούμε να πάψουμε να το αισθανόμαστε, σε αντίθεση με άλλα συναισθήματα που μπορεί η έντασή τους να μειωθεί με την πάροδο του χρόνου, γι'αυτό και ο Αριστοτέλης το χαρακτηρίζει “*ἀνίατον*”. Αυτό, όμως, που διαχωρίζει το μίσος από την αντιπάθεια, πέρα από την ένταση, είναι η επιθυμία να προκαλέσουμε βλάβη στο άτομο που λειτουργεί ως αντικείμενο μίσους, “*καὶ τὸ μὲν λύπης ἔφεσις, τὸ δὲ κακοῦ*”¹⁷⁸ και “*ὁ μὲν γὰρ ἀντιπαθεῖν βούλεται ᾧ ὀργίζεται, ὁ δὲ μὴ εἶναι*”¹⁷⁹, γεγονός που το καθιστά ένα έντονο και επικίνδυνο συναίσθημα. Θα δούμε ότι, παρά την έλευση και τη διδασκαλία του Χριστιανισμού περί αγάπης¹⁸⁰ και την χριστιανική αντίληψη ότι το μίσος και η μνησικακία απομακρύνουν τον άνθρωπο από τον Θεό και είναι ένα από τα κατώτατα συναισθήματα που πρέπει ο άνθρωπος να καταπολεμήσει μέσω της συγχώρεσης¹⁸¹, οι χαρακτήρες στη Χρονογραφία αισθάνονται μίσος για άλλους και πολλές φορές λειτουργεί ως μια καταλυτική δύναμη για αποφάσεις και πράξεις, που καθορίζουν την εξέλιξη των γεγονότων.

176 Ρητορική, Β1382α

177 Ρητορική, Β1382α

178 Ρητορική, Β1382α

179 Ρητορική, Β1382α

180 Ιωάννου Α' 4:7, “*Ἀγαπητοί, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται καὶ γινώσκει τὸν Θεόν. ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν*”.

181 Ματθαίου, 6:14 – 15, “*Ἐὰν γὰρ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος· ἐὰν δὲ μὴ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν*” και Λουκά, 6:26 – 27, “*ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, εὐλόγεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς*”.

■ Αυτοκράτορες:

- Η καχυποψία του Βασιλείου Β' απέναντι στον Βασίλειο Παρακοιμώμενο δημιούργησε ένα αίσθημα αντιπάθειας, το οποίο εξελίχθηκε σε μίσος εναντίον του Παρακοιμώμενου, αφού ο Βασίλειος Β' προσπαθούσε με κάθε τρόπο να τον βλάψει, *“καὶ πάντα τρόπον, ὅποσα εἰς κάκωσιν ἐκείνῳ καὶ συμφορὰν, ἐμηχανᾶτο ποιεῖν”*¹⁸². Σε αυτές τις ενέργειες περιλαμβάνεται η εξορία του Βασιλείου Παρακοιμώμενου, *“ἀλλὰ τὸν ἄγριον τρόπον· καὶ ὃν ἂν τις οὐχ' ὑπειλήφει. εἰς γὰρ ναῶν ἐμβιβάσας, ὑπερόριον ἐποίησατο”*¹⁸³, οι διάφορες μεταρρυθμίσεις σε αποφάσεις, τις οποίες ο Βασίλειος Β' πήρε με τη βοήθεια του Παρακοιμώμενου, *“τὸ δ' ὅσον εἰς εὐεργετημάτων καὶ ἀξιωματῶν ὄγκον ἔβλεπε, ἀναλύειν ἐπειρᾶτο”*¹⁸⁴ και η σταδιακή φθορά του ναού που έφερε το όνομά του, *“ἐβούλετο μὲν, ἐκ θεμελίων καθαιρήσειν”*¹⁸⁵, ενέργειες που μοιάζουν σαν να ήθελε ο Βασίλειος Β' να εξαφανίσει εντελώς τον Παρακοιμώμενο.
- Όταν ο Μιχαήλ Ε' έλαβε τα σκήπτρα της εξουσίας, γεγονός που τον έκανε να βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση, το μίσος για την οικογένειά του μεγάλωσε και δεν το έκρυβε πλέον, *“καὶ τὸ τυχὸν πρᾶγμα εἰς μῖσος αὐτὸν καὶ ὄργην ἀνερρίπιζεν. ἐντεῦθεν μῖσος αὐτῷ κατὰ τοῦ γένους παντὸς ὑπετύφετο”*¹⁸⁶.
- Ο Μιχαήλ Ε', ένιωθε άσβεστο μίσος προς την αυτοκράτειρα Ζωή, παρά το γεγονός ότι η ίδια τον είχε ευνοήσει και του είχε συμπεριφερθεί με καλοσύνη, και έψαχνε τρόπους να την εξοντώσει, περιορίζοντάς τη, παρακολουθώντας τη και σκεπτόμενος πώς θα τη διώξει από το παλάτι, ώστε να απαλλαγεί από την παρουσία της και να διατηρεί μόνο εκείνος την εξουσία, *“τῇ γὰρ βασιλίδι καὶ παρὰ τὸν προσήκοντα λόγον ἐκείνου μητρὶ, ἐμεμήνει μὲν καὶ πρότερον, ἠνίκα ὑπ' ἐκείνης τοῦ κράτους ἔτυχε· καὶ ὅτι δεσπότην προσειρήκει ποτὲ, ἐβούλετο καὶ τὴν γλῶσσαν τεμείν τὲ τοῖς ὁδοῦσι· καὶ ἀποπτύσαι τὸ μέλος”*¹⁸⁷ και *“τειχίρη τὲ οἷα δὴ πολεμίαν τηρῶν· καὶ φρουρᾶ καταλαμβάνων ἀτιμοτάτη· τάς τε θεραπαινίδας αὐτῆς οἰκειούμενος· καὶ τὴν γυναικωνίτιν διερευνώμενος· καὶ μῆδενὸς τῶν συντεθειμένων πρὸς ταύτην ἐπιστρεφόμενος. ἐπεὶ δὲ οὕτω τούτων κεκόρεστο, τὴν ὑστάτην αὐτῇ ἐφίστησι συμφορὰν· καὶ βούλεται ἀπελάσαι τῶν βασιλείων, οὐδὲ μετ' εὐσεβοῦς σχήματος· ἀλλὰ μετὰ τινος αἰσχίστου καὶ ψευδοῦς πλάσματος, ἔν' ἔχοι μόνος ὁ*

182 Ψελλός, 1.20.9 – 11

183 Ψελλός, 1.19.16 – 17

184 Ψελλός, 1.20.8 – 9

185 Ψελλός, 1.20.17 – 18

186 Ψελλός, 5.9.32 – 34

187 Ψελλός, 5.16.12 – 17

*θῆρ, ἐν τοῖς βασιλείοις ἀυλίζεσθαι*¹⁸⁸ και *“ὁ δὲ δεινὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ, ἔτι μᾶλλον ἐπιβουλεύει τῇ βασιλίδι· καὶ ἄλλας ἐπ’ ἄλλαις προστίθησι συμφοράς*¹⁸⁹.

- Μίσος Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου προς Λειχούδη, που εκφράζεται με αφαίρεση αξιωμάτων, *“ἄπαξ γοῦν αὐτῷ μηνίσας ὁ αὐτοκράτωρ, τῶν βασιλείων αὐτὸν μετατίθησι πράξεων. καὶ ἵνα μὴ τις αὐτῷ ἐμποδῶν εἴη, ὄτα κωφὰ τοῦ νοῦ προῖστᾶ*¹⁹⁰.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Ο καίσαρ Μιχαήλ, μετέπειτα Μιχαήλ Ε', προσποιούνταν τον ευγνώμων απέναντι στους θεῖους του και την ίδια την αυτοκράτειρα Ζωή, που τον ἔθεσαν σε αυτό το αξίωμα. Ενδόμυχα, ἔτρεφε μίσος απέναντί τους και προσπαθοῦσε να τους απομακρύνει, καθὼς τους θεωροῦσε εμπόδιο στα σχέδιά του, *“δεινὸς δὲ εἶπερ τις ἀνθρώπων, πῦρ μὲν ὑπὸ σποδιᾷ κρύψαι (γνώμην φημι πονηρὰν, ὑπ’ εὐνοίας προσχήματι)· ἄτοπὰ τε ἐνθυμηθῆναι τὲ καὶ βουλεύσασθαι. ἀγνωμονέστατός τε πρὸς εὐεργέτας· καὶ μὴδενὶ χάριν εἰδῶς, μήτε φιλίας· μήτε τῆς περὶ ἐκεῖνον ἐπιμελείας καὶ θεραπείας. ἀλλ’ ἐδύνατο δὴ ταῦτα πάντα συγκαλύψαι, ἢ ἐκεῖνου προσποίησις. ἐπειδὴ γὰρ εἰς τὴν τοῦ καίσαρος τύχην ἀνεληλύθει, οὐ βραχὺν ἐνέμεινε χρόνον· καὶ τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας ἑαυτῷ κατὰ τὸ λεληθὸς εἰδωλοποιῶν· καὶ οἷον προχαράττων, ὅπερ ὕστερον ἐγνώκει ποιήσασθαι, παντὸς μὲν τοῦ γένους κατέτρεχεν. ἀνελεῖν δὲ ζῦμπαντας τοὺς αὐτῷ χαρισαμένους· καὶ συναραμένους τοῦ ἀξιώματος, ἐβεβούλευτο. ἐλύττα κατὰ τῆς βασιλίδος· τῶν θείων, τοὺς μὲν ἀνῆρει· τοὺς δὲ ὑπερώριζε. καὶ ταῦτα πλάττων ἐν τῇ ψυχῇ, ἔτι μᾶλλον τὸ σχῆμα τῆς πρὸς ἐκεῖνους εὐνοίας ἐπλάττετο*¹⁹¹.
- Ο Λέων Παρασπόνδυλος ἐνίωθε μίσος ἐναντίον του Κωνσταντίνου Μονομάχου, που πήγαζε ἀπὸ τον παραγκωνισμό του, και το οποίο μίσος δεν ἀπέβαλε ποτέ, ὅσο ζούσε, κατηγορώντας τον αυτοκράτορα, *“καὶ ζῶντι ἐμέμφετο· καὶ ἀπεληλυθότι τῆς ἀτιμίας ἐμνησικάκησεν*¹⁹².
- Ο δούκας Αντιοχείας, Χατατούρης, ἐνίωθε μίσος απέναντι στην αυτοκρατορία, και σε μία

188 Ψελλός, 5.17.6 – 14

189 Ψελλός, 5.23.3 – 5

190 Ψελλός, 6.181.1 – 4

191 Ψελλός, 4.28.7 – 24

192 Ψελλός, 6.218.2 – 5

προσπάθειά του να την βλάψει, παρέχει όπλα και στρατό στον Ρωμανό Διογένη, *“άνηρ γάρ τις, ἐξ Ἀρμενίων ἔλκων τὸ γένος· τὴν γνώμην βαθὸς· δυσμενῆς ἡμῖν τῆς προαιρέσεως, ἀρχὴν τινα παρὰ τούτου τῶν μεγίστων λαβῶν, ὀπηνίκα βασιλεὺς ἦν, χάριτας αὐτῷ ἐπὶ τοῦ δυστυχήματος ἀνθομολογούμενος, στρατιώτας συχνὸς ἐπαγόμενος, πρόσσεισι τούτῳ”*¹⁹³.

■ Γυναίκες:

Ἡ Ζωὴ ἀρχισε να νιώθει μίσος για τον Ρωμανό Γ' εξαιτίας της ἔλλειψης ερωτικού ενδιαφέροντος ἀπὸ την πλευρὰ του, γεγονός που το λάμβανε ως περιφρόνηση τόσο προς το πρόσωπό της, ἀλλὰ και προς τη βασιλικὴ οικογένεια γενικότερα, *“τὴν δὲ ἀνηρέθιζε μὲν πρὸς μῖσος, καὶ τὸ βασιλεῖον γένος τοσοῦτον ἐπ’ ἐκείνη καταφρονούμενον”*¹⁹⁴.

■ Συλλογικὰ συναισθήματα:

- Το εξαγριωμένο πλήθος νιώθει μίσος ἀπέναντι στον Μιχαήλ Ε', μετὰ τον εξαναγκασμὸ σε απομάκρυνση της Ζωῆς, γεγονός που οδήγησε στην εξέγερση, *“ὅσοι δὲ καὶ ἐγνώκεισαν, ἔτι μᾶλλον τὴν τοῦ τυράννου γνώμην ἐμίσησαν, μὴδ’ ἐν τοῖς δεινοῖς ἀποθεμένην τὸ ἄγριον καὶ κακὴθες”*¹⁹⁵.
- Οἱ Ρῶσοι ἐνίωθαν μίσος ἐναντίον της αυτοκρατορίας, που τους ἔκανε να ψάχνουν ἀφορμὲς για ἐπιθέσεις. Ἡ ἰσχὺς του Βασιλείου Β' τους εἶχε κάνει να σταματήσουν τις ἐπιθέσεις για κάποια χρόνια, ὅταν ὁμως ἀντιλήφθηκαν την παρακμὴ της αυτοκρατορίας, ἀναζωπυρώθηκε το μίσος τους και ἀρχισαν τις πολεμικὲς προετοιμασίες, *“Τὸ βάρβαρον τοι γὰρ οὖν τοῦτο φῶλον, ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν τὸν πάντα χρόνον λυττᾶ τε· καὶ μέμνηε· καὶ ἐφ’ ἐκάστῳ τῶν καιρῶν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο εἰς αἰτίαν πλαττόμενοι, πρόφασιν καθ’ ἡμῶν πολέμου πεποιήνται. καὶ ἐπειδὴ ἐτεθνήκει μὲν ὁ καταδειματῶν τούτους αὐτοκράτωρ Βασίλειος· καὶ ἐπ’ ἐκείνῳ ὁ ἀδελφὸς Κωνσταντῖνος, τὸ λαχὸν αὐτῷ τοῦ αἰῶνος μέρος πεπλήρωκε, ὃ τὸ εὐγενὲς κράτος συναπεληλύθει, ἀνανεοῦνται αὖθις καθ’ ἡμῶν τὸ παλαιὸν μῖσος”*¹⁹⁶.
- Μίσος στρατευμάτων ἐναντίον Μονομάχου, με ἀποτέλεσμα να στραφούν στον Τορνίκιο και

193 Ψελλός, 7.155.4 – 9

194 Ψελλός, 3.17.8 – 10

195 Ψελλός, 5.32.17 – 19

196 Ψελλός, 6.91.1 – 9

να τον υποστηρίξουν εναντίον του αυτοκράτορα, “ἦν δὲ οὐ τὸ πλάσμα μόνον τὸ συλλέξαν ἐκείνους· ἀλλὰ δὴ τι καὶ μῖσος αὐτοῖς παρατρεφόμενον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἦν, ὅτι τὰ αὐτῶν βραχὺν λόγον ἐτίθετο”¹⁹⁷.

- Μίσος πλήθους για τις μεταρρυθμίσεις, που στρέφεται στον Λέοντα Παρασπόνδυλο, “Οὗτος γοῶν ὁ ἀνὴρ, τὸ ἄχθος τῶν βασιλικῶν διοικήσεων κατωμαδὸν ἀράμενος”¹⁹⁸.

197 Ψελλός, 6.103.14 – 17

198 Ψελλός, 6.201.1 – 2

8. Εχθρότητα

Το μίσος και η εχθρότητα είναι της ίδιας έντασης και ίδιας ποιότητας και η διαφορά τους έγκειται στο ότι πρόκειται για ένα καθαρά αμοιβαίο συναίσθημα. Το μίσος μπορεί να είναι μονόπλευρο και αυτός που το νιώθει μπορεί να δρα κρυφά, ώστε να βλάψει τον άλλο, ή να μην ενδιαφέρεται εάν η άλλη πλευρά γνωρίζει τα συναισθήματά του. Αντίθετα, για να ορίσουμε κάποιον ως “εχθρό”, αυτό σημαίνει ότι και ο ίδιος προσπαθεί να προκαλέσει βλάβη. Αυτό γίνεται εμφανές και από τον Αριστοτέλη στη *Ρητορική*, όπου γίνεται λόγος για εχθρούς και φίλους, “*Φανερόν οὖν ἐν τούτων ὅτι ἐνδέχεται ἐχθροὺς καὶ φίλους καὶ ὄντας ἀποδεικνύναι καὶ μὴ ὄντας ποιεῖν καὶ φάσκοντας διαλύειν*”¹⁹⁹, δηλώνοντας έτσι την αμοιβαιότητα του συναισθήματος της εχθρότητας, σε αντιδιαστολή με τη φιλία, η οποία επίσης αποτελεί ένα αμοιβαίο συναίσθημα. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι η εχθρότητα είναι το ακριβώς αντίθετο της φιλίας, τόσο σε ένταση όσο και σε ποιότητα, καθώς ο φίλος ευεργετεί, ενώ ο εχθρός βλάπτει, με μόνο κοινό στοιχείο την αμοιβαιότητα.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Εχθρότητα μεταξύ Κωνσταντίνου Η' και υπηκόων, καθώς αυτοί στασίαζαν λόγω της δυσαρέσκειας απέναντι στη διακυβέρνησή του, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα σκληρές τιμωρίες από πλευράς του αυτοκράτορα, “*τοὺς δὲ τῶν ὑπηκόων στασιάζοντας, δεινῶς ἐτιμωρεῖτο· κἂν ὑπείληφέ τινα τολμητιάν· ἢ στασιώδη, πρὸ τῆς πείρας τὴν τιμωρίαν ἐπήγεν. οὐκ εὐνοίαις τοὺς ὑπὸ χεῖρα δουλούμενος· ἀλλὰ παντοδαπαῖς βασάνων κακώσεσιν*”²⁰⁰.
- Η φιλία, που κάποτε ένωνε τον Μιχαήλ Ε' με τον θείο του, Ιωάννη Ορφανοτρόφο, και είχε ως αποτέλεσμα την ανάληψη της εξουσίας από τον πρώτο, παύει να υπάρχει λόγω σύγκρουσης συμφερόντων. Τη θέση της παλαιάς φιλίας παίρνει η έχθρα, με αποτέλεσμα να επιβουλεύεται ο ένας τον άλλο και να προσπαθούν να προκαλέσουν βλάβη, με διάφορα τεχνάσματα, “*διαλέλυτο γοῦν αὐτοῖς παντάπασιν ὁ τῆς φιλίας δεσμός· καὶ ἄτερος θατέρω ἀντεπιβουλεύει*”²⁰¹.

199 *Ρητορική*, Β1382α, 12 – 13

200 *Ψελλός*, 2.2.8 – 12

201 *Ψελλός*, 5.13.17 – 19

9. Περιφρόνηση

Η λέξη “περιφρόνηση” δεν προέρχεται από το ρήμα “περιφρονῶ”, αφού αυτό σημαίνει “σκέπτομαι περί τινός, περισκοπῶ, ἐξετάζω αὐτὸ πανταχόθεν”²⁰², αλλά από το ρήμα “καταφρονῶ”, κάτι που γίνεται εμφανές και από το λεξιλόγιο, που χρησιμοποιεί ο Ψελλός, και σημαίνει το να κοιτάμε κάποιον αφ' υψηλού. Εκφράζει, δηλαδή, υποτίμηση ανάμικτη με υπεροψία, αδιαφορία και κάποιες φορές αντιπάθεια, όπως θα δούμε.

■ Αυτοκράτορες:

- Αν και ο Ψελλός επαινεί τον Βασίλειο Β' για την ευφροσύνη του, *“τῆς αὐτοῦ εὐφροσύνης ἐκυβέρνησα ψυχῆς”*²⁰³, τον ψέγει ταυτόχρονα λόγω της περιφρόνησης που επεδείκνυε απέναντι στην τάξη των λογίων, στην οποία ανήκει και ο ίδιος ο συγγραφέας, καθώς δεν ενδιαφερόταν να δημιουργήσει μία σχέση μεταξύ λογιόσύνης και εξουσίας, που ίσως να βελτίωνε την διακυβέρνηση, *“ἀλλὰ τούτου δὴ τοῦ μέρους (φημὶ δὲ τῶν λόγων) καὶ παντάπασι καταπεφρονήκε”*²⁰⁴.
- Περιφρόνηση Ρωμανού Γ' απέναντι στην ειρηνική πρεσβεία, που τον υποδέχτηκε στην Αντιόχεια, καθώς ο ίδιος επιθυμούσε να του δοθεί αφορμή για πολεμικές ενέργειες, ώστε να αποκτήσει δόξα μέσω κατακτήσεων, *“καὶ ὅποσα ἀκοῆ ἴσμεν παρὰ τοῖς Τραϊανοῖς ἐκείνοις καὶ Ἀδριανοῖς· καὶ ἔτι ἄνω παρὰ τοῖς Σεβαστοῖς γεγόμενα Καίσαρσι· καὶ πρὸ ἐκείνων παρὰ Ἀλεξάνδρῳ τῷ τοῦ Φιλίππου, τὴν τε πρεσβείαν ὡς εἰρηνικὴν ἀπεπέμψατο”*²⁰⁵.
- Μετά την αδυναμία λόγω ηλικίας της Ζωῆς να συλλάβει τον διάδοχο, που ο Ρωμανός Γ' τόσο επιθυμούσε για να εδραιώσει τη δυναστεία του, ο αυτοκράτορας άρχισε να αισθάνεται περιφρόνηση για τη βασίλισσα και την απέφευγε συστηματικά, καθώς δεν υπήρχε πλέον ερωτική επιθυμία από την πλευρά του, *“καταπεφρονήκει μὲν τῆς βασιλίδος Ζωῆς· ἀπείχετό τε τῆς πρὸς αὐτὴν μίξεως· καὶ πάντῃ ἀποστρόφως πρὸς τὴν κοινωνίαν εἶχεν”*²⁰⁶.
- Περιφρόνηση της εφήμερης επίγειας εξουσίας από τον Μιχαήλ Δ', κάτι που οδήγησε στην

202 Λεξικό Liddell – Scott.

203 Ψελλός, 1.29.12

204 Ψελλός, 1.29.13 – 14

205 Ψελλός, 3.8.21– 25

206 Ψελλός, 3.17.6 – 8

επιθυμία του να μονάσει, *“καὶ καταφρονεῖ μὲν βασιλείας”*²⁰⁷.

- Ο Μιχαήλ Ε' αρχίζει να μεταχειρίζεται τον θείο του, Ιωάννη Ορφανοτρόφο, με περιφρόνηση, ειδικά μετά τις προτροπές του άλλου θείου του, Κωνσταντίνου, με τον οποίο μοιράζονταν ένα κοινό αίσθημα αντιπάθειας απέναντι στον Ιωάννη, για δικούς του λόγους ο καθένας, *“ὁ δὲ καὶ ἄλλως πρὸς τοῦτον διασεσεισμένος, ἔτι γε μᾶλλον ἐπεκινεῖτο· καὶ καταφρονεῖν αὐτοῦ τὰ πολλὰ ἤρχετο”*²⁰⁸. Η περιφρόνηση του Μιχαήλ Ε' προς τον θείο του, Ιωάννη Ορφανοτρόφο, τελικά εκδηλώνεται με εξορία του δεύτερου σε έναν τόπο εξορίας κοινών κακοποιών, *“οὐδὲ τοσοῦτον γοῦν αὐτῷ ὁ δι' ἐκείνου τὲ καίσαρ πρῶτον· καὶ βασιλεὺς γεγωνὸς ὕστερον, τοῦ προτέρου σεβάσματος διεφύλαξεν, ὥστε μετὰ τινος μετρίας αἰδοῦς τὴν τιμωρίαν τούτῳ ποιήσασθαι· ἀλλ' εἰς χῶρον ἐλαύνει, ὃς δὴ τοῖς ληστεύσασι μόνους ἀφώρισται”*²⁰⁹.
- Ο Μιχαήλ Ε' θεωρεί ότι ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος επιδεικνύει περιφρόνηση προς το πρόσωπό του με τη συμπεριφορά του και τον προστάζει να πάει κοντά του και να απολογηθεί, *“προστάττει γοῦν αὐτῷ εἰς ναὸν τὲ ἐμβῆναι· καὶ ἀφικέσθαι ἀπολογησομένῳ, διότι {τὲ} ἐκείνου καταφρονεῖ· καὶ οὐ πάνυ ἐθέλει πείθεσθαι”*²¹⁰.
- Ο Μιχαήλ Ε' άρχισε να εκφράζει την περιφρόνηση, που ένιωθε απέναντι στη Ζωή, αφού εξασφάλισε την αυτοκρατορική εξουσία, αποφεύγοντάς τη, παραγκωνίζοντάς τη σχετικά με τις αποφάσεις για την διακυβέρνηση και μην παρέχοντάς της μερίδιο των βασιλικών θησαυρών, *“ὅθεν τὰ μὲν πρῶτα, παρηγκωνίζετο ταύτην καὶ ἀπεστρέφετο, οὔτε βουλευμάτων αὐτῇ κοινωνῶν· οὔτε μὴν τι μέρος τῶν βασιλείων διδοῦς θησαυρῶν· ἀλλὰ πάντα κατολιγορῶν· εἰπεῖν δὲ καὶ καταγελῶν”*²¹¹.
- Ο Μιχαήλ Ε' εκφράζει την περιφρόνησή του απέναντι στους αστρολόγους του παλατιού, που τον προτρέπουν να μην θέσει σε εφαρμογή το σχέδιό του για την απομάκρυνση της Ζωής, καθώς αυτό θα αποτελούσε την καταστροφή του. Ο Μιχαήλ Ε', ωστόσο, τους γλευάζει, τυφλωμένος από την επιθυμία του, *“ὁ δὲ πλατὸν αὐτῶν καταχέας τὸν γέλωτα· καὶ τῆς ἐπιστήμης καταμωκόμενος ὡς ψευδοῦς, «ἀλλ' ὑμεῖς μὲν» φησὶν «ἔρρετε· ἐγὼ δὲ*

207 Ψελλός, 4.52.3

208 Ψελλός, 5.10.9 – 11

209 Ψελλός, 5.14.8 – 13

210 Ψελλός, 5.13.23 – 25

211 Ψελλός, 5.17.2 – 6

*κρείττονι τόλμη τῆς ὑμετέρας ἐπιστήμης τὸ ἀκριβὲς ὑπερβήσομαι»*²¹².

- Περιφρόνηση Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου προς την πρεσβεία των Ρώσων, η οποία εκφράζεται με απαξίωση και άρνηση ακόμη και μίας απλής απάντησης, *“ὄθεν, ἐπεὶ μὴδ’ ἀποκρίσεως οἱ πρέσβεις αὐτῶν ἠξιώθησαν”*²¹³.
- Η περιφρόνηση που αισθανόταν ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος απέναντι στον Τορνίκιο εκφράζεται από το γεγονός ότι τον περιγελούσε, αφού πρώτα τον ανάγκασε να γίνει μοναχός, *“ὁ πάλαι λαμπροφορῶν, ἀθρόον ῥακοδυτῶν ἐπὶ τὸν βασιλέα ἐπάνεισιν. ὁ δὲ οὐδ’ οὕτως εὐμενῶς εἶδεν· οὐδὲ τῆς τύχης ὠκτείρησεν, ἥτις αὐτὸν ταῖς ἐλπίσιν ὑψώσασα, ἀθρόον κατήνεγκεν· ἀλλὰ καὶ προσιόντα οἱ πολλάκις δυσμενῶς ἀπεπέμψατο· καὶ κατεγέλασεν ἐλεεινῶς ἔχοντα”*²¹⁴.
- Ο Μιχαήλ ΣΤ' περιφρόνησε και εξευτέλισε δημοσίως τον γενικό αρχηγό του στρατού, Ισαάκιο Κομνηνό, και τον υπαρχηγό του, Κεκαυμένο. Κυρίως στράφηκε κατά του Κομνηνού, εξαπολύοντας ὕβρεις και κατηγορίες για τις στρατηγικές και μαχητικές του ικανότητες, ὅπως και για το ἦθος του, *“ὁ δὲ πρῶτα μὲν τὸ ἀγενὲς ὠνειδίσει ζύμπασιν. εἶτα δὴ ἐς μέσον τὸν κορυφαῖον τούτων στήσας· ἢ τὸν εὐθὺς μετ’ ἐκεῖνον (ἐπρέσβευε γὰρ τούτοις ζύμπασιν ὁ Κομνηνὸς Ἰσαάκιος) – ἦν δ’ ὁ Κεκαυμένος οὗτος ὁ Κολωνεῖαθεν – ὕβρεσι μυρίαῖς κατέπλωνε ὡς ἀπολωλεκότα μικροῦ δεῖν τὴν Ἀντιόχου· καὶ τὰς δυνάμεις καταλελυκότα· καὶ γενναῖον μὲν ἢ στρατηγικὸν οὐδὲν ἐπιδείξαντα· τὰ δὲ τῶν πολλῶν συλλέξαντα χρήματα· καὶ τὴν ἀρχὴν ἐσχηκότα οὐκ εὐκλείας· ἀλλ’ ἀπληστίας ὑπόθεσιν”*²¹⁵.
- Ο Ισαάκιος ἄλλαξε συμπεριφορά και ξεκίνησε να περιφρονεῖ τους πάντες ἀπὸ τη θέση του αυτοκράτορα, ἀκόμα και τους συγγενεῖς του, *“καὶ σοβαρώτερος ἐγεγόνει. καταπεφρονήκει γοῶν ἀπάντων. τό τε γὰρ συγγενὲς ἐν ἴσῳ τοῖς ἄλλοις εἰστήκει”*²¹⁶ και *“τοῦ μὲν γένους καταπεφρονήκει”*²¹⁷.
- Περιφρόνηση Ρωμανοῦ Διογένη προς τους αξιωματούχους, αφού εξασφάλισε την παραμονή

212 Ψελλός, 5.20.9 – 12

213 Ψελλός, 6.92.11 – 12. Ο Σκυλίτζης [9.6], ωστόσο, αναφέρει ὅτι οἱ πρέσβεις χλευάστηκαν και κακοποιήθηκαν.

214 Ψελλός, 6.101.8 – 10

215 Ψελλός, 7.3.11 – 20

216 Ψελλός, 7.71.3 – 5

217 Ψελλός, 7.100.17

του στην εξουσία, *“καὶ τῶν ἐν τέλει καταπεφρονήκει· καὶ τῶν συμβούλων ἀφέμενος, τοῦτο δὴ τὸ τῶν βασιλέων ἀνίατον νόσημα, ἑαυτῷ πρὸς πᾶν ὄτιοῦν ἐχρήτο καὶ συμβούλῳ καὶ παραινέτη”*²¹⁸.

■ Αξιωματοῦχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Ο Κωνσταντῖνος Δούκας, πριν ακόμα γίνει αυτοκράτορας, υπήρξε ένας άνθρωπος που περιφρονούσε την απόκτηση και επίδειξη αξιωμάτων και ήταν ιδιαίτερα λιτός, *“καὶ τῶν ὑπερηφάνων δεινῶς κατεφρόνει ἀρχῶν”*²¹⁹.
- Περιφρονητική νύξη του Ισαακίου, ενώ ακόμα βρισκόταν με τους στασιαστές και συναντήθηκε με τον Ψελλό, για τον Λέοντα Παρασπόνδυλο, ίσως λόγω του μικρού του αναστήματος. Η στάση του αυτή σχετίζεται με παλαιότερη κακή συμπεριφορά του και τον καθιστά ανάξιο εμπιστοσύνης, *“μεταστήσατε τῶν διοικήσεων τὸν βραχὺν ἐκεῖνον τὴν ἡλικίαν. πρότερόν τε γὰρ δυσμενέστατος ἡμῖν ὄπται· καὶ νῦν ὑποπτεύεται”*²²⁰.

■ Γυναίκες:

Η Ευπρεπία, η αδελφή του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, αντί για σεβασμό προς το πρόσωπο του αυτοκράτορα αδελφού της, ένιωθε περιφρόνηση και τον υποτιμούσε, κάτι που εκφράζεται με συνεχείς επιπλήξεις και κρυφές ύβρεις, καθώς θεωρούσε ότι οι ικανότητές του ως αυτοκράτορα δεν ήταν οι αναμενόμενες, *“τῶν ἐπὶ τῷ ἀδελφῷ διημαρτηκυῖα ὑπερηφάνων ἐλπίδων, βουλευσασθαι μὲν τι κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῶν ἀτοπωτάτων, ἀπεῖχε παντάπασιν. οὐ πολλάκις δὲ τούτῳ προσῆει· οὐδ’ ἐθάρρει ἀδελφικῶς· ἀλλὰ καὶ εἰς ὀμίλιαν ἐκείνῳ ἑαυτὴν καταστήσασα, ὑπερηφάνως τὲ διελέγετο· καὶ μετὰ τῆς ἀρχαίας ὀφρύος· ἀπήλεγχέ τε τὰ πολλὰ τοῦτον καὶ προσωείδιζε. καὶ ὁπότε θυμούμενον ἴδοι, ὑπανεχώρει καταφρονοῦσα, τὴν ἐπ’ αὐτὸν ὕβριν τοῖς χεῖλεσιν ὑποτονθορύζουσα”*²²¹.

218 Ψελλός, 7.135.3 – 6

219 Ψελλός, 7.87.2 – 3

220 Ψελλός, 7.32.28 – 30

221 Ψελλός, 6.100.10 – 19

10. Απέχθεια

Ως απέχθεια ορίζεται η έντονη αντιπάθεια και αποστροφή προς κάτι ή κάποιον. Αποτελεί δηλαδή ένα συναίσθημα που άπτεται του μίσους, αφού προέρχεται από τη λέξη “ἔχθος”, αλλά ταυτόχρονα και της αηδίας. Δεν πρόκειται ωστόσο για την αηδία που ορίζεται ως “ψυχολογική” απέναντι σε συγκεκριμένα αντικείμενα, που μας απωθούν και επιθυμούμε την απομάκρυνση αυτών, αλλά περισσότερο ως “ηθική” και “κοινωνική” αποστροφή προς κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο, πράξη ή κατάσταση, και όχι απλά η έκφραση θυμού και αντιπάθειας²²².

■ Αυτοκράτορες:

- Η αντιπάθεια του Μιχαήλ Ε' προς τον θείο του, Ιωάννη Ορφανοτρόφο, αγγίζει την απέχθεια, καθώς νιώθει βαθιά αποστροφή προς το πρόσωπό του, ειδικά αφού έλαβε τα σκήπτρα της εξουσίας και δεν επιθυμούσε τις παρεμβάσεις του θείου του. Εκφράζει την απέχθειά του αναγκάζοντας τον Ιωάννη να παρουσιαστεί μπροστά του και να απολογηθεί, επιθυμώντας, έτσι να τον υποτιμήσει και να τον εξευτελίσει, *“ὁ δὲ τῇ βασιλικῇ ἀποχρώμενος ἐξουσία, καθαρῶς ἤδη πρὸς ἀπέχθειαν ἀναρρήγνυται. προστάττει γοῦν αὐτῷ εἰς ναῦν τὲ ἐμβῆναι· καὶ ἀφικέσθαι ἀπολογησομένῳ”*²²³.
- Απέχθεια του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου προς τον Τορνίκιο, *“καὶ ἐπειδὴ ἤδει τὸν ἀδελφὸν, πρὸς τὸν ἤδη ῥηθέντα Τορνίκιον ἀστόργως πάντη· ἢ ἀπεχθῶς ἔχοντα”*²²⁴.

■ Γυναίκες:

Η Θεοδώρα, ως μοναδική αυτοκράτειρα πλέον, άλλαξε στάση απέναντι στον Κηρουλάριο και η προηγούμενη φιλική διάθεση απέναντί του αντικαταστάθηκε από απέχθεια, καθώς τον αποστρεφόταν συνεχώς, *“καίτοι τὸν πρὸ τῆς αὐτοκρατορίας χρόνον οἰκειότατα προσκειμένη καὶ σεβομένη, ἐπειδὴ καθαρώτερον βεβασιλεύκει, ἀπηχθάνετό τε καὶ ἀπεστρέφετο”*²²⁵.

222 Rozin P., Haidt J. & McCauley C. R., “Disgust”, σελ. 637 – 653

223 Ψελλός, 5.13.21 – 24

224 Ψελλός, 6.100.19 – 21

225 Ψελλός, 6.220.5 – 7

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Απέχθεια προς τον Ισαάκιο τόσο από το πλήθος, όσο και από τους αξιωματούχους, λόγω των μεταρρυθμίσεων που αποφάσισε, *“έντεῖθεν τό τε δημοτικὸν πλήθος, ἀπεχθάνεται αὐτῷ· καὶ τῶν στρατιωτῶν οὐκ ὀλίγον τί μέρος, ὅσοις τὰς εὐπορίας ἐξέκοψεν”*²²⁶.
- Απέχθεια του πλήθους προς τον Λέοντα Παρασπόνδυλο, λόγω της γενικότερης τραχείας συμπεριφοράς του και της βαρυθυμίας του, *“ἀλλά τι καὶ προσιμιάσαιτο, βαρυθυμῶν καὶ δεινοπαθῶν, ἐπαχθῆς σύμπασιν ὅπτο· καὶ οὐδεὶς προσιέναι ἐβούλετο, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη”*²²⁷.

226 Ψελλός, 7.60.9 – 11

227 Ψελλός, 6.210.7 – 10

11. Δυσαρέσκεια

Ως δυσάρεστος ορίζεται “ὁ δυσκόλως ἀρεσκόμενος, ἐξιλεούμενος, καταπραϊνόμενος”²²⁸. Η δυσαρέσκεια, συνεπώς, είναι το συναίσθημα που μας δημιουργείται από μία κατάσταση ή ένα αντικείμενο ή πρόσωπο, που δεν μας είναι αρεστό ή δεν το εγκρίνουμε, με αποτέλεσμα να αισθανόμαστε δυσφορία στην παρουσία του.

■ Αυτοκράτορες:

- Δυσαρέσκεια Βασιλείου Β' που εκφράζεται με αποστροφή του βλέμματος, καθώς είδε από μακριά να φθάνει ο Βάρδας Σκληρός φορώντας ακόμα τα πορφυρά σανδάλια, που αποτελούσαν μέρος αυτοκρατορικής ενδυμασίας και τα οποία φορούσε κατά την εξέγερση και σύλληψή του, “ὁ δέ γε Βασίλειος, καὶ πόρρωθεν ἰδὼν, ἐδυσχέρανε· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔμυσε, μὴ ἂν ἄλλως τοῦτον ἐθέλων ἰδεῖν”²²⁹.
- Δυσαρέσκεια Μιχαήλ Δ' λόγω του ότι φέρει ακόμα τα αυτοκρατορικά σανδάλια, ενώ ο ίδιος δεν ενδιαφέρεται πλέον για την αυτοκρατορική εξουσία και είναι έτοιμος να περιβληθεί το μοναχικό σχήμα, που εκφράζεται με αφαίρεση των υποδημάτων, “καὶ μέλλον ἤδη τοὺς πόδας ὑποδεδέσθαι, ἐπειδὴ μὴ παρεσκεύαστο τούτῳ τὰ συνήθη τοῖς μοναχοῖς τῶν ὑποδημάτων σκύτη, ἀλλ’ ἀμετάλλακτα ἦν τὰ τῆς προτέρας σκευῆς, δυσχεραίνει τὸ ἀπαράσκευον· καὶ γυμνοῖς τοῖς ποσὶ βαδίζει πρὸς νεῶν”²³⁰.
- Η δυσαρέσκεια του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου προς την αντίδραση της αδελφής του, Ελένης, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, εκφράζεται με ένα αυστηρό βλέμμα και απαίτηση για απομάκρυνσή της. Η σκηνή θυμίζει την απομάκρυνση της Ξανθίππης από τη φυλακή, όταν είχε πάει να δει τον Σωκράτη²³¹, “τῆς δ’ ἀδελφῆς ἀποδυρομένης (φημὶ δὴ τῆς πρεσβυτέρας· ἢ γὰρ Εὐπρεπία ὑπερορίαν καταδεδίκαστο)· καὶ φυγεῖν αὐτὸν προτρεπούσης· εἷς τινὰ τε τῶν θεῶν ναῶν καταφυγεῖν, ταυρηδὸν πρὸς αὐτὴν ὑποβλέψας «ἀπαγέτω τίς αὐτήν» ἔφησεν «εἴ τις ἡμῖν καταλέλειπται, ἵνα καθ’ ἑαυτὴν τὸν θρῆνον

228 Λεξικό Liddell – Scott.

229 Ψελλός, 1.27.17 – 19

230 Ψελλός, 4.54.4 – 8

231 Φαίδων, 60a, “ὡς οὖν εἶδεν ἡμᾶς ἢ Ξανθίππη, ἀνηυ φήμησέ τε καὶ τοιαῦτ’ ἄττα εἶπεν, οἷα δὴ εἰώθασιν αἱ γυναῖκες, ὅτι ὦ Σώκρατες, ὕστατον δὴ σε προσεροῦσι νῦν οἱ ἐπιτήδειοι καὶ σὺ τούτους. καὶ ὁ Σωκράτης βλέψας εἰς τὸν Κρίτωνα, ὦ Κρίτων, ἔφη, ἀπαγέτω τις αὐτήν οἴκαδε. Καὶ ἐκείνην μὲν ἀπῆγόν τινες τῶν τοῦ Κρίτωνος βοῶσάν”.

*ποιοῖτο· καὶ μὴ τὴν ἐμὴν καταμαλθακίζοι ψυχὴν*²³².

- Ο Μιχαήλ ΣΤ' εκφράζει τη δυσαρέσκειά του με παράπονα, σχετικά με την άρνηση του Ψελλού να εξομαλύνει τις σχέσεις μεταξύ Μιχαήλ ΣΤ' και Ισαακίου, λόγω της επικινδυνότητας της κατάστασης. Μάλιστα, τον κατηγορεί ότι προδίδει τη φιλία τους, *“δ’ εὐθὺς ἐπισείσας τὴν κεφαλὴν· καὶ πάσης καταγνοῦς φιλίας καὶ οἰκειώσεως, «σὺ δὲ ἄρα» ἔφησεν, «ὅπως μὲν πιθανῶς ἐρεῖς, διεσπούδακας· ὅπως δὲ ἂν ἀμύναιο ἀτυχοῦσι φίλοις· καὶ (σὺν Θεῷ φάναι) δεσπότης, οὐ συννενόηκας. ἐγὼ δέ σοι, οὐδὲ πρὸς βραχὺ τι μετὰ τὸ κράτος παραπεποίημαι*²³³.
- Ο Ισαάκιος εξέφραζε τη δυσαρέσκειά του με το να είναι κατηφής, όταν θεωρούσε ότι ο Ψελλός δεν του αποκάλυπτε τα πάντα, *“κάμὲ γοῦν οὕτω πολλακίς ἐθήρασεν. ἐπεὶ δὲ τεθάρρηκα ἅπαξ αὐτῷ τὸ ἀπόρρητον ἐξειπεῖν, ὁ δὲ, κατηφῆς τὲ ἐγεγόνει*²³⁴.
- Ο Ψελλός αναφέρει ότι ο Κωνσταντῖνος Γ' Δούκας εκτιμούσε πολύ τη γνώμη του και δυσανασχετούσε, όταν δεν τον επισκεπτόταν αρκετές φορές την ημέρα, *“ὅθεν εἰ μὴ τῆς ἡμέρας πολλακίς ὀφθεῖν αὐτῷ, ἐδεινοπάθει καὶ ἤσχαλλε*²³⁵.
- Δυσανέσκεια Ρωμανοῦ Δ' Διογένη λόγω του ελέγχου που του ασκούσε η Ευδοκία, καθώς ήθελε να παίρνει αποφάσεις μόνος του. Η δυσαρέσκειά του, αρχικά, δεν γινόταν εμφανής πέρα από κάποιες χαμηλόφωνες διαμαρτυρίες, ωστόσο, αργότερα δεν δίσταζε να την εκφράζει φανερά, *“τοσοῦτον ἐκεῖνος τὸν χαλινὸν ἐδυσχέραινε· καὶ δεινῶς πρὸς τὴν ἐπέχουσαν χεῖρα ὑπέβλεπεν. καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἐντὸς ὀδόντων ὑπετονθόρουζεν· εἶτα δὴ καὶ ἐπεδημοσίευε τὴν δυσχέρειαν*²³⁶.

232 Ψελλός, 6.116.1 – 7

233 Ψελλός, 7.16.1 – 6

234 Ψελλός, 7.64.6 – 8

235 Ψελλός, 7.117.2 – 3

236 Ψελλός, 7.131.21 – 24

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Ο Βάρδας Φωκάς ένιωθε ότι ο Βασίλειος Β' δεν του απέδιδε τις τιμές που του άρμοζαν, μετά την βοήθεια που του παρείχε, ώστε να καταπνίξουν την εξέγερση του Βάρδα Σκληρού, γεγονός που τον έκανε να αισθάνεται αδικημένος. Αυτό του δημιούργησε δυσαρέσκεια, που είχε ως αποτέλεσμα μία νέα εξέγερση εναντίον του Βασιλείου Β', *“γάρ τοι Φωκάς, πρώτα μὲν μειζόνων ἀξιώθεις· ἔπειτα ἐλαττόνων· καὶ αὖθις ὑπορρεούσας αὐτῷ τὰς ἐλπίδας ὀρῶν· ἅμα δὲ, καὶ μὴ προδεδωκέναι τὴν πίστιν οἰόμενος, ἐπὶ ῥητοῖς προβᾶσαν καὶ φυλαχθεῖσαν, σὺν τῷ κρατίστῳ μέρει τοῦ στρατοπέδου, βαρυτέραν τὲ· καὶ χαλεπωτέραν κατὰ τοῦ Βασιλείου τυραννίδα ἀνίστησι”*²³⁷.
- Ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος διατηρούσε μία περίεργη, κατά την άποψη του Ψελλού, στάση απέναντί στους ανθρώπους και ειδικά απέναντι σε αυτούς που ζούσαν με τρόπο ενάρετο. Εξέφραζε μία δυσαρέσκεια απέναντι σε αυτόν τον τρόπο ζωής και προσπαθούσε με διάφορους τρόπους να μειώσει τις προσπάθειές τους, *“εἰ δέ τις εὐσχήμονα ζωὴν ἔλοιτο· ἢ ἐλευθεριώτερον ἐν ἀρεταῖς ἔζη· ἢ τῷ ἔξωθεν λόγῳ τὴν ψυχὴν κεκόσμητο, πᾶσιν ὁμοίως ἀντέκειτο· καὶ ἐκάστῳ τί ποιῶν, ἠχρείου τὸ σπουδαζόμενον”*²³⁸.
- Ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος ένιωθε δυσαρέσκεια λόγω της συμπεριφοράς των αδελφών του, όμως αυτό δεν τον εμπόδιζε από το να κρύβει τις πράξεις τους από τον αγαπημένο του αδελφό, Μιχαήλ Δ', όπως προαναφέρθηκε, *“καὶ οὐδ’ αὐτῷ μὲν ἤρεσκεν ἡ πονηρία τῶν ἀδελφῶν”*²³⁹.
- Δυσαρέσκεια Αλουσιάνου λόγω της αντιμετώπισής του από τον αυτοκράτορα και των περιορισμών, που του είχε επιβάλει, *“οὗτος γὰρ ὁ Αλουσιάνος, οὐ πάνυ τι τῷ βασιλεῖ κατὰ γνώμην γενόμενος, οὔτε βουλῆς μετεῖχεν· οὔτε τινος ἐκοινώνει λαμπρότητος· ἀλλ’ ἦν αὐτῷ προστεταγμένον ἐπ’ οἴκου τὲ μένειν· καὶ μὴ ἄλλως εἰσιέναι εἰς τὸ Βυζάντιον, εἰ μὴ βασιλεὺς αὐτὸς ἐπικελεύσει τὴν εἴσοδον. ἀθύμως οὖν καὶ δυσμενῶς εἶχε τῷ πράγματι”*²⁴⁰.
- Όπως ήταν φυσικό, ο Γεώργιος Μανιάκης είχε δυσαρεστηθεί εξαιτίας των ψευδών κατηγοριών εις βάρος του και, ειδικά, εξαιτίας της στάσης του Ρωμανού Σκληρού απέναντί

237 Ψελλός, 1.10.7 – 12

238 Ψελλός, 4.14.13 – 17

239 Ψελλός, 4.15.11

240 Ψελλός, 4.46.1 – 7

του, *“ἢ τό γε μετριώτερον, ἐξονειδίσοντας αὐτῷ τὴν δυσμένειαν”*²⁴¹.

- Ο Λέων Παρασπόνδυλος επεδείκνυε μία μόνιμη δυσαρέσκεια και βαρυθυμία, γεγονός που δεν τον έκανε ιδιαίτερα αγαπητό στο πλήθος και δεν τον πλησίαζαν, εκτός και αν ήταν απόλυτη ανάγκη, *“ἀλλά τι καὶ προσιμιάσαιτο, βαρυθυμῶν καὶ δεινοπαθῶν, ἐπαχθῆς σύμπασιν ὄπτο· καὶ οὐδεὶς προσιέναι ἐβούλετο, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη”*²⁴².
- Ο Μιχαήλ Κηρουλάριος εξέφραζε φανερά τη δυσαρέσκειά του που μία γυναίκα, η Θεοδώρα, κατείχε μόνη της τα σκήπτρα της εξουσίας, *“αἴτιον δὲ, τῆς τοιαύτης μεταβολῆς, τὸ δυσανασχετεῖν κάκεῖνον, ὑπὸ γυναικὶ τὰ Ῥωμαίων ἄγεσθαι πράγματα”*²⁴³, γεγονός που αργότερα οδήγησε σε αλλαγή της στάσης της Θεοδώρας προς το πρόσωπό του, από φιλική σε εχθρική.

■ Γυναίκες:

- Η έλλειψη ερωτικού ενδιαφέροντος από την πλευρά του Ρωμανού Γ' δυσαρέστησε ιδιαίτερα τη Ζωή, όπως επίσης και η μείωση των οικονομικών πόρων που είχε στη διάθεσή της για τις ανάγκες της, *“τὴν δὲ βασιλίδα δύο ταῦτα μᾶλλον τῶν ἄλλων ὑπέκνισε: τό τε μὴ ἔρᾶν αὐτῆς τὸν κρατοῦντα· καὶ τὸ μὴ ἔχειν ἀφθόνως χρῆσθαι τοῖς χρήμασιν. ἐπέκλεισε γὰρ αὐτῇ τὰ ταμεῖα· καὶ τοὺς θησαυροὺς ἐπεσφράγισε· καὶ πρὸς διαμεμετρημένην ἔζη χρημάτων ἐπίδοσιν”*²⁴⁴.
- Ο Μιχαήλ Δ' είχε αρχίσει να περιορίζει τη Ζωή και να της στερεί τις εξόδους και παροχές, επειδή θεωρούσε ότι, εάν είχε ελευθερία κινήσεων, θα μπορούσε να στραφεί εναντίον του. Αυτό δυσαρέστησε ιδιαίτερα τη Ζωή και το εξέλαβε ως προσβολή, αφού λόγω αυτής ο Μιχαήλ Δ' κατάφερε να γίνει αυτοκράτορας, ωστόσο, το υπέμεινε, μην έχοντας άλλη επιλογή αφού της είχε στερήσει ακόμα και την προσωπική φρουρά, *“ἢ δὲ ἐδριμύττετο μὲν ἐπὶ τούτοις (καὶ πῶς γὰρ οὐκ εἰκὸς, ἀντιδόσεις πολὺ τὸ δυσμενὲς ἐχούσας τῶν χρηστοτέρων ἀντιλαμβάνουσα;)· ἐπέιχε δ' οὖν ὁμῶς· καὶ παρακινεῖν οὐκ ἤξιον τὰ δόξαντα”*²⁴⁵.

241 Ψελλός, 6.80.4 – 5

242 Ψελλός, 6.210.7 – 10

243 Ψελλός, 6.220.7 – 9

244 Ψελλός, 3.6.9 – 14

245 Ψελλός, 4.16.13 – 16

- Δυσαρέσκεια Θεοδώρας, η οποία εκφράζεται με παράπονα, διότι ο Ψελλός, στον οποίο είχε ιδιαίτερη εκτίμηση, είχε αραιώσει τις επισκέψεις του, ώστε να μην γίνει στόχος αυτών που τον φθονούν, *“βασιλῆς αὐθις μεταβαλομένη, κατωνείδιζέ τε τῆς βραδυτῆτος· καὶ κατητιᾶτο, ὡς τῶν ἐκείνης κατολιγωροῦντα προστάξεων”*²⁴⁶.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Η δυσαρέσκεια των στρατιωτών απέναντι στον Βασίλειο Β', λόγω των συνεχών αναβολών κατά την στρατιωτική προετοιμασία, εκφράζεται με προσβολές προς τον αυτοκράτορα, κάτι που ο ίδιος φαίνεται να δέχεται με ηρεμία και ευθυμία, *“βαρνομένων δὲ τῶν στρατιωτῶν τὴν ἐφοδείαν τῆς μάχης· καὶ ἐς προὔπτον ὕβριζόντων αὐτὸν, ὁμαλῶς οὗτος τὰς ἐπ’ αὐτὸν λοιδορίας ἐδέχετο· καὶ μειδιῶν ἐφ’ ἰλαρῷ ἤθει, εὐλογίστους ἀπεδίδου τὰς ἀποκρίσεις”*²⁴⁷.
- Έντονη δυσαρέσκεια του πλήθους για την απομάκρυνση της Ζωῆς από τον Μιχαήλ Ε', με μία ιδιαίτερα ποιητική περιγραφή του Ψελλού, *“σκυθρωπάζουσιν ἅπαντες τὰς ψυχὰς· καὶ οὐκ ἔχουσιν ὅπως ἂν ἐαυτοὺς ἀνακτήσαιντο, τὰ μὲν τῶν δεινῶν ὑπομεμενηκότες· τὰ δὲ ἐλπίζοντες, οὕτω δὴ καὶ τότε πᾶσαν ψυχὴν κατήφειά τις κατειλήφει δεινῆ· καὶ ἀπαραμύθητος συμφορά”*²⁴⁸.
- Ο κόσμος ένιωθε δυσαρέσκεια από τη φιλική σχέση της Ζωῆς και του Κωνσταντίνου Μονομάχου και τις συναντήσεις τους, όσο ακόμα ήταν αυτοκράτορας ο Ρωμανός Γ', διότι θεωρούσαν ότι ίσως ο Μονομάχος να απέβλεπε στην αυτοκρατορική εξουσία, *“ἠγαπήκει τοῦτον ἢ βασιλῆς· καὶ πολλάκις ἐβούλετο ὁμιλεῖν. καὶ ὅς παντοδαπὸς εἰς αὐτὴν γινόμενος· καὶ οἷς ἐκείνην χαίρουσαν ἴδιοι χρώμενος δεξιῶς, ὄλην εἰσποιεῖται· καὶ διὰ ταῦτα βασιλικῶν χαρίτων τῶν παρ’ ἐκείνης ἀπήλαυεν. τοῖς δὲ γε πολλοῖς, καὶ λοιδορίας κατ’ αὐτῶν βέλος ἐπέμπετο. καὶ οὐ πάνυ τι τούτοις ἢ κρύφιος ἔστιν οὗ προσλαλιὰ ἤρεσκεν”*²⁴⁹.
- Το πλήθος δυσανεστήθηκε από την είσοδο της Σκλήραινας στο παλάτι και τους τίτλους που της δόθηκαν, θεωρώντας ότι αδικείται η αυτοκράτειρα Ζωή, με το να συμβιώνει με την ερωμένη του αυτοκράτορα, *“ἐντὸς τῶν βασιλικῶν ἀδύτων ἢ τέως ἐρωμένη εἰσάγεται, οὐ τοῦτο μετὰ ταῦτα καλουμένη τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δεσπότις καὶ βασιλῆς ἄντικρυς. καὶ τό γε θαυμασιώτατον, ὅτι οἱ μὲν πλείους πεπληγότες ἐτύγχανον τὰς ψυχὰς, ἐφ’ οἷς ἢ βασιλῆς*

246 Ψελλός, 6.217.8 – 10

247 Ψελλός, 1.33.23 – 26

248 Ψελλός, 5.25.12 – 16

249 Ψελλός, 6.16.9 – 16

*ἐξαπατηθεῖσα, παρῶπτο τὲ καὶ καταπεφρόνητο*²⁵⁰.

- Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα και η αδελφή του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, Ευπρεπία, νιώθουν δυσαρέσκεια για την ευπιστία του Κωνσταντίνου Θ' σχετικά με τη δικαιολογία του Ρωμανού Βοΐλα για τα σχέδια συνωμοσίας, που εκφράζεται με χαμηλόφωνες διαμαρτυρίες, *“Ἐπεὶ δὲ ἡ βασιλις Θεοδώρα· καὶ ἡ ἀδελφὴ Εὐπρεπία, κατὰ τὰς ποιητικὰς θεὰς, τοῖς τελουμένοις δεινῶς ἐπεμύζαντο, οὐδὲν ἐπιδεικνύμεναι χάριεν· ἀλλὰ μεμφόμεναι τὰ πλείονα τὴν τοῦ βασιλέως ἀπλότητα*²⁵¹.
- Δυσαρέσκεια πλήθους στασιαστών, που εκφράζεται με φωνές, στις προτάσεις του Ψελλού προς τον Ισαάκιο, όταν πήγε να τον συναντήσει με την πρεσβεία εκ μέρους του Μιχαήλ ΣΤ', καθώς η μόνη αποδεκτή κατάληξη γι'αυτούς θα ήταν να γίνει αυτοκράτορας ο Ισαάκιος, *“τὸ δὲ κατόπιν πλῆθος, ἐπεβόησαν ἅπαντες, ὡς οὐ βούλονται ἂν ἄλλως τὸν προεστηκότα ἰδεῖν ἢ ἐν βασιλείῳ τῷ σχήματι, οὐ τοῦτο ἴσως οἱ πλείους βουλόμενοι*²⁵².
- Κυριαρχούσε μία γενικότερη δυσαρέσκεια στο παλάτι απέναντι στην Ευδοκία, η οποία κατέληξε σε κατηγορίες εναντίον της. Ἐν τέλει, οι περισσότεροι συμφώνησαν στην απομάκρυνσή της από το παλάτι και στην απόφαση να περιβληθεῖ το μοναχικό σχήμα, *“ἄλλος ἄλλό τι περὶ τῆς βασιλίδος ἐδόξαζον· καὶ συνεχεῖς κατ’ αὐτῆς λόγοι ἀπετοξεύοντο, δεύτερον γίνεται δόγμα, εἰς τὴν μοναδικὴν αὐτὴν μετατεθῆναι ζωὴν*²⁵³.

250 Ψελλός, 6.59.2 – 7

251 Ψελλός, 6.150.1 – 4

252 Ψελλός, 7.27.8 – 10

253 Ψελλός, 7.152.2 – 5

12. Θυμός

Ο θυμός στην νέα ελληνική ορίζεται ως ένα συναίσθημα έντονης δυσαρέσκειας, δυσφορίας και, ενίοτε, εχθρότητας προς κάτι ή κάποιον, που μας επηρεάζει αρνητικά. Προκαλείται συνήθως από κάποια ταραχή ή προσβολή της αξιοπρέπειας του ατόμου ή κάποια άδικη πράξη και αποτέλεσμα του θυμού μπορεί να είναι η αντεκδίκηση²⁵⁴, καθώς σχετίζεται με τον ψυχικό πόνο που προκαλεί η όποια προσβολή, αλλά ενίοτε, όπως θα δούμε, και η σιωπή. Ο θυμός μπορεί να έχει, επίσης, επιρροή σε σωματικές λειτουργίες, όπως η άνοδος της αρτηριακής πίεσης και της θερμοκρασίας του σώματος. Στην αρχαιότητα, ωστόσο, ο θυμός δεν είχε ακριβώς τη σημασία που έχει σήμερα. Μία από τις λέξεις που εμφανίζεται πολύ συχνά στον Όμηρο, με όλες τις σημασίες της, ο θυμός σήμαινε, αρχικά, την πνοή ή τη ζωή²⁵⁵, η ψυχή ως έδρα των συναισθημάτων²⁵⁶, το θάρρος²⁵⁷, την καρδιά, ειδικά σε ό,τι είχε να κάνει με τα συναισθήματα χαράς ή λύπης²⁵⁸, και την έδρα του συναισθήματος του θυμού με τη σημερινή έννοια²⁵⁹. Είναι μία κατάσταση συναισθηματικής εγρήγορσης, που μπορεί να διαρκέσει για ώρες ή ακόμα και για μέρες και, εάν δεν ελεγχθεί, να αυξηθεί σε ένταση και να προκαλέσει βίαιες αντιδράσεις²⁶⁰. Σε ότι αφορά τη χριστιανική διδασκαλία, ο θυμός είναι ένα από τα πάθη που πρέπει να αποφεύγονται. Χαρακτηριστική είναι η παρομοίωση του θυμού ως ένα άλογο που πρέπει να τιθασεύσουμε²⁶¹, κάτι που χρησιμοποιείται και από τον Ψελλό.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Κωνσταντίνος Η' ήταν ευέξαπτος και μπορούσε να νιώσει εύκολα θυμό, κατά τη διάρκεια του οποίου δεν δεχόταν καμία συμβουλή. Μάλιστα, εάν κάποιος δεν κατάφερνε να τον συγκρατήσει, μπορούσε εύκολα να προβεί σε εκδικητικές πράξεις εξαιτίας του θυμού. Ωστόσο, εάν κάποιος κατάφερνε να τον εξευμενίσει, γρήγορα ξεχνούσε τον θυμό του, καθώς τον συγκινούσε η συμφορά **“ἄπαξ γὰρ κατάφορος τῷ θυμῷ γεγονώς,**

254 David Konstan, *Aristotle on anger and the emotions, Ancient Anger. Perspectives from Homer to Galen*, σελ. 99 – 120

255 *Ιλιάς*, Z17, ἄλλ' ἄμφω θυμὸν ἀπηύρα

256 *Ιλιάς*, H68, θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι κελεύει

257 *Οδύσσεια*, κ461, θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι λάβητε

258 *Ιλιάς*, Ξ156, χαῖρε δὲ θυμῷ και *Ιλιάς*, B171, ἐπεὶ μιν ἄχος κραδίην καὶ θυμὸν ἴκανε

259 *Ιλιάς*, P254, νεμεσιζέσθω δ' ἐνὶ θυμῷ και *Ιλιάς*, I496, ἄλλ' Ἀχιλεῦ δάμασον θυμὸν μέγαν

260 Daniel Coleman, *Συναισθηματική Νοημοσύνη*, σελ. 101 – 102

261 Basilius Caesariensis, PG31, σελ. 365: Ἐὰν πείσωμεν τὸν θυμὸν μὴ προλαμβάνειν τοὺς λογισμοὺς, ἀλλὰ τούτου πρῶτον ἐπιμελώμεθα, ὡς μηδέποτε αὐτὸν προεκτρέχειν τῆς διανοίας· ἔχωμεν δὲ ὥσπερ ἵππον ὑπεξευγμένον ἡμῖν, καὶ οἷον χαλινῶ τινὶ τῷ λόγῳ καταπειθῆ.

*δυσανάκλητος ἦν καὶ δυσήκοος πρὸς πᾶσαν παραίνεσιν. οὕτω δὲ δύσσοργος ὢν, οὐδὲ τοῦ συμπαθοῦς ἤθους ἀπώκιστο· ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς συμφορὰς ἐδυσωπεῖτο· καὶ τοῖς ἐλεεινολογουμένοις ἐξευμενίζετο*²⁶² καὶ *“εἰ δὲ μὴδὲν ἐγεγόνει τὸ ἀντικείμενον, ἀπέσκηπτε μὲν αὐτῷ ὁ θυμὸς ἐπὶ τι κακὸν*²⁶³.

- Η ασθένεια του Ρωμανού Γ' τον είχε κάνει ευέξαπτο, με αποτέλεσμα να θυμώνει συχνά και να μην είναι πλέον ευχάριστος, *“καὶ πάντα συνεπεπτώκει αὐτῷ τὰ δυσχερῆ: ἤθους τραχύτης· γνώμη δυσάρεστος· θυμὸς· καὶ ὀργή...”*²⁶⁴.
- Ο Μιχαήλ Δ' θύμωνε με τη συμπεριφορά των αδελφών του, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν τη θέση του αδελφού τους στην εξουσία για να κάνουν πράξεις, με τις οποίες ο Μιχαήλ δεν ήταν σύμφωνος και ο μόνος που μπορούσε να τον κατευνάσει ήταν ο μεγαλύτερος δελφός του, Ιωάννης Ορφανοτρόφος, *“τοῦ πρεσβυτέρου τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννου, ποικιλώτερον μεταχειριζομένου τὰ πράγματα· καὶ τοῦ μὲν τὸν θυμὸν καταπαύοντος*²⁶⁵.
- Ο Ψελλός αναφέρει ότι, μόνο αφού ο Μιχαήλ Ε' τιμώρησε σκληρά, με εξορία, τον Ιωάννη Ορφανοτρόφο για την συμπεριφορά του, μετριάστηκε ο θυμός του και του παρείχε κάποια βοήθεια, *“καὶ βασιλεὺς γεγονὼς ὕστερον, τοῦ προτέρου σεβάσματος διεφύλαξεν, ὥστε μετὰ τινος μετρίας αἰδοῦς τὴν τιμωρίαν τούτῳ ποιήσασθαι· ἀλλ’ εἰς χῶρον ἐλάυνει, ὃς δὴ τοῖς ληστεύσασιν μόνοις ἀφώρισται, εἰ καὶ μετὰ ταῦτα, βραχύ τι ἀνεθέντος αὐτοῦ τοῦ θυμοῦ, βραχείας τινὸς παραμυθίας ἠξίωσεν*²⁶⁶.
- Ο θυμός του Μιχαήλ Ε' εναντίον της Ζωῆς δεν είχε πάψει, καθώς τον ενοχλούσε η παρουσία της και η συμμετοχή της στην εξουσία, *“τῷ δὲ θυμῷ τοῦ ἐπιτάπτοντος, βασιλέως, ποιήσοντας*²⁶⁷.
- Κατά έναν παράδοξο τρόπο, ο Κωνσταντῖνος Θ' Μονομάχος ἐνίωσε θυμὸ περισσότερο προς το άτομο που του ἔφερε την εἶδηση για το σχέδιο συνωμοσίας του Ρωμανού Βοΐλα και τη δίκη που θα επακολουθούσε, παρά προς τον ἴδιο τον δράστη, τον οποίο, ὅπως προαναφέρθηκε, υπεραγαπούσε, *“Ὁ δὲ, οὐδ’ ὅτι σέσωστο χάριν εἶχε Θεῶ· ἀλλ’ ὅτι*

262 Ψελλός, 2.2.28 – 32

263 Ψελλός, 2.2.36 – 37

264 Ψελλός, 3.24.6 – 7

265 Ψελλός, 4.11.19 – 21

266 Ψελλός, 5.14.9 – 14

267 Ψελλός, 5.23.7 – 8

*εαλώκει ὁ φίλιτατος, ἐβαρυνθῆναι τῷ προσαγγείλαντι· καὶ προῦλάμβανε τῇ ἀπολογία τὴν κατηγορίαν*²⁶⁸.

- Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχέση του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, ὅπως παρουσιάζεται ἀπὸ τον Ψελλό, καθὼς, ἐνὼ ο αυτοκράτορας ἦταν παρορμητικὸς καὶ οξύθυμος, *“εἰ γὰρ τις αὐτὸν ἀφέλοι τῆς ὀξείας ῥοπῆς*²⁶⁹, εἶχε μία ἐξαιρετικὴ ικανότητα ὡς πρὸς το να ἐλέγχει τον θυμὸ του καὶ να μὴν τον ἐκδηλώνει, κρατώντας τὴν ψυχραιμία του με τὴ βοήθεια τῆς λογικῆς. Ἡ παρομοίωση τοῦ Κωνσταντίνου με τον ἠνίοχο θυμίζει το φτερωτὸ ἄρμα τῆς ψυχῆς στον *“Φαῖδρο”* τοῦ Πλάτωνα, *“ὄξυς γὰρ τὴν φύσιν ὦν· ἀγγίνους τὲ εἴ τις ἄλλος· καὶ μνήμων διαφερόντως, τοσοῦτον τῆς θυμοειδοῦς ἐκράτει κινήσεως, ὡς δοκεῖν ἐξαιρετον τῶν ἄλλων λαχεῖν τὴν πραότητα. ἐμὲ γοῦν οὐκ ἐλάνθανε ὡσπέρ τις ἠνίοχος τὸν θυμικὸν ἵππον ἀνακρουόμενος. ἐξάνθησαν γοῦν αὐτῷ τὸ αἶμα ἐπὶ τῆς ὄψεως· τό τε σῶμα ἀθρόως αὐτῷ κινήθην, καθίστατο ἀθροώτερον· καὶ τῷ λογισμῷ εὐθύς μετεβάλλετο*²⁷⁰.
- Σε ἓνα ξέσπασμα θυμοῦ, ὁ Ἰσαάκιος οδήγησε τον Κηρουλάριο στην ἐξορία, *“τότε μὲν ἀφῆκεν ἐπισχὼν αὐτῷ τὸν θυμὸν· εἶτα δὴ ἀπόρρητον τῇ ψυχῇ κατ’ αὐτοῦ περιελίξας ἐνθύμημα, ἀπροσδοκῆτως τὲ ἀναρρήγνυσι· καὶ ὡς οὐδὲν τι καινοτομῶν, ἐξάγει τὲ τῆς Πόλεως*²⁷¹
- Ὁ Κωνσταντῖνος Ι' Δούκας δὲν ἀφῆνε τον θυμὸ του να τον καταβάλλει, ἀντίθετα ἐλέγχε τα πάντα με τὴ λογικὴ του, *“ὀργῆς τὲ καὶ θυμοῦ κρείττων ἐγένετο· καὶ οὐδὲν ἀπὸ ταῦτομάτου, ἀλλὰ λογισμῷ ζύμπαντα ἔπραττεν*²⁷².

■ Ἀξιωματοῦχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Θυμὸς Ἰωάννη Ὀρφανοτρόφου ἐξαιτίας τῆς προσβλητικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Μιχαὴλ Ε' πρὸς το πρόσωπό του, *“ὁ δὲ ὡς τοῦτο μεμαθήκοι, ἔτι μᾶλλον ὑβρίσθαι δόξας καὶ ἠθετησθαι, σὺν πολλῶ τῷ θυμῷ εὐθύς ἐπαναστρέφει, οὐκ ἔτι ἐπενδοιάζων ἐπὶ τῇ τοῦ βασιλεύοντος γνῶμη· ἀλλ’ ὅτι δυσμενῶς αὐτῷ ἔχει ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἠκριβωκῶς*²⁷³.

268 Ψελλός, 6.147.1 – 3

269 Ψελλός, 6.203.6 – 7

270 Ψελλός, 6.164.6 – 13

271 Ψελλός, 7.65.3 – 7

272 Ψελλός, 7.96.4 – 6

273 Ψελλός, 5.13.13 – 17

- Ο Μανιάκης θύμωσε, όταν είδε τον απεσταλμένο, θεωρώντας ότι κάποια δολοπλοκία προετοιμάζεται σε βάρος του και σήκωσε το χέρι του για να τον φοβήσει, τάχα ότι θα τον χτυπήσει, *“εἶτα δὴ καὶ δείσας περὶ τῶν λανθανόντων, διαπυροῦται τῷ θυμῷ· καὶ ἐπανατείνει τὴν χεῖρα τούτῳ, οὐχ’ ὡς πλήξων· ἀλλ’ ὡς φοβήσων”*²⁷⁴.
- Η δυσαρέσκεια του Μιχαήλ Κηρουλάριου σχετικά με το γεγονός ότι η αυτοκρατορία βρισκόταν σε γυναικεία χέρια, έγινε θυμός προς τη Θεοδώρα και τη διακυβέρνησή της, *“αἴτιον δὲ, τῆς τοιαύτης μεταβολῆς, τὸ δυσανασχετεῖν κάκεῖνον, ὑπὸ γυναικὶ τὰ Ῥωμαίων ἄγεσθαι πράγματα – οἷος ἐκεῖνος, θυμοῦ ἐν τοῖς τοιούτοις πιμπλάμενος”*²⁷⁵.

■ Γυναίκες:

Ο Ισαάκιος αποφάσισε να ακολουθήσει τον βίο του μοναχού, κάτι που προκάλεσε την αντίδραση της συζύγου του, Αικατερίνης, η οποία θεώρησε υπεύθυνους για αυτή την απόφαση τους συμβούλους του και ειδικά τον Ψελλό. Ο θυμός της ξεσπά με λεκτική επίθεση εναντίον του Ψελλού, *“ἡμᾶς πάντα μᾶλλον ἢ ἐκεῖνον κατητιᾶτο τοῦ σκέμματος. ὡς δ’ οὖν κάμῃ τεθέεται, «ὀναίμεθά σου» φησὶν, «ὅποσα βούλει τῆς συμβουλῆς ᾧ φιλόσοφε. ὡς καλὰς δὲ ἡμῖν ἀποδίδως τὰς ἀμοιβὰς, μεταθεῖναι σκεψάμενος εἰς τὸν μοναδικὸν βίον τὸν αὐτοκράτορα..»*²⁷⁶.

274 Ψελλός, 6.81.11 – 14

275 Ψελλός, 6.220.7 – 10

276 Ψελλός, 7.81.4 – 9

13. Οργή

Η οργή είναι ένα από τα πιο σημαντικά συναισθήματα, που συναντά κανείς στην αρχαία ελληνική γραμματεία, καθώς πρόκειται για ένα συναίσθημα ιδιαίτερα έντονο και ενίοτε καταλυτικό, σε ό,τι αφορά τις πράξεις των ανθρώπων και τις καταστάσεις που γεννά. Λεξιλογικά συναντάται ως “οργή”, αλλά και ως “μῆνις”, μανία, κάτι που δηλώνει τη σφοδρότητα και την ένταση, σε σύγκριση με τον θυμό. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι με αυτή τη λέξη²⁷⁷ ξεκινά η Ιλιάδα του Ομήρου, καθώς ο Αχιλλέας δεν ένιωθε απλά θυμό εξαιτίας της προσβολής του Αγαμέμνονα, αλλά ανεξέλεγκτη οργή, που τον έκανε να αποσυρθεί και να μην ενδιαφέρεται για τους συντρόφους του και, επιπλέον, θεωρείται ένα από τα “ανδρικά” συναισθήματα, όπως προαναφέρθηκε, καθώς δεν ήταν επιτρεπτό από τις γυναίκες να εκφράζουν οργή. Ο Αριστοτέλης προσπαθεί να ορίσει τι είναι η οργή, για ποιους λόγους μπορεί κάποιος να την αισθανθεί και πώς εκδηλώνεται, “*Ἔστω δὴ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης διὰ φαινομένην ὀλιγορίαν εἰς αὐτὸν ἢ <τι> τῶν αὐτοῦ, τοῦ ὀλιγορεῖν μὴ προσήκοντος. εἰ δὴ τοῦτ’ ἐστὶν ἡ ὀργή, ἀνάγκη τὸν ὀργιζόμενον ὀργίζεσθαι ἀεὶ τῶν καθ’ ἕκαστόν τι, οἷον Κλέωνι ἀλλ’ οὐκ ἀνθρώπῳ, καὶ ὅτι αὐτὸν ἢ τῶν αὐτοῦ τί*”²⁷⁸. Η οργή, συνεπώς, όπως και ο θυμός, γεννιέται από την προσβολή ή την απαξιωτική συμπεριφορά που θα δεχτεί ένα άτομο ή από μία άδικη πράξη εις βάρος του και γι'αυτό στρέφεται συγκεκριμένα εναντίον αυτού που προκάλεσε την οργή. Αυτό που τη διαφοροποιεί από τον θυμό είναι ότι η οργή συνοδεύεται πάντα από το αίσθημα εκδίκησης και μία βίαιη αντίδραση και δεν μπορεί να ελεγχθεί ή να μετριαστεί, όπως ίσως ο θυμός. Μάλιστα, ενώ ο θυμός μπορεί να μην εκδηλωθεί, αυτός που οργίζεται θέλει να γίνει γνωστή η συναισθηματική του κατάσταση και να πληγώσει εξίσου τον άλλο, όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης στη σύγκριση μεταξύ οργής και μίσους, “*αἰσθεσθαι γὰρ βούλεται ὁ ὀργιζόμενος, [...] ὁ μὲν γὰρ ὀργιζόμενος λυπεῖται, ὁ δὲ μισῶν οὐ. καὶ ὁ μὲν πολλῶν ἂν γενομένων ἐλέησειεν, ὁ δ’ οὐδενός· ὁ μὲν γὰρ ἀντιπαθεῖν βούλεται ᾧ ὀργίζεται*”²⁷⁹. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η οργή είναι ο ανεξέλεγκτος θυμός, το ξέσπασμα, ίσως, του θυμού που δεν μπόρεσε να ελεγχθεί.

277 *Ιλιάς*, Α1, *Μῆνιν ἄειδε, θεὰ, Πηληιάδεω Ἀχιλῆος*

278 *Ρητορική*, Β1378α

279 *Ρητορική*, Β1382α

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Ψελλός αναφέρει πώς ο Βασίλειος Β' άρχισε να αλλάζει συμπεριφορά και να γίνεται σοβαρός, δηλώνοντας επίσης με την επιλογή του λεξιλογίου ότι θύμωνε εύκολα και δεν δίσταζε να ξεσπάει τον θυμό του σε όσους κατά τη γνώμη του έσφαλλαν, *“και σοβαρός τήν όφρυν· τας τε φρένας ύποκαθήμενος· και τοις άμαρτάνουσι, δύσοργος και βαρύμηνις”*²⁸⁰. Μάλιστα, δεν ξεχνούσε την οργή του ή τον λόγο, για τον οποίο είχε οργιστεί. Μπορεί να συγκρατούσε ή να έκρυβε την οργή του, αλλά κάποια στιγμή ξεσπούσε και τιμωρούσε αυτούς, που την είχαν προκαλέσει, *“και τας όργας ταμιεύων· και ώσπερ ύπό σποδιᾶ κρύπτων τή έαυτοῦ ψυχῆ, εἴ τινες έν τοις πολέμοις παρηνομήκασιν, άνήπτε ταύτας και άπεκάλυπτεν έπαναζεύζας εις τὰ βασίλεια· και δεινῶς τηνικαῦτα έμνησικάκει τοις κακουργήσασι”*²⁸¹.
- Ο Κωνσταντίνος Η' ήθελε να δώσει στη Ζωή τον Ρωμανό Αργυρό ως σύζυγο, ο οποίος ήταν ήδη παντρεμένος. Προσποιείται λοιπόν ότι έχει οργιστεί εναντίον του και απειλεί με τιμωρία, ώστε να χρησιμοποιήσει το γάμο με την κόρη του ως τη μοναδική λύση για να ξανακερδίσει ο Ρωμανός την εύνοιά του, *“σκήπτεται μὲν κατά τοῦ άνδρὸς όργήν βαρυτάτην και άπαραίτητον· και πέμπει τοὺς εκείνον μὲν, δεινῶς τιμωρήσοντας”*²⁸².
- Ο Μιχαήλ Ε' έτρεφε οργή για τον Ιωάννη Ορφανοτρόφο, την οποία έκρυβε πίσω από μία ευγενική συμπεριφορά, *“και δυσόργως έχων πολλοῖς, εύνοϊκώτερον προσωμίλει, άρρήτους όρκους τοις λόγοις έπιτιθεις, ώς ένστερνίζοιτο τούτους”*²⁸³. Επιπλέον, ο Ψελλός αναφέρει ότι εύκολα και φανερά ξεσπούσε την οργή του, όταν ήταν σε πλεονεκτική θέση, *“άνελευθέρα τὲ ψυχῆ χρώμενος, επειδάν βραχεῖα τούτω μεταβολή πραγμάτων προσμεδιάσειεν, ό δὲ εύθὺς τὰ τῆς σκηνῆς σκεδαννὸς· και τὸ ύποβολιμαῖον ειδος άποδνόμενος, θυμοῦ τὲ εύθὺς ένεπίμπλατο· και τὰ μὲν τῶν δεινῶν έποίει· τὰ δὲ εις τὸ μέλλον έταμιεύετο. όργῆς τὲ γάρ ἤττων ἦν”*²⁸⁴, ενώ η οργή του στρεφόταν κυρίως προς την οικογένειά του, καθώς την θεωρούσε εμπόδιο στα σχέδιά του, *“και τὸ τυχὸν πρᾶγμα εις μῖσος αὐτὸν και όργήν άνερρίπιζεν. έντεῦθεν μῖσος αὐτῷ κατά τοῦ γένους παντὸς ύπετύφετο”*²⁸⁵.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος ξεσπά με οργή εναντίον του Μανιάκη, που είχε

280 Ψελλός, 1.18.4 – 6

281 Ψελλός, 1.34.5 – 9

282 Ψελλός, 2.10.16 – 18

283 Ψελλός, 5.9.10 – 12

284 Ψελλός, 5.9.26 – 31

285 Ψελλός, 5.9.32 – 34

δυσανεστηθεί εξαιτίας των ψευδών κατηγοριών και, ειδικά, εξαιτίας της στάσης του Ρωμανού Σκληρού απέναντί του και σκεφτόταν την αποστασία, και αντί ο Κωνσταντίνος να υποστηρίξει τον Μανιάκη ή να προσπαθήσει μία φιλική προσέγγιση, στέλνει να τον τιμωρήσουν, *“πέμπει γοῦν πρὸς αὐτὸν, οὔτε τοὺς θεραπεύσοντας· οὔτε τοὺς ἄλλως ἐξομαλίσοντας· καὶ πρὸς τὸ δέον μεταρρυθμίσοντας· ἀλλ’ ἴν’ οὕτως εἴποιμι, τοὺς ἀποκτενοῦντας· ἢ τό γε μετριώτερον, ἐξονειδίσοντας αὐτῷ τὴν δυσμένειαν· καὶ μονονοῦ μαστιγῶσοντας· καὶ δεσμήσοντας· καὶ τῆς Πόλεως ἐξελάσοντας”*²⁸⁶.

- Η αδελφή του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου είχε αναπτύξει φιλικές σχέσεις με τον Τορνίκιο, τον οποίο ο αυτοκράτορας απεχθανόταν. Αυτή η στάση της είχε αποτέλεσμα την οργή του Κωνσταντίνου, ωστόσο, έκρυβε καλά τα συναισθήματά του, διότι δεν είχε ακόμα κάποια πρόφαση για να βλάψει τον Τορνίκιο, *“καὶ ἐπειδὴ ἤδει τὸν ἀδελφὸν, πρὸς τὸν ἤδη ῥηθέντα Τορνίκιον ἀστόργως πάντη· ἢ ἀπεχθῶς ἔχοντα, τοῦτον ἐκείνη ἐδεξιοῦτο· καὶ φίλτατον εἶχε· καὶ θαμὰ προσωμίλει, οὐχ’ οὕτως ἀσπαζομένη τὸ πρότερον. ὁ δέ γε βασιλεὺς, ἐμεμήνει μὲν· βαθεῖς δὲ εἶχε περὶ τούτου τοὺς λογισμοὺς· οὐπω γὰρ οὐδὲ προφάσεις ἔσχεν ἀρκούσας εἰς κάκωσιν”*²⁸⁷. Όμως, όταν άκουσε την αδελφή του να υποστηρίζει τον Τορνίκιο, ένιωσε ακόμα μεγαλύτερη οργή, την οποία δεν μπόρεσε να συγκρατήσει, με αποτέλεσμα αργότερα να αναγκάσει τον Τορνίκιο να γίνει μοναχός, *“καὶ τοιοῦτον εἰπούσης ἠκηκόει, ὡς οὐδὲν ἄρα δεινὸν ὁ ἀνεπιθὸς αὐτῇ πείσεται, τοῦ Κρείττονος αὐτὸν ἄνωθεν περισκέποντος, ἐκπλαγῆς ἐπὶ τῷ λόγῳ γενόμενος· καὶ τὴν ὀρμὴν οὐκ ἔτι δυνάμενος κατασχεῖν”*²⁸⁸.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος ήθελε να συγχωρήσει τους αποστάτες, αλλά το γεγονός της αποστασίας επανερχόταν στη μνήμη του, προκαλώντας του οργή, την οποία δεν μπόρεσε να συγκρατήσει και διέταξε την τύφλωσή τους, *“ἀλλ’ ἐπειδὴ πρὸς τοῖς τείχεσιν οὗτοι ἐγένοντο, εὐθὺς ἐν μνήμῃ τῶν παρ’ αὐτοῖς τολμηθέντων γενόμενος, οὐκ ἔτι γνωσιμαχῆσας· οὐδὲ τοὺς λογισμοὺς κατασχὼν, ἀφαίρεσιν εὐθὺς αὐτοῖς τῶν ὀμμάτων καταψηφίζεται”*²⁸⁹.
- Θυμός του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου εναντίον του παρολίγον δολοφόνου του για το τόλμημά του, που οδήγησε σε βασανιστήριά του, αφού τον συνέλαβαν, *“καὶ πικρῶς*

286 Ψελλός, 6.80.1 – 6

287 Ψελλός, 6.100.19 – 25

288 Ψελλός, 6.101.8 – 11

289 Ψελλός, 6.123.5 – 9

*ἐξεταζόντων τὸν βάρβαρον, ἐν δεινῷ μὲν ποιεῖται τὴν τόλμαν· καὶ βαρυθυμεῖ ὡς εἰκὸς, εἰ τοιοῦτος ἀνὴρ βασιλέως καταπεφρόνηκε· καὶ τοῦτον μὲν, εὐθὺς δεσμώτην ποιεῖται*²⁹⁰.

- Ο Μιχαήλ Ζ', σύμφωνα με τον Ψελλό, φαίνεται να είναι ικανός να νιώθει ένα πλήθος συναισθημάτων, το οποίο δεν διστάζει να εκφράσει έντονα και άμεσα, εκτός από την οργή, την οποία σπανίως νιώθει, δεν είναι ποτέ έντονη και την ξεπερνάει εύκολα, *“γελᾶ μὲν ὡς ἥδιστα· δακρῦει δὲ ὡς οἴκτιστα· καὶ ὀργίζεται μὲν ἥκιστα· καθίσταται δὲ πρὸς τὸ κρεῖττον οὐχ’ ἥκιστα*²⁹¹.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

Ο Μιχαήλ Κηρουάριος ένιωθε οργή απέναντι στον αυτοκράτορα Μιχαήλ ΣΤ' λόγω κάποιας διένεξης, γι' αυτό ο Ψελλός τον συμβουλεύει να αποκαταστήσει τη σχέση τους, ώστε να μην ωφελήσει τους στασιαστές, *“ὅτι ἐκ διαφόρου γνώμης τῷ μεγάλῳ ἀντικαθεστήκοι ἀρχιερεῖ· καὶ δυσόργως εἶχεν ἐκεῖνος αὐτῷ, γνώμην αὐτῷ πρώτην ταύτην εἰσήνεγκα: πᾶσαν αὐτῷ διαφορὰν διαλύσασθαι*²⁹².

■ Γυναίκες:

Οργή της Ζωής εξαιτίας των περιορισμών που είχε βάλει ο Ρωμανός Γ' στα οικονομικά της, η οποία οργή στρεφόταν τόσο προς τον ίδιο, όσο και προς τον κύκλο του, γεγονός που έκανε τους συμβούλους του να φυλάγονται από το μένος της, *“μεμῖνει γοῶν αὐτῷ τε καὶ τοῖς ὅσοις συμβούλοις ἐχρήτο περὶ τὸ πρᾶγμα. οἱ δὲ τοῦτο ἠπίσταντο· καὶ πλέον αὐτὴν ἐφυλάττοντο*²⁹³.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Οργή της Πουλχερίας, αδελφής του Ρωμανού Γ', και των άλλων συμβούλων λόγω του ειδυλλίου που πλεκόταν μεταξύ Ζωής και Μιχαήλ και της μη αντίδρασης του Ρωμανού Γ'. Η οργή τους έκανε να μάχονται αυτή την παράνομη σχέση, *“ἀλλὰ σχηματιζόμενος παρορᾶν, ἀπεπλήρου τὸ πάθος τῆ βασιλίδι. ὁ τοίνυν ἄλλως μοι εἶρητο: ὁ μὲν βασιλεὺς, εὐκόλος πρὸς τὴν ἐρωτικὴν ὑπόληψιν ἢ κατάληψιν ἦν· ἐμεμῖνει δὲ ἢ τε ἀδελφῆ*

290 Ψελλός, 6.137.7 – 10

291 Ψελλός, 7.170.4 – 6

292 Ψελλός, 7.10.3 – 6

293 Ψελλός, 3.6.15 – 17

*Πουλχερία· καὶ ὅσοι τηνικαῦτα κοινωνοὶ τῶν ἀπορρήτων ἐκείνη ὄντες ἐτύγγανον. πρὸς τούτους οὖν ἡ μάχη καθίστατο*²⁹⁴.

- Η δυσαρέσκεια του πλήθους και της φρουράς για την απομάκρυνση της Ζωής έγινε οργή, η οποία ξέσπασε με εξέγερση εναντίον του Μιχαήλ Ε', *“ἀλλ’ οὐδ’ ὅσον ξενικόν τε καὶ συμμαχικὸν εἰώθασι παρατρέφειν οἱ βασιλεῖς (λέγω δὲ τοὺς περὶ τὸν Ταῦρον Σκύθας ἢ εἰ ἄλλοι ἕτεροί τινες), κατέχειν ἠδύναντο τὰς ὀργὰς· ἀλλὰ πάντες καταθύειν ὑπὲρ τῆς βασιλίδος ἐβούλοντο τὰς ψυχὰς*²⁹⁵. Η οργή παύει μόνο όταν θεωρήσουν ότι ο Μιχαήλ Ε' τιμωρήθηκε παραδειγματικά, δηλαδή με τύφλωση, *“ἐπεὶ δὲ τούτῳ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐξερρήκεσαν, λήγει τοῖς πολλοῖς τὸ πολὺ θράσος ἐκείνο· καὶ ἡ ἐπ’ ἐκείνους ὀρμή*²⁹⁶.
- Οργή στρατιωτῶν και συμμάχων εναντίον του αποστάση Τορνικίου, που τους οδηγεί στο να διασπαστούν, *“ἐπεὶ δὲ ἀνακεχωρήκεσαν, δι’ ὀργῆς εὐθὺς εἶχον τὸν ἄγοντα· καὶ ἕκαστος τῷ καθ’ ἑαυτὸν δέει, φεύγειν ἐκείνον ὀρμημένος*²⁹⁷.

294 Ψελλός, 3.23.11 – 16

295 Ψελλός, 5.25.21 – 25

296 Ψελλός, 5.50.8 – 10

297 Ψελλός, 6.120.9 – 11

14. Αγανάκτηση

Ως αγανάκτηση ορίζεται η έντονη δυσανασχέτηση, ιδίως αυτή που προκαλείται όταν θίγονται τα αισθήματα της αξιοπρέπειας, της δικαιοσύνης ή του φιλότιμου²⁹⁸. Πηγάζει, κυρίως, από το αίσθημα της αδικίας εις βάρος κάποιου ή των διαρκώς καταπιεσμένων συναισθημάτων και συνοδεύεται συνήθως από κάποια ενέργεια, ένα ξέσπασμα, ώστε να πάψουμε να βρισκόμαστε στην κατάσταση που μας προκαλεί αγανάκτηση.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

Ο Λέων Τορνίκιος βασιζόταν στην αγανάκτηση του πλήθους εναντίον του Μονομάχου, λόγω κάποιων αποφάσεων και επιπλέον στην επιθυμία τους για έναν αυτοκράτορα-στρατιωτικό, ώστε να δυναμώσει την αυτοκρατορία απέναντι στις βαρβαρικές επιδρομές, για να τους ξεσηκώσει να εξεγερθούν, *“ῥοντο δὲ, μὴδὲ τοὺς ἐν τῇ Πόλει τῷ βασιλεῖ προσθήσεσθαι· τούτοις δὲ ἀντιστήσεσθαι, δι’ ὀργῆς τε τὸν αὐτοκράτορα ἔχοντας, ἐπεὶ δὴ καὶ καινοτομεῖν τι κατ’ αὐτῶν ἤρξατο· καὶ τὴν προεδρείαν αὐτοῦ δυσχεραίνοντας· καὶ βουλομένους στρατιώτην ἰδεῖν αὐτοκράτορα, σφῶν τὲ προκινδυνεύοντα· καὶ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων ἀνείργοντα”*²⁹⁹.

■ Γυναίκες:

Η Ευδοκία νιώθει αγανάκτηση με την αλαζονική συμπεριφορά του Ρωμανού Δ', ειδικά αφού λόγω του γάμου του μαζί της έγινε αυτοκράτορας, ενώ τώρα την παραμελεί. Η αγανάκτησή της μάλλον εκδηλώνεται με παράπονα εναντίον του Ρωμανού, τα οποία εξέφραζε μπροστά στον Ψελλό, καθώς ο Ψελλός αναφέρει ότι προσπαθούσε να δικαιολογεί τον έναν στον άλλο, *“ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ βασιλεύουσα, πολλάκις ὑπ’ ἐκείνου πληγεῖσα, διωδήκει τὴν ψυχὴν· καὶ ὕπουλον εἶχε τὸ φρόνημα, ἀμφοτέροις ἑμαυτὸν μερίζων, ὑπὲρ ἑκατέρου πρὸς ἕκαστον ἐποιοῦμην τοὺς λόγους”*³⁰⁰.

298 Λεξικό Τριανταφυλλίδη.

299 Ψελλός, 6.104.24 – 30

300 Ψελλός, 7.135.12 – 15

■ Συλλογικά συναισθήματα:

Αγανάκτηση του πλήθους για την κατάφωρη αδικία εναντίον της Ζωής και της δυναστείας και την απομάκρυνσή της από τον Μιχαήλ Ε', που οδήγησε τον λαό σε εξέγερση, *“ποῦ ποτε ἡ μόνη τῶν πασῶν ἐλευθέρα· ἡ τοῦ ζῦμπαντος γένους δεσπότις· ἡ τὸν κληρὸν τῆς βασιλείας ἐννομώτατα ἔχουσα, ἧς καὶ ὁ πατὴρ βασιλεὺς· καὶ ὁ ἐκείνον φῶς· καὶ ὁ τοῦτον αὖθις ἀποτεκὼν; πῶς δ' ἄρα καὶ ὁ δυσγενὴς τῆς εὐγενοῦς κατετόλμησε, καὶ τοσοῦτον ἐπ' ἐκείνην ἐνθύμημα, ὅποσον οὐδὲ μία ψυχὴ τῶν πάντων ἐχώρησε;”*³⁰¹ Η αγανάκτηση και η αποδοκιμασία του πλήθους εκφράζεται με φωνές και ύβρεις εναντίον του Μιχαήλ Ε', *“ὁμοῦ δὲ, καὶ πολὺ τι πλῆθος συνερρήσαν, τοῦ ἀλιτηρίου καταβοῶντες· καὶ πᾶσαν κατ' αὐτοῦ φωνὴν ἀφιέντες ἀσχήμονα”*³⁰².

301 Ψελλός, 5.26.11 – 17

302 Ψελλός, 5.39.9 – 12

15. Φόβος

Ο φόβος είναι ένα βασικό συναίσθημα του ανθρώπου, ενστικτώδες θα λέγαμε, το οποίο ενεργοποιείται όταν θεωρούμε ότι απειλούμαστε ή διατρέχουμε κίνδυνο και ως πρώτη αντίδραση προκαλεί τη φυγή και, όπως προαναφέρθηκε, σχετιζόταν, κατά τα αρχαία και βυζαντινά χρόνια, με τα στρατιωτικά γεγονότα. Ο Αριστοτέλης ορίζει τον φόβο ως ταραχή, η οποία προκαλείται από την ιδέα ότι θα συμβεί κάποιο γεγονός, που θα μας βλάψει ή θα μας λυπήσει, “ἔστω δὴ ὁ φόβος λύπη τις ἢ ταραχή ἐκ φαντασίας μέλλοντος κακοῦ φθαρτικοῦ ἢ λυπηροῦ· οὐ γὰρ πάντα τὰ κακὰ φοβοῦνται, οἷον εἰ ἔσται ἄδικος ἢ βραδύς, ἀλλ’ ὅσα λύπας μεγάλας ἢ φθοράς δύναται, καὶ ταῦτα ἐὰν μὴ πόρρω ἀλλὰ σύνεγγυς φαίνηται ὥστε μέλλειν”³⁰³.

■ Αυτοκράτορες:

- Μετά την απομάκρυνση του Ιωάννη Ορφανοτρόφου, ο Μιχαήλ Ε' φοβήθηκε ότι θα γίνει κάποια εξέγερση εναντίον του από τον Ιωάννη και τους υποστηρικτές του, γι' αυτό και προσπαθεί να τον κάνει να επιστρέψει, *“τῷ δὲ κρατοῦντι, οὐχ’ οὕτως ἡδιστον ἐδόκει τὸ ἐκεῖνον τῶν πραγμάτων ὑπεξελθεῖν, ὅσον λυπηρὸν καὶ ὕποπτον κατεφαίνετο τὸ πολὺ τῆς Πόλεως πλῆθος ἐκεῖσε συρρέον, δεδιότι, μὴ τι καὶ νεώτερον ἐπ’ αὐτῷ δράσειαν. διὰ ταῦτα, ὑπούλως ἄγαν καὶ κακοήθως προσονειδίζει τὸ τούτῳ διὰ γραμμάτων τὴν τοσαύτην ὑπεροψίαν”*³⁰⁴.
- Ο Μιχαήλ Ε' φοβάται ότι θα τον σκοτώσουν, γεγονός που τον οδηγεί σε φυγή, μαζί φυσικά με τον θείο του, Κωνσταντίνο νωβελίσσιμο, που είχε τρέξει να τον σώσει, *“Ὡς δὲ τοῦτο ἐγνώκει ὁ τύραννος, δείσας μὴ, ἀθρόον ἐπεληλυθότες αὐτοῦ που ἐν τοῖς ἀνακτόροις, διαχειρίζονται, εἰς ναῦν τινὰ τῶν βασιλικῶν ἐαυτὸν ἐμβιβάσας”*³⁰⁵.
- Ο Κωνσταντίνος Μονομάχος περισσότερο ένιωθε φόβο απέναντι στην αδελφή του, Ευπρεπία, παρά αδελφική αγάπη, *“ταύτην τοι γὰρ οὖν εὐλαβεῖτο μὲν ὁ ἀδελφὸς ὡς μοι εἴρηται· οὐκ ἔστεργε δὲ ἀλλ’ ἐδεδίει μᾶλλον ἢ περιεῖπεν”*³⁰⁶.
- Ο Μιχαήλ Ζ' φοβόταν για τη ζωή του, γεγονός που τον οδήγησε στο να αρχίσει να

303 *Ρητορική*, Β1382α

304 *Ψελλός*, 5.13.1 – 7

305 *Ψελλός*, 5.38.1 – 3

306 *Ψελλός*, 6.100.8 – 10

ανεξαρτητοποιείται και να απομακρύνεται από τη μητέρα του, *“έν τούτω δὲ τῶν πραγμάτων ὄντων, ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ περὶ ἑαυτῷ δείσας· καὶ τὴν τοῦ Διογένους ὑποπεύσας ὠμότητα, βουλὴν βουλεύεται ἀσφαλεστάτην ἑαυτῷ· εἶποι δ’ ἂν τις καὶ συνετωτέραν: ἀποτρέχει τῆς μητρὸς· καὶ ἑαυτοῦ γίνεται”*³⁰⁷.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Ο φόβος του Βάρδα Σκληρού για πιθανή φυλάκιση εκ νέου από τον Χοσρόη τον οδήγησε στο να δραπετεύσει μετά τη μάχη στη Μεσοποταμία στην οποία τον βοήθησε, *“ἐδεδοίκεσαν γὰρ αὐτῆς τὸν βάρβαρον, ὡς οὐ δεξιῶς τούτοις προσενεχθησόμενον”*³⁰⁸.
- Ο Κωνσταντῖνος νωβελίσσιμος, θεῖος του Μιχαήλ Ε', νιώθει φόβο λόγω της εξέγερσης εναντίον τους, ειδικά αφού είχε προηγηθεί η καταστροφή της περιουσίας της οικογένειάς τους από τους στασιαστές, *“δείσας περὶ τὸ γεγόμενον, τὰ μὲν πρῶτα, ἀπρόϊτος οἴκοι διέτριβεν, τὸν ἐφεστηκότα πρὸ θυρῶν ὄχλον οὐχ’ ἦκιστα δεδιὼς, ὡς αὐτίκα τεθνηξόμενος εἰ προῖο”*³⁰⁹.
- Ο φόβος του Τορνικίου κατά τη σύλληψή του εκφράζεται με φωνές και δάκρυα, *“ἀλλ’ ὁ μὲν τυραννεύσας εὐθὺς καταπεπτώκει πρὸς τὸν καιρὸν· καὶ τοῦτο μὲν, ἐλεεινὰς ἀφίει φωνὰς· τοῦτο δὲ, πρὸς λιπαρήσεις ἐτράπετο· καὶ τοῦτο δ’ ἄλλο τι ποιῶν τῶν μὴ γενναίων ἐδείκνυτο”*³¹⁰.

■ Γυναίκες:

- Φόβος της Ζωῆς σχετικά με το τι θα της συμβεῖ με την απομάκρυνσή της, διότι δεν γνωρίζει το σχέδιο του Μιχαήλ Ε' και φοβάται για ενδεχόμενη θανάτωσή της, *“δέδοικα γὰρ μὴ καὶ θηρσὶ βρῶμα προθήσουσιν· ἢ κύματι θαλασσίῳ καλύψουσιν”*³¹¹. Μάλιστα, η επιστροφή της στο παλάτι εν μέσω της εξέγερσης δεν την χαροποιεῖ, αντίθετα την κάνει να φοβάται ότι ο Μιχαήλ Ε' της επιφυλάσσει κάτι χειρότερο από την προηγούμενη εξορία της, *“έν*

307 Ψελλός, 7.149.1 – 5

308 Ψελλός, 1.11.17 – 18

309 Ψελλός, 5.31.4 – 6

310 Ψελλός, 6.122.15 – 18

311 Ψελλός, 5.22.25 – 26

τοσούτῳ δὲ καὶ ἡ βασιλις, ἐν τοῖς ἀνακτόροις κομίζεται, οὐ μᾶλλον χαίρουσα τοῖς ἐπ’ αὐτῇ τελουμένοις παρὰ τοῦ Κρείττονος, ἢ περιδεῶς ἔχουσα, μὴ πάθοι παρὰ τοῦ πονηροῦ βασιλέως δεινότερον”³¹².

- Η Σκλήραινα, η ερωμένη του Κωνσταντίνου Θ', ἤλπιζε ὅτι θα παντρευόταν τον αυτοκράτορα και θα ανέβαινε και η ἴδια στη βασιλική εξουσία και, ὅταν αὐτό δε συνέβη, ἄρχισε να φοβάται, διότι πίστευε ὅτι η Ζωή ἔτρεφε οργή εναντίον της, *“ἐδείμαινε γὰρ τὴν βασιλίδα· καὶ βαρυνηγιεῖν ἐπ’ αὐτῇ ὤετο*”³¹³.
- Η ἀδελφὴ του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, Ελένη, νιώθει φόβο εξαιτίας της πολιορκίας, που εκφράζεται με δάκρυα και θρήνο, *“τῆς δ’ ἀδελφῆς ἀποδυρομένης (φημὶ δὴ τῆς πρεσβυτέρας. ἢ γὰρ Εὐπρεπία ὑπερορίαν καταδεδίκαστο)· καὶ φυγεῖν αὐτὸν προτρεπούσης*”³¹⁴.
- Ο Ἰσαάκιος αποφάσισε να αποσυρθεῖ ἀπὸ την εξουσία, κάτι που προκάλεσε βαθύ φόβο, ὅπως φαίνεται και ἀπὸ το τυπικό του θρήνου, στη σύζυγό του, Αικατερίνη, σχετικά με την τύχη της οικογένειάς τους και των παιδιῶν του, καθώς δεν θα προστατεύονται πλέον ἀπὸ την αυτοκρατορική εξουσία, *“εἶτα δὴ, οὐκ οἰκτεῖρεις τῆς ἐρημίας ἡμᾶς; ποδαπὴν δὲ καὶ ψυχὴν ἔχων, σαυτὸν μὲν ὑπεξάγεις τῶν βασιλείων· ἐμοὶ δὲ δυσφορωτάτην ἐγκαταλιμπάνεις χηρείαν· ὀρφανίαν τὲ βαρυτάτην τῇ θυγατρὶ; καὶ οὐδ’ ἀρκέσει ταῦτα ἡμῖν· ἀλλὰ δεινότερα διαδέξεται· καὶ μετακομίσουσιν ἡμᾶς χεῖρες, ἴσως οὐδὲ φιλόανθρωποι, εἰς ὑπερορίας μακρὰς· τυχὸν δὲ καὶ διαιρήσουσι (τὸ βαρύτερον)· καὶ ὄψεται σου τὰ φίλτατα, αἰμάτων ἀνήρ· καὶ ἐλεεῖν μὴ εἰδώς. καὶ σὺ μὲν ἐπιβιώσεις τῷ μετασηματισμῷ· ἢ ἀποβιώσεις ἐν καλῷ ἴσως· ἡμῖν δὲ πικροτέρα τοῦ θανάτου διαμενεῖ ἢ ζωὴ*”³¹⁵.
- Η Εὐδοκία ἐνιωθε φόβο για τη ζωὴ των υἰῶν της εἰάν ἐμεναν ἀπροστάτευτοι, καθώς δεν υπήρχε πλέον η πατρική μορφή, *“ἀλλὰ διέσεισαν αὐτὴν φόβοι πολλοὶ περὶ τοῖς υἱέσι, μὴ τὴν βασιλείαν ἀφαιρεθεῖεν, μὴ ὄντος τοῦ προεστηκότος καὶ περιέποντος. ἐκείνη γὰρ, οὐδ’ ὁ βασιλικὸς βίος καθ’ ἡδονὴν ἦν*”³¹⁶.

312 Ψελλός, 5.32.1 – 4

313 Ψελλός, 6.51.17 – 18

314 Ψελλός, 6.116.1 – 3

315 Ψελλός, 7.82.13 – 24

316 Ψελλός, 7.125.10 – 13

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Οι υπήκοοι του Βασιλείου Β' ένιωθαν περισσότερο φόβο, παρά αγάπη προς το πρόσωπό του, καθώς ήταν αυστηρός και απρόσιτος, *“ὁ δὲ βασιλεὺς Βασίλειος, τά τε ἄλλα κατὰ πολλὴν ὑπερομίαν τῶν ὑπηκόων ἔδρα· καὶ οὐκ εὐνοίαις μᾶλλον· ἢ φόβοις τὴν ἀρχὴν ἑαυτῷ σοβαρωτέραν ὡς ἀληθῶς διετίθετο”*³¹⁷.
- Ο στρατός του Ρωμανού Γ' ένιωσε σφοδρό φόβο στη θέα και στους άτακτους καλπασμούς των βαρβάρων, έξω από την Αντιόχεια, με αποτέλεσμα να διασπαστεί και να τραπεί σε φυγή, *“οὐδὲ τὴν θέαν τότε τῶν πολεμίων ὑπέστησαν· ἀλλ’ ὥσπερ ὑπὸ βροντῆς τῆς ἐκείνων φωνῆς, καὶ τὴν ἀκοὴν καταπλαγέντες· καὶ τὴν ψυχὴν, καθάπερ ἐφ’ ὄλοις ἠττημένοι, ἐτρέψαντο πρὸς φυγὴν”*³¹⁸.
- Η διαρκής επαγρύπνηση του Ιωάννη Ορφανοτρόφου προξενούσε φόβο τόσο στους αξιωματούχους όσο και στον λαό και φρόντιζαν να μην υποπέσουν σε κάποιο παράπτωμα, που θα γινόταν αντιληπτό από τον Ιωάννη, *“κάντεῦθεν αὐτοὺς ἐκφοβῶν, μέχρι τῆς θεᾶς ἐλόπει. οἱ γὰρ πλείστοι τὸ εἶδος αὐτοῦ πεφρικότες, τῶν πονηρῶν ἀπείχοντο πράξεων”*³¹⁹ και *“καὶ τὴν ἐκείνου πεφοβημένου ἐπιστασίαν”*³²⁰.
- Το περιβάλλον του αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ' ένιωθε φόβο απέναντι στη Ζωή, γι'αυτό και την απομόνωναν. Ενδιαφέρουσα είναι η επιλογή του λεξιλογίου από τον Ψελλό, καθώς αναφέρει ότι την φοβόντουσαν σαν να ήταν κάποια λέαινα, ένα άγριο θηρίο, *“ἀλλ’ ἐδεδοίκεσαν αὐτὴν σφόδρα, ὥσπερ τινα λέαιναν, ἐν καιρῷ μεθεικυῖαν τὸ βλοσυρὸν· καὶ παντὶ μὲν ἔρκει”*³²¹.
- Τα αδέλφια του Μιχαήλ Δ' νιώθουν φόβο για τη ζωή του αυτοκράτορα αδελφού τους, συγκεκριμένα για ενδεχόμενο θάνατο λόγω της ασθένειάς του, κάτι που θα έχει αντίκτυπο σε όλη την οικογένεια, *“ἐκεῖνοι γὰρ, ἐπειδὴ περὶ τῆ τοῦ ἀδελφοῦ ζωῆ ἔδεισαν”*³²².
- Φόβος του Μιχαήλ Ε' και του νωβελίσσιμου Κωνσταντίνου για τη ζωή τους, όταν τους συνέλαβαν, που εκφράζεται με φωνές και ικεσίες, εξαιτίας της ορμής του πλήθους, κάτι που

317 Ψελλός, 1.29.4 – 7

318 Ψελλός, 3.9.24 – 27

319 Ψελλός, 4.12.18 – 20

320 Ψελλός, 4.12.27 – 28

321 Ψελλός, 4.17.3 – 5

322 Ψελλός, 4.25.10

τους έκανε να μην θέλουν να βγουν από τον ναό, όπου είχαν ζητήσει καταφύγιο, *“και ἤστην ὁμοῦ συντετριμμένω· και δειλιῶντε· και τὴν τοῦ δήμου πεφοβημένω φοράν”*³²³ και *“έντεῦθεν ἐκεῖνοι πᾶσαν γοηρὰν ἀφιέντες φωνήν, πρὸς τὴν ἱερὰν ποιμένην ἀπέβλεψαν, προσλιπαροῦντες μὴ ἐκπεσεῖν τῶν ἐλπίδων”*³²⁴.

- Ο Ψελλός αναφέρει ότι στο παρελθόν οι Ρώσοι είχαν σταματήσει τις επιδρομές εξαιτίας του φόβου που τους ενέπνεε ο Βασίλειος Β', *“και ἐπειδὴ ἐτεθνήκει μὲν ὁ καταδειματῶν τούτους αὐτοκράτωρ Βασίλειος”*³²⁵.
- Φόβος των βασιλικών συμβούλων, ο Ψελλός περιλαμβάνει και τον εαυτό του, λόγω της παρολίγον δολοφονίας του Κωνσταντίνου Θ' από κάποιον τοξότη, *“και ἡμεῖς τῷ φόβῳ ἐπάγημεν”*³²⁶.
- Οι στρατιώτες και οι σύμμαχοι, που είχε συγκεντρώσει ο Λέων Τορνίκιος εναντίον του Κωνσταντίνου Θ', άρχισαν να τον εγκαταλείπουν από φόβο για τη ζωή τους. Μάλιστα, όταν τα στρατεύματα από την Ανατολή στράφηκαν εναντίον τους, ο φόβος τους έκανε να ξεχάσουν τους όρκους που είχαν δώσει και μερικοί προσχώρησαν στις γραμμές του αυτοκράτορα, *“ἐπεὶ δὲ ἀνακεχωρήκεσαν, δι' ὀργῆς εὐθὺς εἶχον τὸν ἄγοντα· και ἕκαστος τῷ καθ' ἑαυτὸν δέει, φεύγειν ἐκεῖνον ὠρμημένος, τῷ πρὸς ἀλλήλους φόβῳ και τῷ δυσεπιτεύκτῳ τοῦ πράγματος, αὐθις συνείχεται. τέως γοῦν ὅσοις ὁ καιρὸς ἐδίδου λαθεῖν, ἀπνευστὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα και τὴν Πόλιν κατέθεον”*³²⁷ και *“ἀλλὰ διασπαρέντες εὐθὺς· και κακῶς εἰπόντες τὸν τύραννον, οἱ μὲν ἐπ' οἴκου παλινοστοῦσιν· οἱ δὲ γε πλείους τῷ αὐτοκράτορι προσερρῶσαν, πολλὰ πρότερον ὁμωμοκότες· και καθ' ἱερῶν τὰ πιστὰ δόντες, ὥστε σὺν ἀλλήλοις και μετ' ἀλλήλων ἐπὶ τοῖς τοῦ τυραννεύσαντος ἀποθανεῖν ὀφθαλμοῖς. ἀλλὰ τηνικαῦτα τῷ δέει παγέντες, ἐλάχιστα τῆς συνωμοσίας ἐμέμνηντο”*³²⁸.
- Οι τρεις λόγιοι, Ξιφιλίνος, Ψελλός και, μάλλον, Μαυρόπους, ένιωθαν φόβο για ενδεχόμενη απομάκρυνση από τον αυτοκράτορα, εάν σκέκονταν εμπόδιο στον τρόπο διακυβέρνησής του, γ'αυτό και επέλεξαν να ακολουθήσουν τη μοναστική ζωή, *“ἐπεὶ δὲ και αὐτοὶ τῷ κύκλῳ ἐνεβεβήκειμεν, ἱκανῶς διεπτόησε, μὴ πως ἐπὶ μάλιστα διασείσας τὴν ἴτον, και*

323 Ψελλός, 5.43.9 – 11

324 Ψελλός, 5.45.5 – 7

325 Ψελλός, 6.91.5 – 6

326 Ψελλός, 6.111.14

327 Ψελλός, 6.120.9 – 14

328 Ψελλός, 6.121.9 – 15

*ἡμᾶς ἀπορράξει ἐκεῖθεν, οὐ πάνυ ἀπρὶξ ἔχομένους τῆς ἄντυγος*³²⁹.

- Τα εχθρικά ἔθνη ἀρχισαν να νιώθουν φόβο, όταν ο Ισαάκιος στράφηκε στην εξωτερική πολιτική και κατ' ἐπέκταση εναντίον τους, με αποτέλεσμα να σταματήσουν τις εφόδους, *“ἐβούλετο δὲ καὶ τοὺς ἐφούς καὶ ἐσπερίους βαρβάρους κατὰ ταῦτὸ συνελεῖν. οἱ δ' ἄρα καὶ ἐπεφρίκεισαν· καὶ τὴν πρώτην νεωτερίσαντες, ἐπειδὴ τὴν τοῦ ἀνδρὸς γνώμην ἐμεμαθήκεσαν, τὰς τε ἐφόδους ἀνέλουν, ὁ δὲ γε Πάρθος σουλτὰν, ὃς δὴ κινήσαι πάντα τετόλμηκε, μικροῦ δεῖν τοῖς ἀναποδισμοῖς χρώμενος*³³⁰ και *“ὃ τε τῆς Αἰγύπτου τὴν ἀρχὴν ἔχων, καὶ νῦν ἔτι τὸν ἄνδρα πεφόβηται· καὶ προκαταλαμβάνει τοῖς ἐγκωμίοι*³³¹.
- Φόβος των Πετсенέγων και των Ουζών απέναντι στον αυτοκρατορικό στρατό, που τους οδηγεί σε φυγή, ωστόσο στην πραγματικότητα δεν είχαν μείνει και πολλοί λόγω λιμού και άλλων κακουχιών, *“ὥσπερ γὰρ κρείττονα φάλαγγα οἱ βάρβαροι θεασάμενοι· καὶ ἀποδειλιάσαντες τὰς ψυχὰς, εὐθὺς τὰ νῶτα μετέβαλον· καὶ ἄλλος ἄλλαχού διεσπάρησαν*³³².
- Φόβος συμβούλων, Ψελλού και Ευδοκίας απέναντι στο πραξικόπημα που οργανώθηκε από τον καίσαρα Ιωάννη και τους υιούς του, Ανδρόνικο και Κωνσταντίνο, κάτι που οδήγησε την Ευδοκία να κρυφτεί, διότι είχαν ἀγνοία του σχεδίου, *“ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὕτως. οἱ δὲ μετὰ τῆς βασιλίδος, ὧν δὴ καὶ αὐτὸς ἐτύγχανον ὧν, ἀγνώτες τοῦ πράγματος ὄντες, μονοноῦ πεπηγότες ἐγερόνιμεν, ἐφ' ἑαυτοὺς τὸ δεινὸν ἤξειν οἰόμενοι. ἢ μέντοιγε βασιλῆς, οὐδὲ καθεκτὴ ἦν· ἀλλὰ τῆς κεφαλῆς περιελομένη τὸ κάλυμμα, κατατείνει δρόμον ἐπὶ τὴ σπῆλαιον ἄδυτον*³³³.
- Ο περίγυρος του Μιχαήλ Ζ' ἐνιωθε φόβο για πιθανή ανάκαμψη του Ρωμανού Διογένη και νέες μηχανορραφίες του, γεγονός που οδήγησε στην τύφλωσή του, *“οἱ γὰρ περὶ τὸν βασιλέα ἐνοϊκότεροι, δείσαντες περὶ τῷ Διογένηι, μή τι διαμηχανήσαιο*³³⁴.

329 Ψελλός, 6.193.10 – 13

330 Ψελλός, 7.63.3 – 9

331 Ψελλός, 7.63.11 – 13

332 Ψελλός, 7.115.9 – 11

333 Ψελλός, 7.150.1 – 7

334 Ψελλός, 7.163.10 – 11

16. Ανησυχία

Στη αρχαιότητα δεν υπήρχε διαχωρισμός μεταξύ φόβου, ανησυχίας και αγωνίας, καθώς οι διαφορές είναι λεπτές. Για όλες τις έννοιες, συνεπώς χρησιμοποιούνταν το ίδιο λεξιλόγιο. Όπως είδαμε, ο φόβος είναι είτε παραλυτικός είτε μας τρέπει σε φυγή είτε μας ωθεί στο να δράσουμε άμεσα, ώστε να αποτρέψουμε ένα γεγονός και μπορεί να εκδηλωθεί με τρόμο, δάκρυα και άλλες σωματικές αντιδράσεις. Ωστόσο, σήμερα χρησιμοποιούμε τη λέξη “ανησυχία” για να περιγράψουμε ένα συναίσθημα, το οποίο δεν είναι τόσο έντονο, όσο ο φόβος, αλλά από την άλλη, δεν μας αφήνει να βιώσουμε την ηρεμία. Θα μπορούσαμε, συνεπώς, να ορίσουμε την ανησυχία ως το αίσθημα φόβου ή και άγχους μικρής έντασης, που μας κάνει να βρισκόμαστε σε εγρήγορση για κάποιο γεγονός, που μας προβληματίζει.

■ Αυτοκράτορες:

- Ανησυχία του Μιχαήλ Δ' για την κατάσταση με τους Βούλγαρους και τις ταραχές στα σύνορα, που επιβαρύνει την κατάσταση της ήδη κακής υγείας του, *“Τοῦτο τὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ μάλιστα τῶν ἀλγεινῶν ἡγία τοῦ σώματος. καὶ ἦν ἐξ ἀντιθέτου τούτων ἡ κάκωσις: τὸ μὲν γὰρ νόσημα, ὧγκου τὸ σῶμα· τὸ δ' ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσιν ἀλγεῖν, ἀντέσπα τὲ καὶ ἐξεκένου”*³³⁵.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος ανησυχούσε μήπως αυτός που θα ηγηθεί του στρατεύματος αποστατήσει και ο ίδιος έπειτα, όπως συνέβη στην περίπτωση του Βασιλείου Β' και του Βάρδα Φωκά, και καταλάβει την εξουσία, γι'αυτό και στέλνει τον ευνούχο Στέφανο, *“εἶτα δὴ δείσας περὶ τοῦ τῶν δυνάμεων ἄρξοντος, μὴ ἐκεῖνον τροπωσάμενος ἐπ' αὐτὸν χρήσεται τὸν πεπομότα τῷ κατορθώματι· καὶ τύραννος αὐτῷ ἐπιστῆ τοῦ προτέρου βαρύτερος, ἀπίρου συλλεγέντος στρατεύματος· καὶ πρὸς ὅπερ ἂν ἐφορμήσειεν εὐθὺς κατορθώσοντος, τῶν μὲν γενναιοτέρων οὐδένα ταῖς τάξεσι δίδωσιν· ἐφίστησι δὲ ταύταις ἄνδρα, πιστὸν μὲν τὰ πρὸς ἐκεῖνον καὶ ἐκτομίαν”*³³⁶.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' ανησυχούσε, καθώς πίστευε ότι η ευσπλαχνία που επέδειξε ο Τορνίκιος θα προκαλούσε τη θεία εύνοια, *“ἐπειδὴ τούτων ἤκουσε τῶν φωνῶν· καὶ τὸν τύραννον εἶδε*

335 Ψελλός, 4.43.1 – 4

336 Ψελλός, 6.83.4 – 12

τοὺς φόνους ἀποτρεπόμενον, «τοῦτο με μόνον τῶν ἄλλων θράττει δεινῶς» πρὸς ἐμὲ στραφεὶς ἔφησε «ὅτι τυραννεῖν ὁ δεινὸς ἀνὴρ ἐπιβαλόμενος, φιλανθρώπους ἀφήσει καὶ ἡμέρους φωνάζ. δέδοικα γὰρ, μὴ ἐντεῦθεν τὴν θείαν ἑαυτῷ συνεπισπάσῃται δύναμιν»³³⁷.

- Η επιθυμία του Κωνσταντίνου Θ' να κάνει αυτοκράτειρα την Αλανή πριγκίπισσα τιθασεύτηκε από την ανησυχία του για πιθανές αντιδράσεις θρησκευτικής και πολιτικής φύσης, την έκανε ωστόσο σεβαστή και κατασπαταλούσε τους πόρους για χάρη της στέλνοντας αγαθά ακόμα και στην πατρίδα της, *“ἐβούλετο μὲν οὖν ταύτην καὶ βασιλικῇ ἀναδῆσαι ταινία. ἀλλ’ ἐδεδίει δύο ταῦτα: τὸν τε νόμον, τὸν ἀριθμὸν αὐτῷ τῆς συζυγίας ἐπιμετρήσαντα· καὶ τὴν βασιλίδα Θεοδώραν, ὡς οὐκ ἀνεξομένην τὸ ἄχθος· οὐδὲ βασιλεύειν τὲ αἴρησομένην καὶ βασιλεύεσθαι”*³³⁸.
- Αν και ο Μιχαήλ ΣΤ' δέχτηκε τους όρους, που έθεσε ο Ισαάκιος, ένιωθε ανησυχία για τις αντιδράσεις από τον κύκλο του, γι' αυτό και κρατά την απόφασή του μυστική, *“δέδοικα γὰρ τό τε δημοτικὸν πλῆθος· καὶ τὴν συγκλητικὴν τάξιν· καὶ οὐ πάνυ τι πιστεύω, ὅτι κοινωνήσαιεν τοῦ βουλευμάτος”*³³⁹.
- Ο Ισαάκιος ανησυχεί, τώρα που βρίσκεται σε θέση ισχύος ως νέος αυτοκράτορας, καθώς δεν θέλει ο στρατός του να βλάψει το πλήθος κατά την είσοδό του στην Κωνσταντινούπολη, *“δεδιῶς, μή τι καὶ παραβολώτερον ἐν τῇ Πόλει τολμήσωσιν· ἢ τῷ δι’ ἐκείνου θάρρει, τὸ πολιτικὸν θοροβήσωσι πλῆθος, σπουδὴν ἔθετο πρώτην, τὰ εἰκότα τὲ τούτους τιμῆσαι· καὶ εἰς τὰς οἰκείας ἀφείναι πατρίδας”*³⁴⁰.
- Ο Κωνσταντίνος Δούκας νιώθει ανησυχία, τόσο για ενδεχόμενες αντιδράσεις, όσο και για την καταλληλότητά του στη θέση του αυτοκράτορα, *“ἐδεδίει γὰρ, οὐκ ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ μόνον”*³⁴¹.
- Ο Ψελλός παρουσιάζει τον Μιχαήλ Ζ' να ανησυχεί για την τύχη του Ρωμανού Διογένη, αφού έλαβε την εξουσία, *“Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐν δεινῷ ποιεῖται, εἰ ἀλοίῃ τῷ ἡμεδαπῷ στρατεύματι ὁ πολέμιος· καὶ ἢ πέσοι μαχόμενος· ἢ ζωγρηθεὶς, μέρος τί ἀκρωτηριασθεῖη*

337 Ψελλός, 6.115.2 – 8

338 Ψελλός, 6.153.1 – 5

339 Ψελλός, 7.33.35 – 37

340 Ψελλός, 7.45.4 – 8

341 Ψελλός, 7.102.5 – 6

τοῦ σώματος”³⁴².

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Ο Χοσρόης αισθάνθηκε ανησυχία με την έλευση του Βάρδα Σκληρού στην αυλή του και αποφάσισε να τον φυλακίσει, ώστε να αποφύγει κάποια επίθεση εναντίον του, *“εἰς ὑποψίαν ἐκίνησεν. οὗτος γὰρ τό τε πλῆθος φοβηθεὶς τῶν ἀνδρῶν· ἴσως δὲ καὶ ὑποπτεύσας τὴν ἀθρόαν ἔφοδον, δεσμώτας πεποικῶς, ἐν ἀσφαλεῖ κατεῖχε φρουρᾷ”*³⁴³.
- Ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος αισθάνεται ανησυχία σχετικά με το μέλλον της οικογένειάς του, καθώς ο αδελφός του και αυτοκράτορας Μιχαήλ Δ' ασθενεί και ίσως η εξουσία χαθεί από τον έλεγχο τους, *“ἐπεὶ δὲ ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννης, ὑπορρέοντα τοῦτον ἑώρα κατὰ βραχὺ, δείσας περὶ αὐτῷ καὶ ὄλω τῷ γένει, μὴ ἐξ ἀνθρώπων γεγονότος τοῦ αυτοκράτορος, λήσεται τοῦτον ἢ βασιλεία διαρρνεῖσα”*³⁴⁴. Μάλιστα, δε διστάζει να εκφράσει την ανησυχία του στον αδελφό του, ώστε να θέσουν κάποιον εκ της οικογενείας στην εξουσία, *“δέδοικα οὖν, μὴ ὡς περὶ αὐτίκα τεθνηζομένου διανοησάμενοι, ἐπὶ σὲ νεωτερίσωσι· καὶ ἕνα τῶν πάντων προστησάμενοι, τοῦτον δὴ εἰς τὴν σὴν ἀναγάγωσι βασιλείαν”*³⁴⁵.
- Ο Μανιάκης ένιωθε ανησυχία, διότι πίστευε ότι ετοιμαζόταν κάποια δολοπλοκία εις βάρος του, γ'αυτό και θύμωσε όταν είδε τον απεσταλμένο, καθώς θεώρησε ότι επιβεβαιώθηκε η ανησυχία του, *“εἶτα δὴ καὶ δείσας περὶ τῶν λανθανόντων, διαπυροῦται τῷ θυμῷ”*³⁴⁶.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

Ανησυχία του αυτοκρατορικού κύκλου του Βασιλείου Β' για νέα αποστασία, μετά την αποστασία που προκάλεσε ο Βάρδας Σκληρός, *“ἐπεὶ δὲ καὶ περὶ τούτῳ, οὐδὲν ἔλαττον τοῦ Σκληροῦ ἐδέδοίκεσαν”*³⁴⁷.

342 Ψελλός, 157.17 – 19

343 Ψελλός, 1.9.8 – 11

344 Ψελλός, 4.20.1 – 4

345 Ψελλός, 4.21.10 – 13

346 Ψελλός, 6.82.11 – 13

347 Ψελλός, 1.6.1 – 2

17. Αγωνία

Όπως προαναφέρθηκε, οι διαφορές μεταξύ φόβου, ανησυχίας και αγωνίας είναι λεπτές. Ως αγωνία ορίζεται ο φόβος ανάμικτος με αναμονή³⁴⁸ για κάποιο γεγονός, του οποίου την έκβαση περιμένουμε να μάθουμε.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Μιχαήλ Ε' αρχίζει να νιώθει αγωνία, όταν η πολιορκία του παλατιού έφτασε στην ακμή της, καθώς δεν είχε πλέον συμμάχους και δεν μπορούσε να κάνει τίποτα άλλο, από το να αναμένει την έκβαση της εξέγερσης, *“και άξιόλογος ή παρεμβολή έγχενοι, τότε δὴ δεινῶς τὲ ἐστρέφετο τὴν ψυχὴν· καὶ ὡσπερ πολιορκούμενος, οὐκ εἶχεν ὅ τι καὶ δράσειεν. ἐδεδῖει τὲ γὰρ προῖέναι”*³⁴⁹.
- Αγωνία του Μιχαήλ Ζ' έως ότου οι απεσταλμένοι του βρουν τον Ψελλό και τον φέρουν κοντά του, μετά το ανακτορικό πραξικόπημα, *“ἀλλ’ ὁ βασιλεὺς, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ καταστάς, ἐμοῦ παρὰ τοὺς ἄλλους ἐφρόντισε· καὶ τοὺς διερευνήσοντάς με καὶ ἀναζητήσοντάς πανταχοῦ τῶν ἀνακτόρων ἀπέσταλκεν”*³⁵⁰.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

Η αγωνία για την επερχόμενη τύφλωσή του και τον πόνο, που θα βιώσει, κάνει τον Μιχαήλ Καλαφάτη να φωνάζει και να κλαίει, *“ἐπεὶ ἀποδειλιάσαντα ὁ τιμωρὸς ἐθεάσατο· καὶ πρὸς λιπαρήσεις ἀποκλιθέντα, δεσμεῖ ἀσφαλέστερον· καὶ κατέχει ῥωμαλεώτερον, ὅπως ἂν μὴ σπαράττοιτο τιμωρούμενος. ἐπεὶ δὲ τούτῳ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐξερρηήκεσαν, λήγει τοῖς πολλοῖς τὸ πολὸν θράσος ἐκεῖνο· καὶ ἡ ἐπ’ ἐκείνους ὀρμὴ”*³⁵¹.

348 Λεξικό Τριανταφυλλίδη.

349 Ψελλός, 5.30.7 – 9

350 Ψελλός, 7.150.9 – 12

351 Ψελλός, 5.50.5 – 10

18. Δέος

Η λέξη “δέος” προέρχεται από το ρήμα “δείδω” που σημαίνει “φοβάμαι”. Στον Όμηρο . χρησιμοποιείται για έναν πολύ συγκεκριμένο φόβο, τον φόβο της μάχης, “χλωρόν δέος”, όπως αναφέρεται³⁵², ενώ στην αττική διάλεκτο κάποιες φορές δεν διακρίνεται σημασιολογικά από τη λέξη “φόβος”³⁵³. Στη Νέα Ελληνική η λέξη “δέος” δεν είναι συνδεδεμένη μόνο με την έννοια του φόβου, αλλά και με την έννοια του σεβασμού και του θαυμασμού προς κάποιον ή κάτι ανώτερο από εμάς, ιεραρχικά ή κοινωνικά, όπως θα δούμε.

■ Αξιοματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

Ο Μιχαήλ Παφλαγών ένιωθε δέος απέναντι στη Ζωή, κάθε φορά που την πλησίαζε, καθώς ήταν αυτοκράτειρα, *“καὶ προσῆει μὲν ὡς κεκέλευτο, ὑφειμένῳ δὲ καὶ πεφοβημένῳ τῷ σχήματι”*³⁵⁴.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Ο Ισαάκιος ενέπνεε δέος στους συγκλητικούς, με αποτέλεσμα να μην τολμούν ούτε να κουνηθούν, όταν βρισκόταν κοντά, *“δέος οὐ τι βραχὺ τῷ συγκλητικῷ καταλόγῳ ἐπέσεισεν. οἱ μὲν γὰρ ἐπεπήγισαν· καὶ ὥσπερ ἀστραπῇ βληθέντες, ἐφ’ ἐπλήγησαν εἰστήκεισαν σχήματος, ξηροὶ καὶ ἄνικμοι γεγονότες· καὶ τὰς ψυχὰς ὥσπερ ἀποτεθειμένοι. οἱ δὲ, ἄλλος ἄλλο τι ποιῶν ἡρέμα ἐδείκνυτο”*³⁵⁵.
- Οι δύο υιοί της Ευδοκίας ένιωθαν δέος προς το πρόσωπό της, *“ἐμέσσευε γοῶν τῶν υἱέων· οἱ δὲ μονονοῦκ ἐπεπήγισαν, ἐκείνην ἀκριβῶς δεδιότες καὶ σεβαζόμενοι”*³⁵⁶. Μάλιστα, ο δέος που νιώθει ο Μιχαήλ Δούκας, πριν γίνει ακόμα αυτοκράτορας, απέναντι στη μητέρα του, Ευδοκία, τον κάνει ιδιαίτερα συνεσταλμένο κοντά της, *“ὁ δὲ τοσοῦτον ἀπέιχε τοῦ ἀντειπεῖν τῇ μητρὶ, ὥστε καὶ ἀντωπῆσαι αὐτῇ ἡρυθρία καὶ ὑπεστέλλετο”*³⁵⁷.

352 *Ιλιάς*, Z479

353 Λεξικό *Liddell – Scott*.

354 *Ψελλός*, 3.19.6 – 7

355 *Ψελλός*, 7.47.4 – 9

356 *Ψελλός*, 7.122.12 – 14

357 *Ψελλός*, 7.146.6 – 8

19. Σεβασμός

Ο σεβασμός είναι ένα συναίσθημα προς κάποιον ή κάτι που θεωρούμε σημαντικό ή πολύτιμο. Χαρακτηριστικό του σεβασμού είναι ότι συνοδεύεται από πράξεις ευγένειας και φροντίδας προς τον αποδέκτη του συναισθήματος του σεβασμού³⁵⁸.

■ Αυτοκράτορες:

Σεβασμός του Ρωμανού Γ' προς τα θεία, με θερμή εκδήλωση των συναισθημάτων του προς την εικόνα, αγκαλιάζοντάς την και δακρύζοντας, *“περι τὸ σέβας ταύτης θερμότατος), ἀνεθάρσησέ τε εὐθὺς· καὶ ἐναγκαλισάμενος, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὡς περιεπτύσσετο· ὡς τοῖς δάκρυσιν ἔβρεχεν· ὡς γνησιώτατα καθωμίλει· ὡς τῶν εὐεργεσιῶν ἀνεμίμησκε· καὶ τῶν πολλῶν ἐκείνων συμμαχιῶν, αἷς τὸ Ῥωμαίων πολλάκις κράτος διακινδυνεῖον ἐρρύσατό τε καὶ ἀνεσώσατο”*³⁵⁹.

■ Γυναίκες:

- Μετά το τέλος της εξέγερσης και ενώ οι δύο αδελφές, Ζωή και Θεοδώρα, είναι πλέον συναυτοκράτειρες, η Θεοδώρα δείχνει σεβασμό προς τη μεγαλύτερη αδελφή της, σαν να της παραχωρεί τα πρωτεία της εξουσίας, *“Ἡ δέ γε Θεοδώρα, οὐ πάντη τὴν πρὸς τὴν ἀδελφὴν αἰδῶ ἀποτίθησιν· οὐδὲ τὸ πρεσβεῖον ἀφαιρεῖται τοῦ ἀξιόματος· ἀλλὰ τοῦ σεμνοτέρου ταύτη παραχωρεῖ σχήματος, ἵν' ὁμοῦ, καὶ συμβασιλεύει· καὶ ὑπόκειται τῇ ἀδελφῇ”*³⁶⁰.
- Η Θεοδώρα ένιωθε σεβασμό προς τον προηγούμενο αυτοκράτορα, Κωνσταντίνο Θ', και ὅσα αυτός εἶχε κάνει, γι'αυτό ήθελε και η ίδια να τα καταφέρει ως προς τη διακυβέρνηση, *“καὶ τὸν πρὸ αὐτῆς αὐτοκράτορα, ἐσέβετο μὲν καὶ τετελευτηκότα”*³⁶¹.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

Σεβασμός του αυτοκρατορικού κύκλου προς τη Ζωή, καθώς ήταν η μεγαλύτερη αδελφη και νόμιμη κληρονόμος της αυτοκρατορικής εξουσίας, *“οἱ δὲ τῆς πρώτης βουλῆς, οὐκ εἶχον ὄπη μᾶλλον προσνεύσειαν. τὴν μὲν γὰρ ἐπὶ τῶν βασιλείων, διὰ τὴν πρεσβυγένειαν κατεσέβοντο”*³⁶².

358 Λεξικά Cambridge και Merriam Webster.

359 Ψελλός, 3.11.2 – 8

360 Ψελλός, 5.51.14 – 18

361 Ψελλός, 6.218.5 – 6

362 Ψελλός, 5.51.1 – 3

20. Θαυμασμός

Ο θαυμασμός αποτελεί ένα συναίσθημα συγγενές με τον σεβασμό. Ουσιαστικά πρόκειται για τη βαθιά εκτίμηση που νιώθουμε προς κάποιον ή κάτι, που θεωρούμε αξιόλογο ή με ιδιαίτερες ικανότητες και δεξιότητες³⁶³. Μάλιστα, θεωρείται ότι ο θαυμασμός οδηγεί στην αυτοβελτίωση, καθώς μας κάνει να θέλουμε να μοιάσουμε στο αντικείμενο του θαυμασμού μας³⁶⁴.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Κωνσταντίνος Θ' ένιωθε θαυμασμό και εκτίμηση για τους λογίους, κάτι που έρχεται σε αντίθεση σε σχέση με τον Βασίλειο Β', ο οποίος όπως ανέφερε ο Ψελλός, τους περιφρονούσε, *“οὐδέ τινα ἔξιν κτησάμενος λογιότητος, ἀλλ’ ὅμως ἐζήλου τοῦτο τὸ μέρος· καὶ τοὺς ἐλλογιμωτέρους πανταχόθεν συνήνεγκεν εἰς τὰς βασιλείους αὐλάς”*³⁶⁵.
- Ο Ισαάκιος Α Κομνηνός, σύμφωνα με τον Ψελλό, τον θαύμαζε ιδιαίτερα, *“ἠγάσθη γάρ με ἐπὶ πᾶσιν ὁ βασιλεύς”*³⁶⁶ και *“οὐδεὶς γάρ με τῶν ἐπὶ τῆς ἐμῆς ἡλικίας αὐτοκρατόρων, πλέον ἐκείνου ἐπήνεσε ἢ ἐθαύμασε”*³⁶⁷.
- Ο Ψελλός αναφέρει ότι ο Ρωμανός Δ' Διογένης επίσης τον θαύμαζε για τις στρατιωτικές του γνώσεις, *“ἐθαύμασε μὲν”*³⁶⁸.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Θαυμασμός όλων προς τον Μιχαήλ Ε', καθώς αρχικά προσποιούνταν τον σώφρων και τον ευγενή, θεωρώντας ότι ήταν καλή επιλογή για τον θρόνο, *“ἐτεθήπεσαν γοῦν ἅπαντες, τὸ τοῦ ἀνδρὸς εὐγνωμον· καὶ ὡς οὐ διημαρτήκει τῶν ἐλπίδων ὁ Ἰωάννης, ἐθαύμαζον”*³⁶⁹.
- Η φήμη και το παρουσιαστικό του Κωνσταντίνου Δαλασσηνού εμπνέει θαυμασμό και

363 S. B. Algoe , & Haidt, J., *Witnessing excellence in action*, σελ. 105–127

364 R. H Smith, *Assimilative and contrastive emotional reactions*, σελ. 173–200

365 Ψελλός, 6.35.2 – 4

366 Ψελλός, 7.39.13

367 Ψελλός, 7.100.14 – 16

368 Ψελλός, 7.137.8

369 Ψελλός, 5.6.7 – 8

εκτίμηση στον κόσμο προς το πρόσωπό του, χαρακτηριστικά που τον έκαναν ανεπιθύμητο στους αυτοκράτορες, με αποτέλεσμα πρώτα να φυλακιστεί από τον Μιχαήλ Δ' και έπειτα να αναγκαστεί να γίνει μοναχός από τον Μιχαήλ Ε'. Ιδιαίτερα γλαφυρή η περιγραφή του Ψελλού σχετικά με την επιρροή, που είχε στον κόσμο, *“έδεδοίκεσαν γοῦν τὸν ἄνδρα οἱ βασιλεύοντες· καὶ πάντες αὐτῷ τὴν εἰς τὰ βασίλεια πορείαν ἀπέφραττον. ὁ δὲ γε Παφλαγῶν Μιχαήλ, καὶ κατακλείσας εἶχεν, οὐ μᾶλλον ἐκείνον δεδιῶς, ἢ τοὺς πολλοὺς ἐπ’ αὐτῷ. ὀρθὴ γὰρ ἡ Πόλις ἐγγένοι, ἰδοῦσα τὸν ἄνδρα· καὶ μετεώριστο, ὡς αὐτίκα τι ὑπὲρ αὐτοῦ διαπράξουσα”*³⁷⁰.

- Θαυμασμός της πρεσβείας που είχε σταλεί στον Ισαάκιο κατά την αποστασία, προς το πρόσωπο του αποστάτη, *“ἐθαυμάζομεν οὖν ἀπιόντες τὸν ἄνδρα, ὅτι μὴ εὐθὺς μακροὺς προὔτεινε λόγους· μὴδὲ τι πλέον παρ’ ἡμῶν μαθεῖν ἠβουλήθη, ἢ ὅσον τὰ περὶ τὴν πορείαν”*³⁷¹ και *“Οὕτω τοι γὰρ οὖν τῆς αὐτῆς τραπέζης αὐτῷ κοινωνήσαντες (καὶ ἀγάμενοι ἔτι τῶν κρατίστων ἠθῶν. ἤδη γὰρ καὶ ὁ ἀνὴρ, τοῦ τυραννικοῦ καταβάς, συνηθέστερος ἡμῖν ἐγγένοι)”*³⁷².
- Το πλήθος θαύμαζε τον Ισαάκιο, καθώς μάλλον ήλπιζε σε μία καλύτερη διακυβέρνηση, *“ἐπεὶ δὲ ἡ Πόλις τῆς φορτικῆς ἐκείνων διαγωγῆς ἠλευθέρωτο, τεθήπασι τὸν βασιλέα”*³⁷³.
- Η αγάπη για τη ρητορική και ο θαυμασμός, που ένιωθαν ο ένας για τον άλλο, έφεραν κοντά τον Ψελλό με τον Κωνσταντίνο Δούκα, *“λόγων δὲ ἐραστῆς ἐκείνος, εἶπέρ τις ἄλλος θερμότατος. τοῦτο οὖν μοι πρῶτον ἀφορμὴ φιλίας πρὸς ἐκείνον ἐγγένοι καὶ οἰκειότητος· καὶ συνελθόντες ἅπαξ εἰς λόγους· καὶ πείραν ἀλλήλοις παρεσχηκότες, ἐθαυμάσαμεν τε καὶ ἐθαυμάσθημεν· καὶ τοσοῦτον συμφυεῖς ἐγγένοίμεν, ὥστε καὶ παρ’ ἀλλήλοις φοιτᾶν· καὶ φιλικῶν χαρίτων κατατροφᾶν”*³⁷⁴.

370 Ψελλός, 6.12.7 – 12

371 Ψελλός, 7.21.9 – 12

372 Ψελλός, 7.33.1 – 4

373 Ψελλός, 7.46.1 – 2

374 Ψελλός, 7.99.6 – 12

21. Ζήλια

Η ζήλια ή η ζηλοτυπία, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι μία μορφή λύπης, την οποία αισθανόμαστε, όταν κάποιος έχει κάτι που θα μπορούσαμε πολύ εύκολα να αποκτήσουμε και εμείς. Δεν την θεωρεί ως ένα αρνητικό ή βλαβερό συναίσθημα, διότι δεν περιέχει την επιθυμία να σταματήσει πάψει ο άλλος να ευδοκιμεί, παρά μόνο την επιθυμία να ευδοκιμήσουμε κι εμείς, “*εἰ γάρ ἐστὶν ζῆλος λύπη τις ἐπὶ φαινομένη παρουσίᾳ ἀγαθῶν ἐντίμων καὶ ἐνδεχομένων αὐτῷ λαβεῖν περὶ τοὺς ὁμοίους τῆ φύσει, οὐχ ὅτι ἄλλω ἄλλ’ ὅτι οὐχὶ καὶ αὐτῷ ἔστιν (διὸ καὶ ἐπιεικὲς ἐστὶν ὁ ζῆλος καὶ ἐπιεικῶν*”³⁷⁵, γι’αυτό και τη θεωρεί ένα συναίσθημα που μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για αυτοβελτίωση. Σε ό,τι αφορά τον Χριστιανισμό, η ζήλια είναι ένα αρνητικό πάθος από το οποίο πρέπει να απέχουμε, εάν σκεφτεί κανείς ότι αποτελεί ένα από τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα και μάλιστα, μία από τις Εντολές, “*οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου. οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν οἰκίαν τοῦ πλησίον σου οὔτε τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ οὔτε τὸν παῖδα αὐτοῦ οὔτε τὴν παιδίσκην αὐτοῦ οὔτε τοῦ βοῦς αὐτοῦ οὔτε τοῦ ὑπόζυγιου αὐτοῦ οὔτε παντὸς κτήνου αὐτοῦ οὔτε ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστὶ*”³⁷⁶.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Ρωμανός Γ' ζήλευε τη δόξα προηγούμενων αυτοκρατόρων και προσπαθούσε να συνδέσει το όνομά του με μεγαλοπρεπείς κατασκευές, ώστε να αποκτήσει και ο ίδιος δόξα, “*ἔπειτα δὲ καὶ τῷ Σολομῶντι ἐκείνῳ τῷ πάνυ, τῆς τοῦ πολυθρῦλλῆτου ναοῦ βασκαίνων οἰκοδομῆς· ζηλοτυπῶν δὲ καὶ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν, ἐπὶ τῷ μεγάλῳ τεμένει· καὶ ἐπωνύμῳ τῆς θείας καὶ ἀρρήτου Σοφίας, ἀντανοικοδομεῖν ὥσπερ καὶ ἀνθιδρύνειν ναὸν τῆ Θεομήτορι ἐπεχείρησεν*”³⁷⁷.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' άρχισε να ζηλεύει τον Κωνσταντίνο Λειχούδη, στον οποίο ο ίδιος είχε αναθέσει τη διακυβέρνηση, καθώς θεωρούσε ότι η εξουσία ανήκε σε αυτόν δικαιωματικά και δεν έπρεπε κανένας άλλος να την ασκεί, “*ζηλοῖ τοῦτον ὁ αὐτοκράτωρ· καὶ ὡς ἐπ’ ἐκείνῳ τῆς βασιλείας μετατεθείσης, οὐκ εἶχεν ὑπενεγκεῖν τὴν πληγὴν*”³⁷⁸.
- Ο Ψελλός αναφέρει ότι, ενώ ο Ρωμανός Δ' Διογένης τον θαύμαζε για τις στρατιωτικές του

375 Ρητορική, Β1388α

376 Ἔξοδος Κ', 1-18

377 Ψελλός, 3.14.2 – 8

378 Ψελλός, 6.179.7 – 9

γνώσεις, ταυτόχρονα τον ζήλευε, “*ἐθαύμασε μὲν· ἐβάσκηγε δὲ*”³⁷⁹.

■ Γυναίκες:

- Η ζήλια της Ζωής προς τη Θεοδώρα, ως προς την εξουσία, ήταν γνωστή στους παρευρισκόμενους, οπότε προκειμένου να μην ξαναλάβει την εξουσία ο Μιχαήλ Ε' μέσω της Ζωής, αποφασίζουν να τον τυφλώσουν, ώστε να μην είναι κατάλληλος για αυτοκράτορας, “*οἱ γὰρ περὶ τὴν Θεοδώραν, τὸ τῆς ἀδελφῆς εἰδότες ζηλότυπον· καὶ ὡς βούλοιντ' ἂν ἀσμένως, τῶν περὶ τὸν ἱππῶνα τινὰ ἐπὶ τοῦ βασιλείου θρόνου θεάσασθαι, ἢ τὴν ἀδελφὴν κοινωνήσουσαν αὐτῇ τῆς ἀρχῆς· καὶ λογισμὸν εἰκότα λαβόντες, μὴ διὰ ταῦτα, τῆς μὲν κατολιγωρήσο*”³⁸⁰.
- Από τις πληροφορίες που δίνει ο Ψελλός, φαίνεται ότι, αρχικά, ίσως η Ζωή να αντιδρούσε στον έρωτα του Κωνσταντίνου Θ' για την Σκλήραινα, εκφράζοντας ζήλια, “*καὶ οὔτε τὸν καιρὸν δείσας· οὔτε τὸ τῆς βασιλίδος ζηλότυπον*”³⁸¹.

379 Ψελλός, 7.137.8

380 Ψελλός, 5.46.1 – 5

381 Ψελλός, 6.52.7 – 8

22. Φθόνος

Κατά τον Αριστοτέλη, ο φθόνος, όπως και η ζήλια, εμπεριέχει τη λύπη και την επιθυμία για απόκτηση κάποιου πράγματος. Ωστόσο, ενώ η ζήλια είναι ένα συναίσθημα άμιλλας, ο φθόνος είναι ένα συναίσθημα εγωιστικό, καθώς όποιος αισθάνεται φθόνο, δεν ενδιαφέρεται να αποκτήσει αυτό που έχει ο άλλος, αλλά ενοχλείται ακριβώς επειδή ο άλλος το έχει, “Δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τίσι φθονοῦσι καὶ τίσι καὶ πῶς ἔχοντες, εἴπερ ἔστιν ὁ φθόνος λύπη τις ἐπὶ εὐπραγία φαινομένη τῶν εἰρημένων ἀγαθῶν περὶ τοὺς ὁμοίους, μὴ ἵνα τι αὐτῷ, ἀλλὰ δι’ ἐκείνους”³⁸². Ἐτσι, θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει τον φθόνο ως ένα αρνητικό συναίσθημα, το οποίο μας ωθεί σε πράξεις, που μπορεί να βλάψουν τον συνάνθρωπό μας, προκειμένου να πάψει να έχει αυτό, για το οποίο τον φθονούμε.

■ Αυτοκράτορες:

- Φθόνος Μιχαήλ Ε' για ανθρώπους με χαρίσματα, *“ἐβάσκαине δὲ τούτῳ οὐ βασιλείας μόνον (τοῦτο γὰρ μέτριον), ἀλλὰ καὶ πυρὸς· καὶ ἀέρος· καὶ τύχης ἀπάσης ὁ δ’, οἶμαι, καὶ κρείττονι φύσει βασκαίνων ἦν. τοσοῦτον ἦν αὐτῷ τὸ κατὰ πάντων ἐν ἅσασιν ἀπόστροφόν τε καὶ ὑποπτον”*³⁸³.
- Ο Μιχαήλ Δ' ένιωθε φθόνο εναντίον του Κωνσταντίνου Μονομάχου, καθώς ήξερε τη φιλία που έτρεφε η Ζωή στο πρόσωπό του και θα μπορούσε να τον ανεβάσει στη βασιλική εξουσία, όπως ανέβηκε και ο ίδιος, γι' αυτό και τον εξόρισε, *“καὶ ὑπώπτευε τοῦτον ὁ Μιχαήλ, ὃς δὴ μετὰ Ῥωμανὸν εἰς τὸ κράτος ἀναβεβήκει. ἔνθεν τοι καὶ βασιλεύσας, οὐδ’ οὕτω τὸ κατ’ ἐκείνου ἀφῆκε ζηλότυπον”*³⁸⁴.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

Ο φθόνος του Κωνσταντίνου, αδελφού του Ιωάννη Ορφανοτρόφου, λόγω της θέσης του στη διοίκηση του κράτους, γέννησε τη διάθεση να τον βλάψει, *“γένετο δὲ τούτῳ προσθήκη πρὸς τὴν τοῦ θείου διαβολῆν, καὶ ὁ ἀδελφὸς Κωνσταντίνος. ὃς δὴ προπολλοῦ ἦν τῷ Ἰωάννῃ βασκαίνων, ὅτι δὴ μόνος παρὰ τοὺς ἀδελφοὺς τῆν τῶν πραγμάτων εἶχε διοίκησιν· καὶ οἷον δεσπότης αὐτῶν, ἀλλ’ οὐχ’ ὁμογενὴς ἦν. τότε μὲν, οὐχ’ οἷός τε ἦν τὸ μῖσος εἰς προὔπτον ἐξενεργεῖν”*³⁸⁵.

382 Ρητορική, Β1387b

383 Ψελλός, 5.9.19 – 23

384 Ψελλός, 6.17.2 – 5

385 Ψελλός, 5.7.1 – 7

■ Γυναίκες:

Ο φθόνος της Ζωής προς την αδελφή της, Θεοδώρα, σχετικά με τις διάφορες τιμές που δεχόταν οδήγησε στην απομάκρυνση και τον εγκλεισμό σε μοναστήρι της δεύτερης κατά τη βασιλεία του Ρωμανού Γ'. Παρά το γεγονός ότι σε γενικές γραμμές ο Ψελλός φαίνεται να είναι ευνοϊκός προς το πρόσωπο της Ζωής, δε διστάζει να αναφέρει τον φθόνο της ως κινητήριο δύναμη για τις πράξεις της, *“οὐδὲ τὸ ἐκ τῶν αὐτῶν προελθεῖν ὠδίνων, εἰς βασκανίας ἀποτροπὴν, βασκαίνει καὶ τῆς ἐλάττονος τιμῆς τῇ Θεοδώρα ἢ βασιλεύουσα (τοῦτο γὰρ ἦν τῇ ἀδελφῇ ὄνομα). ἅμα δὲ καὶ τινων λογοποιῶν ἐπ’ αὐτὴν διαιρόντων τὸ στόμα, πείθει τὸν αὐτοκράτορα μεταστῆσαι τῶν βασιλείων τὴν Θεοδώραν”*³⁸⁶ και *“καὶ φθόνος τὰς ἀδελφὰς διελὼν, τὴν μὲν ἐν μείζονι· τὴν δὲ, ἐν ἐλάττονι μὲν· σεμνοτέρῳ δ’ ὅμως κατέσχε προσχήματι”*³⁸⁷.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

Οι άλλοι σύμβουλοι ένιωθαν φθόνο για τον Ψελλό εξαιτίας της στενῆς σχέσης που εἶχε με την αυτοκράτειρα Θεοδώρα, *“Ἐπεὶ δ’ οὖν ἀφικνούμην ὥς μοι προστέτακτο, βασκαίνομαι τῆς ἀφίξεως. καὶ ἐπειδὴ μὴδὲν τι λογοποιῆσαι οἱ φθάσαντες δεδύνηντο κατ’ ἐμοῦ, τὸ σχῆμα ἐπαιτιῶνται· καὶ τὸ ἄμικτον τῆς ζωῆς”*³⁸⁸.

386 Ψελλός, 5.34.11 – 16

387 Ψελλός, 5.34.19 – 21

388 Ψελλός, 6.217.1 – 4

23. Θλίψη

Ως θλίψη ή λύπη ορίζεται το συναίσθημα του ψυχικού πόνου, που προκαλείται από ένα γεγονός που μας είναι δυσάρεστο. Κατά την αρχαιότητα, εκφραζόταν κυρίως από τις γυναίκες, συνήθως μέσω του θρήνου και των δακρύων. Ωστόσο, η θλίψη και ο θρήνος δεν είναι μόνο προνόμιο των γυναικών, καθώς υπάρχουν πολλές ανδρικές μορφές, και μάλιστα αυτοκρατορικές, ειδικά στα μεσαιωνικά έργα, που βιώνουν θλίψη και την εξωτερικεύουν³⁸⁹.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Ψελλός παρουσιάζει την απέραντη θλίψη του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου για τον θάνατο της Σκλήραινας, που εκφράζεται με θρήνους και οδυρμούς, ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο αναφέρεται σε αυτόν μοιάζει σαν να κρίνει αυτή του την αντίδραση ως υπερβολική, *“ὅποσα μὲν οὖν ἐπὶ τῷ ἐκείνης θανάτῳ ἐπεποιήκει ὁ αὐτοκράτωρ· τούς τε θρήνους οὐδὲ ἀπωδύρατο· καὶ τὰς πράξεις ἃς κατεπράξατο· ὅσα τὲ τῷ πάθει νικώμενος, μειρακιωδῶς ἀνωλοφύρατο”*³⁹⁰.
- Ο Ψελλός παρουσιάζει το εξής παράδοξο: όταν συνελήφθη ο Ρωμανός Βοΐλας ως συνωμότης, ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος ζήτησε, με δάκρυα στα μάτια, να τον λύσουν αμέσως, καθώς τον έθλιβε η εικόνα του, αφού του είχε αδυναμία, *“καὶ ἐπειδὴ εἶδε δεδεμένον τῷ χεῖρει, μικροῦ δεῖν ἀνωλόλυξεν, ὡς ἐπὶ καινῷ καὶ ἀτόπῳ θεάματι· καὶ δακρῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑποπλησθεῖς, «ἀλλὰ λύσατέ μοι» φησὶ «τουτονὶ· μαλθακίζεται γάρ μοι ἐπ’ αὐτῷ ἡ ψυχὴ»*³⁹¹.
- Ο θάνατος της Ζωῆς προκαλεῖ θλίψη στον Κωνσταντίνο Θ', που εκδηλώθηκε με θρήνους και τιμές προς το πρόσωπό της, *“τῆς γοῦν βασιλίδος Ζωῆς ἀπεληλυθυίας τῶν τῆδε ἐν γῆρει μακρῷ, ὁ περὶ ἐκείνην πόθος αὐτῷ εἰς μέσην καρδίαν παραμεμένηκεν, οὐχ’ ὥστε θρηνηῖσαι μόνον· οὐδὲ δακρῶσις κατασπεῖσαι τὸν ἐκείνης τύμβον· οὐδὲ τὸ Θεῖον αὐτῆ εὐμενίσασθαι· ἀλλ’ ἐβούλετο ἰσοθέου αὐτὴν ἀξιῶσαι τιμῆς”*³⁹².
- Ο Κωνσταντίνος Θ' ένιωσε πραγματική θλίψη εξαιτίας της επιθυμίας του Ξιφιλίνου να γίνει

389 M. Mullet, ELS 8, σελ. 312 – 333

390 Ψελλός, 6.70.1 – 4

391 Ψελλός, 6.147.6 – 10

392 Ψελλός, 6.183.1 – 6

μοναχός, καθώς τον θεωρούσε πολύτιμο και τον ήθελε στο πλευρό του, *“ὁ δὲ βαρυθυμήσας ἐπὶ τῷ πράγματι, τὸ μὲν σύνθημα ἐδεδώκει τῆς μεταθέσεως· ἐπέπληκτο δὲ τὴν ψυχὴν, ὅτι αὐτίκα μέλλει στερηθῆσθαι τοιοῦδε ἀνδρός”*³⁹³. Το ίδιο συνέβη και όταν πίστεψε την πρόφαση του Ψελλού περί ασθeneίας, ενώ στην πραγματικότητα ήθελε να αποσυρθεί, αφού θεωρούσε και τον Ψελλό εξίσου πολύτιμο, *“ὁ δὲ πρὸς μὲν τὴν τοῦ πάθους ἀγγελίαν πλέον ἢ τὸ ἐμὸν ἡδύνατο σχῆμα κατενεχθεὶς, ἔκειτο, τό τε πρῶτον ἀπολοφυράμενος· καὶ βύθιον τι στενάζας, ὅτι μοι ἐν ἀμφιβόλῳ τὰ τῆς ζωῆς ἔκειτο”*³⁹⁴.

- Ο Κωνσταντίνος Θ' βίωνε θλίψη μέχρι τις τελευταίες στιγμές της ζωής του, επειδή δεν πρόλαβε να βάλει κάποιον στην αυτοκρατορική θέση και επέστρεψε σε αυτήν η Θεοδώρα, με την υποστήριξη όλου του κόσμου, *“δεινοπαθεῖ τούτων ἀκούσας ὁ βασιλεὺς· καὶ προστίθησι τῷ ἀλγεῖν. ὡς δ' οὐκ ἦν οὔτε τῆς νόσου ἀνενεγκεῖν· οὔτε βουλὴν συνετωτάτην βουλεύσασθαι, βαπτίζεται παραντίκα τὸν λογισμὸν· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς μύσας, καὶ τὴν γνώμην καὶ τὴν γλῶτταν ἐπεπλάνητο. εἶτα δὴ βραχὺ τι ἀνενεγκὼν· καὶ γνοὺς ὅπη κακοῦ ἐτύγγανεν ὦν, ἀφῆκε βαρυθυμῶν τὴν ψυχὴν”*³⁹⁵.
- Ο Ψελλός παρουσιάζει τον Μιχαήλ Δούκα ως ιδιαίτερα λυπημένο για την κατάληξη του Ρωμανού Δ' Διογένη, η οποία λύπη του εκφράζεται με δάκρυα, και μόνο ο η πιθανή κατακραυγή του πλήθους απέναντι σε αυτή τη λύπη τον έκανε να σταματήσει να την εκφράζει, *“ὅθεν καὶ πλείω ἀφῆκεν ἐπὶ τῷ πράγματι γνοὺς ὕστερον δάκρυα, ἢ ὅσα ἐκεῖνος πρὸ τοῦ παθεῖν κατήνεγκε τε καὶ ἀπωδύρετο. ἀλλ' οὐδ' ὅτε ἠγγέλθη τῷ βασιλεῖ τοῦ Διογένους ἢ ἄλωσις, ἢ σκίρτημά τι ἐνέφηεν· ἢ ἄλλο τι χαρμονῆς εἶδος τοῖς περὶ αὐτὸν ἐπεδείξατο· ἀλλ' εἰ μὴ τὰ παρὰ τῶν πολλῶν εὐλαβεῖτο ὄνειδη, ἐσκυθρόπαζεν ἂν μέχρι πολλοῦ”*³⁹⁶.

■ Ἀξιοματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

- Ο Ψελλός δίνει μία περιγραφή για το πώς εκδηλώθηκε ψυχοσωματικά η θλίψη του Βασίλειου Παρακοιμώμενου, μετά την εξορία που του επέβαλε ο Βασίλειος Β', μάλιστα χρησιμοποιεί μία φράση παρόμοια με αυτό που σήμερα θα λέγαμε “ζωντανός νεκρός”, *“τοιούτοις οὖν ὁ παρακοιμώμενος καθ' ἐκάστην τοξεδμασιν βαλλόμενος ὡς εἶπεῖν,*

393 Ψελλός, 6.195.8 – 10

394 Ψελλός, 6.197.10 – 14

395 Ψελλός, 6.202.14 – 20

396 Ψελλός, 7.164.3 – 9

ἀθυμίας τὲ ἐνεπίπλατο· καὶ οὐκ εἶχεν ὅπως ἂν ἑαυτῷ τὰς ἀλγηδόνας ἰάσαιτο. παρηγόρει γὰρ αὐτὸν τῶν ὄλων οὐδέν. ὅθεν ἅπαξ ποτὲ, ἀθρόον κατασεισθεὶς ὁ ὑπερμεγέθης ἐκεῖνος· καὶ νέφους τὴν κεφαλὴν πληρωθεὶς, ἀκρατῆς ἑαυτοῦ ἐγεγόνει· καὶ τὰ μέλη παραλυθεὶς· καὶ νεκρὸς ἔμψυχος γεγονὼς, μετὰ βραχὺ καὶ αὐτὴν ἀπέρρηξε τὴν ψυχὴν”³⁹⁷.

- Ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος, νιώθει θλίψη, ὅπως εἶναι φυσικό, για την κακή κατάσταση της υγείας του Μιχαήλ Δ', η οποία εκδηλώνεται με θρήνους, *“καὶ μάλιστα ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς – νέφος πάντας ἀθυμίας κατέσχευε, ὥστε μὴ δύνασθαι κατασχεῖν τοὺς ἐκ συμπαθείας ὀλοφυρμούς”³⁹⁸.*

■ Γυναίκες:

- Η θλίψη της Ζωῆς, εκδηλώνεται με δάκρυα, ὅταν θυμάται τους προγόνους της και τα επιτεύματά τους, κατά την εξορία της, *“ἀθρόον δάκρυσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπιτέγξασα”³⁹⁹.*
- Θλίψη της γυναίκας, της κόρης και του ανιψιού του Ισαακίου Α', διότι πίστευαν ὅτι θα πέθαινε σύντομα, που εκφράζεται με δάκρυα και θρηνητικά τραγούδια, *“ἄμφω τὲ σὺν καὶ ὁ τοῦ αὐτοκράτορος ἀδελφὸς· πρὸς δὲ καὶ ὁ ἀνεψιὸς, τὴν τοῦ αὐτοκράτορος κλίνην περικυκλώσαντες, ἐξόδια τούτῳ ἐδίδουσαν ῥήματα· καὶ ἐξιτήρια κατέρρευον δάκρυα”⁴⁰⁰* και *“περικάθητο δὲ γε τοῦτον τὸ γένος ἀνολοφυρόμενοι ζῦμπαντες· καὶ συνεκπνεύσαντες ἐκείνῳ, εἴ γε δύναιτο. κατήρχε δὲ τῶν θρήνων ἢ βασιλῆς· καὶ ἡ θυγάτηρ ἀντωλοφύρετο γοερώτερον, ἀντεπικλαίουσα τῇ μητρὶ”⁴⁰¹.*

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Ο Ψελλός αναφέρει ὅτι οἱ σύμβουλοι του Κωνσταντίνου Θ' ἐνιωθαν θλίψη με την εκμετάλλευση του αυτοκράτορα ἀπὸ τον Βοῖλα, την οποία ἐβλεπαν, ἀλλὰ ἀναγκαστικά υποκρίνονταν τους εὐθυμους, προφανῶς για να μην στραφεῖ ἐναντίον τους ο αυτοκράτορας, καθὼς εἶχε ἀδυναμία στον Βοῖλα, *“καὶ γελᾶν ἠναγκάσμεθα, ἐφ’ οἷς ὁ καιρὸς ἐδίδου θρηνεῖν”⁴⁰².*

397 Ψελλός, 1.21.1 – 9

398 Ψελλός, 4.53.4 – 6

399 Ψελλός, 5.22.10 – 11

400 Ψελλός, 7.79.7 – 11

401 Ψελλός, 7.80.11 – 14

402 Ψελλός, 6.143.14 – 15

- Θλίψη για την εμφύλια διαμάχη μεταξύ Μιχαήλ ΣΤ' και Ισαακίου, που εκδηλώνεται με δάκρυα από τους στρατιώτες, *“καὶ δάκρυα σπενδόντων, ὅτι ἐμφυλίου αἵματος· καὶ συγγενικοῦ ἄγους κατακορεῖς γεγονότες”*⁴⁰³.

403 Ψελλός, 7.20.8 – 10

24. Χαρά

Η χαρά είναι το έντονο συναίσθημα ευαρέσκειας, το οποίο συνήθως εκδηλώνεται με γέλιο ή χαμόγελο και προκαλείται από γεγονότα ή αντικείμενα τα οποία μας ευχαριστούν. Αυτά μπορεί να είναι πολύ απλά έως πολύ σύνθετα, όπως για παράδειγμα η επιτυχία ενός στόχου ή το να συναντήσουμε ένα αγαπημένο πρόσωπο, και προκαλούν θετικές αντιδράσεις στην ψυχολογία μας⁴⁰⁴.

■ Αυτοκράτορες:

Ο Μιχαήλ Δ' νιώθει απέραντη χαρά με τον νέο πνευματικό τρόπο ζωής που ακολούθησε πριν πεθάνει, *“ὁ μὲν οὖν ὡς ἐς κρείττονα ζῶν μεταθέμενος, ἔχαιρέ τε καὶ ἡγαλλιᾶτο”*⁴⁰⁵.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

Χαρά Ιωάννη Ορφανοτρόφου για την επίτευξη του σχεδίου του σχετικά με την υιοθεσία του καάσαρα Μιχαήλ από τη Ζωή, *“καὶ ὁ Ἰωάννης, ὡς τὸ πᾶν ἡνυκῶς· καὶ τὸ κράτος εἰς τὸ γένος περιαγαγὼν, οὐκ εἶχεν ὅπως τῷ πλήθει χρήσαιτο τῆς χαρᾶς”*⁴⁰⁶.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Οι άνθρωποι νιώθουν χαρά για την ανατροπή του Μιχαήλ Ε', που εκφράζεται με χορούς και τραγούδια, *“ὡς δὲ δῆλον ἐγγόνει τοῦτο τῇ Πόλει, εὐθὺς αἴρεται πᾶσα ψυχὴ, μέχρι τούτου πεφοβημένη καὶ φρίττουσα. καὶ οἱ μὲν σῶστρα Θεῶ ἀνετίθουν· οἱ δὲ ἀνευφήμουν τὴν βασιλίδα· τὸ δ' ὅσον δημῶδες καὶ ἀγοραῖον, χορούς τε συνίστασαν· καὶ ἐπετραγῶδουν τοῖς γεγονόσιν, ἀτόθεν τὰ μέλη ποιούμενο”*⁴⁰⁷.
- Χαρά του πλήθους για την ἐλευση του Ισαακίου, η οποία εκδηλώνεται με πομπή και πανηγυρισμούς, *“ἐκκέχεται γοῶν αὐτῷ ὁ τῆς Πόλεως δῆμος ζόμπας, οἱ μὲν λαμπάδας ἡμμένας προσάγοντες ὡς θεῶ· οἱ δὲ ἀρώμασι κατενωδιάζοντες· καὶ ἄλλος ἄλλο τι ποιῶν*

404 Λεξικό Liddell – Scott.

405 Ψελλός, 4.53.1 – 2

406 Ψελλός, 4.23.16 – 18

407 Ψελλός, 5.38.6 – 11

*κεχαρισμένον ἐκείνω· ζύμπαντες δὲ συμπανηγυρίζοντες· καὶ πέριξ ἐπισκιρτῶντες· καὶ ὥσπερ τινα κρείττονος ἐπιφάνειαν, τὴν ἐκείνου πρὸς τὴν Βασιλίδα ἡγούμενοι εἴσοδον*⁴⁰⁸
καὶ *“ὡς δὲ καὶ ἡ βασιλῆος ὀλκὰς κατεφαίνετο, αὐτίκα γοῶν, ἄνθεσί τε καταπαττόμενος· καὶ φωναῖς εὐφήμοις κατακροτούμενος*⁴⁰⁹.

- Το πλήθος νιώθει χαρά, η οποία δηλώνεται με δάκρυα και επευφημίες, μετά την ανακοίνωση διαδοχής του Κωνσταντίνου Δούκα, καθώς σέβονται και επικροτούν την απόφαση του Ισαακίου, *“ἐπὶ τούτοις αἴρεται κρότος δάκρυσι σύμμικτος· καὶ τὸ περιεστηκὸς ἐπευφήμησε*⁴¹⁰.
- Ο Ψελλός αναφέρει ότι ήταν τέτοια η χαρά των φρουρών, που τον βρήκαν, όταν τους έστειλε να τον ψάξουν ο Μιχαήλ Ζ', που τον σήκωσαν στα χέρια, *“οἱ δὲ καὶ εὐρηκότες, ἀνελάβοντο ταῖς χερσὶν· καὶ ὥσπερ τι ἔρμαιον· ἢ ἀνάθημα πολυτίμητον, τῷ αὐτοκράτορι εὐθύμως προσηγήχασιν*⁴¹¹.

408 Ψελλός, 7.40.1 – 7

409 Ψελλός, 7.42.9 – 11

410 Ψελλός, 7.90.1 – 2

411 Ψελλός, 7.150.12 – 14

25. Αιδώς - Αισχύνη

Η λέξη “αιδώς” ορίζεται ως ο σεβασμός που συνοδεύεται από ντροπαλότητα, ο αυτοσεβασμός και η σημασία που δίνουμε στην άποψη των άλλων για το πρόσωπό μας⁴¹². Στον Όμηρο έχει διπλή σημασία, καθώς περιλαμβάνει και την έννοια της ντροπής που νιώθουμε έχοντας κάνει κάτι επονείδιστο, “*αἰδῶς Ἀργεῖοι κάκ’ ἐλέγχεα εἶδος ἀγητοί*”⁴¹³. Ως προς αυτή τη σημασία, συνώνυμη είναι η “αισχύνη”, η ο ποία ορίζεται ως η ταραχή που προκαλείται από την ιδέα ότι έχουμε χάσει την υπόληψή μας, “*Ἄ μὲν οὖν αἰσχύνονται, ταῦτ’ ἐστὶ καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐπεὶ δὲ περὶ ἀδοξίας φαντασία ἐστὶν ἡ αἰσχύνη*”⁴¹⁴. Ωστόσο, επέλεξα να ομαδοποιήσω τις ίδιες έννοιες, διότι συνδέονται με τη ντροπαλότητα και έχουν τις ίδιες σωματικές αντιδράσεις, όπως το χαμήλωμα του βλέμματος και το κοκκίνισμα, συνεπώς, παρουσιάζονται με τον ίδιο τρόπο.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Μιχαήλ Δ' φαίνεται να νιώθει ντροπή, τόσο για την ασθένειά του, που τον έκανε να απομακρύνεται από τη Ζωή και ένιωθε ότι την προδίδει, όσο και για τις πράξεις του προκειμένου να γίνει αυτοκράτορας, “*ἔπειτα καὶ αἰδοῖ τὴν ὄψιν κεκάλυπτο· καὶ οὐκ ἦν ὅπως ἀντοφθαλμίσει αὐτῇ, εἰδὼς ὅπως τὴν πρὸς αὐτὴν φιλίαν ἠρνήσατο· καὶ ἀπωμόσατο μὲν τὴν πίστιν· τὰς δὲ συνθήκας ἠθέτησε. καὶ τρίτον: θείοις ἀνδράσι προσομιλήσας, περὶ ὧν τοῦ κράτους ἐποιήσατο ἔνεκα· καὶ σωτηριώδεις δεξάμενος ἐντολὰς, πάσης μὲν ἀκολασίας· ἤδη δὲ καὶ τῆς ἐννόμου αὐτῆς ἀπέσχετο μίξεως. πρὸς τούτοις δὲ, καὶ ἄλλο τι δεδιὼς, οὐ προσέκειτο τῇ βασιλίδι. οὐ γὰρ ἐκ μακρῶν τῶν διαλειμμάτων, ὥσπερ δὴ πρότερον, ἢ τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῷ περιτροπῇ προσεγίνετο· ἀλλ’ εἴτε τις ἔξωθεν αὐτὴν ἠλλοίου δύναμις· εἴτε πάθος ἐνδοθεν περιέτρεπεν, πυκνότερον μετεβάλλετο. καὶ τοὺς μὲν ἄλλους ἐπὶ τῇ περιτροπῇ ταύτῃ ἦττον ἠσχύονετο· τὴν δὲ βασιλίδα καὶ μάλα ἠρρυθρία*”⁴¹⁵.
- Φαίνεται ότι ο Μιχαήλ Δ' δεν ήθελε να δει τη Ζωή, η οποία είχε πάει να τον δει λίγο πριν πεθάνει, ίσως από ντροπή για την προηγούμενη συμπεριφορά του απέναντί της,, αφού όπως είδαμε δεν της ήταν πια αφοσιωμένος και την περιόριζε, “*ὁ δὲ εἴτ’ αἰσχυνόμενος, οἴων*

412 Λεξικό *Liddel – Scott*.

413 *Ιλιάς*, Ε787

414 *Ρητορική*, Β1384α

415 *Ψελλός*, 4.17. 11 – 24

*αὐτῇ κακῶν αἴτιος ἐγγόνει*⁴¹⁶.

- Αρχικά, ο Κωνσταντίνος Θ' αισθανόταν ντροπή για τις κρυφές ερωτικές συναντήσεις του με τη Μαρία Σκλήραινα, *“καὶ δισυχνόμενον τὰ πολλὰ”*⁴¹⁷ και *“τὰ μὲν οὖν πρῶτα, οὕτως τὰ πρὸς τὴν γυναῖκα ἐπλάττετο· καὶ ἦν τέως, οὐκ ἀνερυθρίαστος ὁ ἔρωσ ἀὐτῷ”*⁴¹⁸.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' αναγκάζεται να εξορίσει τον Ρωμανό Βοῖλα, εξαιτίας της ντροπής που ἐνίωθε ἀπέναντι στη Θεοδώρα και την Εὐπρεπία, οι οποίες εἶχαν δυσανεστηθεῖ ἀπὸ το πόσο ἐπιεικῆς ἦταν με τον Ρωμανό, *“Ἐπεὶ δὲ ἡ βασιλις Θεοδώρα· καὶ ἡ ἀδελφὴ Εὐπρεπία, κατὰ τὰς ποιητικὰς θεὰς, τοῖς τελουμένοις δεινῶς ἐπεμύζαντο, οὐδὲν ἐπίδεικνύμεναι χάριεν· ἀλλὰ μεμφόμεναι τὰ πλείονα τὴν τοῦ βασιλέως ἀπλότητα, αἰσχύνεται ταύτας ὁ βασιλεὺς· καὶ ὑπερορίαν τοῦ ἐαλωκότος καταψηφίζεται”*⁴¹⁹.
- Ο Ψελλός αναφέρει ὅτι εἰάν ο Κωνσταντίνος Θ' ἔχανε τὴν ψυχραιμία του και οργιζόταν φανερά, τότε κοκκίνιζε ἀπὸ ντροπή. Προφανῶς, ἐννοεῖ τὴν ντροπή ὡς ντροπαλότητα και ἀνησυχία για το τι θα σκεφτοῦν οι ἄλλοι για ἐμᾶς, δηλαδὴ με τὴν ἐννοια του αυτοσεβασμοῦ, κάτι που γίνεται ἐμφανῆς ἀπὸ τὴν ἐπιλογή του λεξιλογίου, *“ἠρυθραίνεται, ὥσπερ αἰδούμενος ὅτι παρὰ τὸ σύνηθες φθέγγεται”*⁴²⁰.
- Ο Ψελλός αναφέρει ὅτι ο Μιχαὴλ Ζ' ἐνίωθε πάντα μία ντροπαλότητα, που τον ἐκανε να ἐρυθρία συχνά, *“ἐρυθρίασαι μὲν εὐκόλος”*⁴²¹.

■ Ἀξιωματοῦχοι/Αυλικοί/Ἀνταγωνιστές:

- Ο Βάρδας Σκληρός δεν μπορούσε να ἀντιταχθεῖ στον Βάρδα Φωκά, ἀλλὰ κυρίως ντρεπόταν να ἐπιστρέψει, μετὰ τὴν ἀποστασία του, *“καὶ μήτε πρὸς τὸν Φωκὸν ἀντιστῆναι ἔτι δυνάμενος· προσδραμεῖν τὲ τῷ βασιλεῖ αἰσχυνόμενος”*⁴²².
- Ο Μιχαὴλ Παφλαγὸν ἐνίωθε σεβασμὸ ἀνάμικτο με ντροπαλότητα κάθε φορὰ που πλησίαζε

416 Ψελλός, 4.53.10 – 11

417 Ψελλός, 6.55.12

418 Ψελλός, 6.56.1 – 3

419 Ψελλός, 6.150.1 – 6

420 Ψελλός, 6.164.14 – 15

421 Ψελλός, 7.170.9

422 Ψελλός, 1.9.2 – 5

τη Ζωή, πριν γίνει αυτοκράτορας, κάτι που τον έκανε να ερυθριά, *“ἀλλ’ ἢ γε αἰδῶς, μᾶλλον τοῦτον κατήστραπτε· καὶ φοινικίαν ὄλον ἐδείκνυ”*⁴²³.

- Ο Κωνσταντίνος Δούκας νιώθει ντροπαλότητα, που τον κάνει να ερυθριά και να χαμηλώνει το βλέμμα, *“Ὡς δ’ οὖν τηνικαῦτα μετεκέκλητο, τὰς ἐσχάτας ὡς ἐδόκει ἀναπνοᾶς τῷ Κομνηνῷ ἀναπνέοντι, οὗτος δὲ ἐρυθριάσας· καὶ ὑποπλησθεὶς τὰ ὄμματα τῆς συνήθους αἰδοῦς, εἰστήκει κατὰ τὸ εἰωθὸς περιστείλας τὸ χεῖρε”*⁴²⁴ και με τον ίδιο τρόπο στέκεται κοντά στον Ισαάκιο κατά την αναγγελία της διαδοχής του, *“σὺν αἰδοῖ καὶ κόσμῳ παρειστήκει τῷ αὐτοκράτορι”*⁴²⁵.

■ Γυναίκες:

Η Ευδοκία νιώθει ντροπή για την απόφαση να ξαναπαντρευτεί, λόγω των πιθανών αντιδράσεων σχετικά με τη διαδοχή και τη διακυβέρνηση, *“αἰδοῖ πάντως τὴν γλῶσσαν ἐπέχουσα, ἵνα μὴ πρὸς τὸν αὐτὸν τοὺς ἐναντίους διαπλέκοιτο λόγους”*⁴²⁶, που εκδηλώνεται με δάκρυα μπροστά στον Ψελλό, *“ἐσπέρας δέ με προσκαλεσαμένη ἡ βασιλὶς καὶ μόνον ἀπολαβοῦσα· εἶτα δὴ καὶ δακρύουσα”*⁴²⁷.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

Οι συγκλητικοί ένιωθαν ντροπή με τη νέα κατάσταση, δηλαδή, τη συμβίωση της Ζωής με την ερωμένη του Κωνσταντίνου Θ', κάνοντάς τους να ερυθριούν και να σιγομουρμουρίζουν, *“ἡ δὲ σύγκλητος, ἐπὶ τῷ καινῷ εἰσήεσαν γράμματι, ἐρυθριῶντες μὲν· καὶ τὰ πολλὰ ὑποτονθορῶζοντες”*⁴²⁸.

423 Ψελλός, 3.19.9 – 10

424 Ψελλός, 7.89.1 – 4

425 Ψελλός, 7.90.5

426 Ψελλός, 7.126.10 – 11

427 Ψελλός, 7.127.5 – 6

428 Ψελλός, 6.58.9 – 10

26. Οίκτος

Ο Αριστοτέλης ορίζει τον οίκτο, ή τον *έλεο*, ως ένα συναίσθημα, το οποίο συνοδεύεται από το αίσθημα της λύπης, για κάτι που κάποιος παθαίνει και κατά τη γνώμη μας δεν του αξίζει να το πάθει, δηλαδή βρίσκεται σε μία πάσχουσα και δυσάρεστη κατάσταση, “*ἔστω δὴ ἔλεος λύπη τις ἐπὶ φαινομένῳ κακῷ φθαρτικῷ ἢ λυπηρῷ τοῦ ἀναξίου τυγχάνειν*”⁴²⁹. Ο οίκτος μπορεί να συνοδεύεται από σωματικές αντιδράσεις, όπως τα δάκρυα, διότι προκαλεί επίσης θλίψη για την κατάσταση κάποιου. Όπως προαναφέρθηκε είναι ένα από τα συναισθήματα που θεωρούνται αρετές στη χριστιανική διδασκαλία.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Ρωμανός Γ' ένιωθε οίκτο προς τον Μιχαήλ Παφλαγόνα, λόγω της επιληψίας από την οποία έπασχε, γεγονός που τον έκανε να μην τον υποπτεύεται σχετικά με τη σχέση του με τη Ζωή, καθώς θεωρούσε ότι δεν ήταν σε θέση να συνάψει ερωτική σχέση, “*ὄκτειρέ τε τοῦ πτώματος*”⁴³⁰.
- Όσοι είχαν κάνει ειδεχθή εγκλήματα ξυπνούσαν τον θυμό του Κωνσταντίνου Θ' και τους τιμωρούσε σκληρά, έπειτα όμως ένιωθε οίκτο για αυτούς, που εκδηλώνεται με δάκρυα, “*ἔτι γὰρ ἐπήνθει αὐτῷ ἡ δικαιοσύνη ὀργή. ἐπεὶ δὲ τοῦ συντόνου χαλασθεῖη ποτὲ (ἔπασχε δὲ τοῦτο, ἐπειδὴν τινος ἠκηκόει ἐπαινοῦντος τὴν ἐπιείκειαν· καὶ τινος τῶν φθασάντων αὐτοκρατόρων ἐντεῦθεν μεγαληγοροῦντος), αὐτίκα ἐκείνων τὲ μεμνημένος· καὶ τοῦ δεσμοῦ, τὰ μὲν δακρύων ἦν· τὰ δὲ γε διαπορούμενος, ὅπως ἂν ἄριστα τῷ πράγματι χρῆσαιτο. συμβούλῃ γοῦν ἐμοὶ χρώμενος περὶ τὴν τοιαύτην στάσιν τοῦ λογισμοῦ, ἐδίδου μᾶλλον τῷ φιλανθρώπῳ, ἐτέρῳ τρόπῳ τὸ Θεῖον ἐξιλεούμενο*”⁴³¹.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' αισθάνεται οίκτο από την απολογία ενός κατηγορούμενου για χρέη και εκδηλώνεται με δάκρυα, “*ἐπὶ τούτοις ὁ βασιλεὺς, δακρύοις ἐπιτέγξας τὰ ὄμματα*”⁴³².

429 *Ρητορική*, B1385b

430 *Ψελλός*, 3.22.13

431 *Ψελλός*, 6.168.5 – 14

432 *Ψελλός*, 6.171.1 – 2

■ Γυναίκες:

Η Ζωή νιώθει οίκτο για την κατάσταση του Μιχαήλ Καλαφάτη, αφού τον ανέτρεψαν, και εκδηλώνεται με δάκρυα, *“οὐδὲ ὀνειδίζει τῷ τυράννῳ τὴν συμφορὰν· οὐδὲ μεταλλάττει τὸ σχῆμα· ἀλλὰ καὶ συναλγεῖ· καὶ ἀφήσει δάκρυον ἐπ’ αὐτῷ”*⁴³³.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

Οι στρατιώτες του Μιχαήλ Δ' ένιωθαν οίκτο προς αὐτόν, λόγω της ασθένειάς του, *“ἐπεχείρει δὲ οὐδεὶς ἀνελεῖν· ἀλλὰ κατωκτίζοντο μᾶλλον· καὶ τῆς συμφορᾶς ἠλέουν τὸν αὐτοκράτορα”*⁴³⁴.

433 Ψελλός, 5.32.5 – 7

434 Ψελλός, 4.18.21 – 23

27. Ευσπλαχνία

Όπως προαναφέρθηκε, ο Αριστοτέλης συμπεριλάμβανε στα πάθη και την ευσπλαχνία, η οποία συγκαταλέγεται στα “φιλικά” συναισθήματα, από την άποψη ότι συνοδεύεται από πράξη βοήθειας ή και ευεργεσίας. Στα νέα ελληνικά έχει ως συνώνυμη τη λέξη “συμπόνια”⁴³⁵ αν και κάποιες φορές ταυτίζεται με τον οίκτο. Ενδεχομένως να γεννιέται από τον οίκτο, όμως το χαρακτηριστικό της ευσπλαχνίας είναι ότι αποτελεί ένα συναίσθημα αλτρουιστικό, καθώς σχετίζεται με τη δράση και την επιθυμία να βοηθήσουμε. Παλαιότερα θεωρούνταν ως ένα συναίσθημα μεταξύ αγάπης και θλίψης, ωστόσο οι σύγχρονες έρευνες Ψυχολογίας το θεωρούν ως ένα ξεχωριστό συναίσθημα⁴³⁶.

■ Αυτοκράτορες:

- Παρά τον τραχύ του χαρακτήρα, ο Βασίλειος Β' ήταν ικανός να επιδεικνύει ευσπλαχνία, *“τοῖς πλείοσιν ἠφίει· καὶ τὰ τέλη τῶν πράξεων, ἢ συμπαθεία διδοῦς· ἢ ἄλλως ἐκείνοις προσκείμενος”*⁴³⁷.
- Ο Μιχαήλ ένιωθε ευσπλαχνία προς τους αρρώστους και τους αδύναμους και προσπαθούσε με κάθε τρόπο να τους βοηθήσει. Αυτό πηγάζει, ίσως, από το γεγονός ότι και ο ίδιος έπασχε από κάποια ασθένεια, *“οὗτος μεγαλειότερόν τι ἐποίει πρὸς ἐκείνους φοιτῶν· καὶ τοῖς τῶν σωμάτων ἔλκεσι τὸ ἑαυτοῦ ἐπιτιθεὶς πρόσωπον· εἶτα δὴ καὶ ἀγκαλιζόμενος· καὶ περιπτυσσόμενος· λουτροῖς τε θεραπεύων· καὶ ὡς δεσπότης ἐν ἀργυρωνήτου τάξει παρεστηκῶς”*⁴³⁸.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος συγκινήθηκε από τον κατηγορούμενο που όφειλε χρήματα και νιώθει ευσπλαχνία, που τον οδηγεί στο να μοιραστεί το χρέος μαζί του, ενώ λίγο παρακάτω αποφασίζει να το παραγράψει, *“ἀλλ' ἐγὼ σοι ἐκεῖνος» ὁ αὐτοκράτωρ αὐθις εἰρήκει «καὶ σοι τὸ μέρος ἐπικουρίζω τῆς ὀφειλῆς»”*⁴³⁹.

435 Λεξικό Τριανταφυλλίδη.

436 Haidt, Jonathan, *The Moral Emotions*, σελ. 852–870

437 Ψελλός, 1.34.12 – 14

438 Ψελλός, 4.35.3 – 7

439 Ψελλός, 6.171.14 – 15

■ Αξιωματούχοι/Αυλικόι/Ανταγωνιστές:

Ένας εκ των φρουρών ένωσε ευσπλαχνία για τον Ρωμανό, που πνιγόταν, και του έτεινε το χέρι να τον σώσει, *“τὴν χεῖρα προτείνας, ἔδειτο τοῦ συλληψομένου καὶ ἀναστήσοντος. εἷς γέ τοι ἐλεήσας τοῦτον ἰῆς φωνῆς καὶ τοῦ σχήματος, τὰς χεῖρας ὑποτείνας καὶ ἐναγκαλισάμενος, ἀνιμήσατο”*⁴⁴⁰.

■ Γυναίκες:

- Η Ζωή επιδεικνύει ιδιαίτερη ευσπλαχνία λίγες μέρες πριν πεθάνει, απελευθερώνοντας φυλακισμένους, παραγράφοντας χρέη και κάνοντας δωρεές. Ίσως αυτό να αποτελεί μία προσπάθεια εξιλέωσης που πηγάζει από την ευσέβεια στα θεία προ του θανάτου της, *“καὶ ἡ μὲν αὐτίκα ἔβη τὰ δεσμοτήρια· ποιεῖται δὲ χρεῶν ἀποκοπὰς· ἀπολύει δὲ συμφορῶν τοὺς ἐνόχους αὐταῖς· ταμιεῖα τὲ βασιλικὰ ὑπανοίγνυσι· καὶ ποταμηδὸν χεῖσθαι ἔᾶ τὸν ἐν ἐκείνοις χρυσόν”*⁴⁴¹.
- Ο Ψελλός ισχυρίζεται ότι η ευσπλαχνία της Ευδοκίας έσωσε τον υπόδικο αποστασίας, Ρωμανό Διογένη, από την καταδίκη, αν και άλλες πηγές κάνουν λόγο για σφοδρό έρωτα⁴⁴², *“εἰ μὴ τὸ τῆς βασιλίδος φιλόανθρωπον, ὑπεξείλε τοῦτον τῆς κατακρίσεως”*⁴⁴³.

440 Ψελλός, 3.26.33 – 37

441 Ψελλός, 6.160.7 – 10

442 Σκυλίτζης και Ατταλειάτης.

443 Ψελλός, 7.131.11 – 12

28. Ευγνωμοσύνη

Η ευγνωμοσύνη ορίζεται ως ένα συναίσθημα βαθιάς εκτίμησης και αναγνώρισης προς κάποιον ο οποίος με κάποιο τρόπο μας έχει ευεργετήσει⁴⁴⁴ και συνοδεύεται από αίσθημα βαθιάς φιλίας⁴⁴⁵.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο Μιχαήλ Ε' νιώθει ευγνωμοσύνη για την αυτοθυσία του θείου του, που δεν τον εγκατέλειψε και επέλεξε να χαθεί μαζί του, η οποία εκδηλώνεται με φίλημα, *“ὁ δὲ ἀσμένως τὲ τούτους εἰσδέχεται· καὶ μικροῦ δεῖν τὸν θεῖον καταφιλεῖ, ὅτι συναπολωλέναι ἐκείνῳ προείλετο”*⁴⁴⁶.
- Ο Κωνσταντίνος Γ' Δούκας νιώθει ευγνωμοσύνη, που εκδηλώνεται με δάκρυα και ευχαριστίες προς τον Θεό για τη διαδοχή του, *“τὼ χεῖρε διάρας ὑπὲρ κεφαλῆν· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς δακρῦων πληρώσας, χάριτας ἀνθωμολόγησε τῷ Θεῷ· καὶ τοῦτο πρῶτον αὐτῷ καθιέρωσε”*⁴⁴⁷.
- Ο Ψελλός αναφέρει ότι Ο Μιχαήλ Ζ' ένιωθε βαθιά ευγνωμοσύνη για την υποστήριξη και την καθοδήγηση, που του παρείχε ο Ψελλός και την εκδηλώνει με δώρα και ευεργεσίες, *“ἃ μὲν οὖν εὐηργέτηκέ με, διδοὺς ἀεὶ τί καὶ προστιθεῖς· καὶ ἐπὶ μείζον αἴρων· καὶ ἄλλο ἐπ’ ἄλλῳ τῶ τῶν ἀγαθῶν προσάγων· καὶ ἐπαυξάνων τὸ ὑποκείμενον, δέξαιτ’ ἂν τινα καὶ πρὸς ἄλλον παραβολήν. τὸ δὲ ἐνδιάθετον τῆς γνώμης· τὸ δὲ ἔμφυτον τῆς ψυχῆς· τὸ δὲ διαχεῖσθαι μοι εὐθὺς θεασάμενον· καὶ ἀγλαΐας καὶ χαρίτων ἐμπίπλασθαι”*⁴⁴⁸.

444 Λεξικό Cambridge.

445 Λεξικό Τριανταφυλλίδη.

446 Ψελλός, 5.31.13 – 15

447 Ψελλός, 7.106.6 – 8

448 Ψελλός, 7.172.5 – 12

■ **Συλλογικά συναισθήματα:**

Οι παρευρισκόμενοι αμφιταλαντεύονται, καθώς νιώθουν, όπως είναι φυσικό, σεβασμό προς τη Ζωή, αλλά παράλληλα και ευγνωμοσύνη για την παρουσία της Θεοδώρας που αποτέλεσε την αιτία για την κατάλυση της βασιλείας του Μιχαήλ Ε', *“οί δὲ τῆς πρώτης βουλῆς, οὐκ εἶχον ὄπη μᾶλλον προσνεύσειαν. τὴν μὲν γὰρ ἐπὶ τῶν βασιλείων, διὰ τὴν πρεσβυγένειαν κατεσέβοντο· τὴν δ' ἐπὶ τοῦ νεῶ, ὅτι δι' αὐτῆς ἡ τυραννὶς καταλέλυτο· καὶ αὐτοὶ τὰς τῆς σωτηρίας ἐλπίδας οὐκ ἀπεγνώκεισαν”*⁴⁴⁹.

449 Ψελλός, 5.51. 1 – 5

29. Μεταμέλεια

Η μεταμέλεια αποτελεί συνώνυμη έννοια με αυτή της μετάνοιας. Ορίζεται ως η ψυχική συντριβή που νιώθει κάποιος, όταν κάνει κάποιο σφάλμα⁴⁵⁰ και συνοδεύεται, συνήθως από ενοχές και επιθυμία για επανόρθωση, ενώ στον Χριστιανισμό συνδέεται με την εξομολόγηση.

■ Αυτοκράτορες:

- Ο θυμός του Κωνσταντίνου Η' δεν κρατούσε πολύ, με αποτέλεσμα αμέσως να νιώθει μεαμέλεια για τα ξεσπάσματά του, που εκδηλώνεται με δάκρυα και λόγια μετάνοιας, *“ἀπέσκηπτε μὲν αὐτῷ ὁ θυμὸς ἐπὶ τι κακὸν· ὁ δ' εὐθὺς ἀκούσας, ἠνιάτο· καὶ τὸν τετιμωρημένον συμπαθῶς ἠγκαλίζετο· καὶ δάκρυα τῶν ὀμμάτων ἠφίει· καὶ ἀπελογεῖτο ἐλεεινοῖς ῥήμασιν”*⁴⁵¹.
- Μεταμέλεια Ρωμανού Γ' για την κακή συμπεριφορά του, που συνοδεύεται από ψυχικό πόνο, *“ἐντεῦθεν πλεῖστα ἐφ' οἷς τὲ ἐπεποιήκει μεταμελόμενος· καὶ ἐφ' οἷς ἐπεπόνθει τὴν ψυχὴν ἀλγυνόμενος”*⁴⁵².
- Μεταμέλεια Μιχαήλ Ε', που μάλλον πηγάζει από φόβο, αν όχι από πραγματική θλίψη και τον οδηγεί στον μοναχικό βίο μαζί με τον θείο του, *“ὁ δὲ τυραννεύσας, ἠρέμα τὴν κεφαλὴν ἐπισεισας· καὶ μόγις που καὶ δάκρυον τῶν ὀφθαλμῶν ἐπαφείς, «ἀλλ' οὐκ ἄδικος ὁ Θεός·» οὕτως εἰπὼν «καὶ με ἡ δίκη, τῶν πεπραγμένων ποινὰς εἰσπράττεται»*⁴⁵³.
- Η μεταμέλεια του Ισαακίου Α' για τις πράξεις του απέναντι στον Κηρουλάριο εκφράζεται με προσπάθεια να επανορθώσει αποδίδοντας τιμές στην οικογένειά του και ανάδειξη ως διαδόχου του συγγενή του, Κωνσταντίνου Δούκα,, *“ὁ δὲ ἐπειδήπερ ἠκηκόει, ἀθρόον πληγεῖς τὴν ψυχὴν, ἀνωλόλυξεν, οὐκ εἰωθῶς τοῦτο ποιεῖν· καὶ πολλὰ ἐκεῖνον ἀπωλοφύρετο”*⁴⁵⁴.

450 Λεξικό Τριανταφυλλίδη.

451 Ψελλός, 2.2.38 – 41

452 Ψελλός, 3.12.1 – 3

453 Ψελλός, 5.43.2 – 6

454 Ψελλός, 7.65.16 – 18

30. Έκπληξη

Η έκπληξη αποτελεί ένα από τα βασικά συναισθήματα, με τα οποία έχουν ασχοληθεί οι διάφοροι μελετητές και ορίζεται ως ένα έντονο συναίσθημα απορίας ή θαυμασμού που μας καταλαμβάνει, όταν αντιλαμβανόμαστε ή πληροφορούμαστε κάτι εντελώς απροσδόκητο, απρόβλεπτο, ασυνήθιστο ή ανέλπιστο⁴⁵⁵.

■ Αυτοκράτορες:

Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος ένωσε έκπληξη από τα λόγια της αδελφής του, καθώς υποστήριξε τον Τορνίκιο και γέμισε μεγαλύτερη οργή εναντίον του, *“και τοιοῦτον εἰπούσης ἡκηκόει, ὡς οὐδὲν ἄρα δεινὸν ὁ ἀνεπιθὸς αὐτῇ πείσεται, τοῦ Κρείττονος αὐτὸν ἄνωθεν περισκέποντος, ἐκπλαγῆς ἐπὶ τῷ λόγῳ γενόμενος· καὶ τὴν ὁρμὴν οὐκ ἔτι δυνάμενος κατασχεῖν”*⁴⁵⁶.

■ Αξιωματούχοι/Αυλικοί/Ανταγωνιστές:

Ο Ισαάκιος Κομνηνός ένωσε έκπληξη, καθώς δεν περίμενε αυτή την αντίδραση και τον εξευτελισμό από τον Μιχαήλ ΣΤ', *“ἐφ’ οἷς ἐκείνου παγέντος τῷ ἀθρόῳ τῆς ἐπιπλήξεως· καὶ τὰ κρείττω μὲν προσδοκήσαντος”*⁴⁵⁷.

■ Γυναίκες:

Η Θεοδώρα εξεπλάγη από την ξαφνική παρουσία των στασιαστών και αρνήθηκε να τους ακολουθήσει, *“ἢ δὲ τῷ ἀπροσδοκῆτῳ καταπλαγεῖσα, τὴν τε πρότην πείραν ἀνένδοτος ὑπομεμενήκει”*⁴⁵⁸.

■ Συλλογικά συναισθήματα:

- Οι Σαρακηνοί εχθροί ένωσαν έκπληξη που κατάφεραν να διασπάσουν τις ισχυρές αυτοκρατορικές δυνάμεις του Ρωμανού Γ', *“οἱ δὲ πολέμιοι θεαταὶ μόνον τῆς παραλόγου*

455 Λεξικό Τριανταφυλλίδη.

456 Ψελλός, 6.101.8 – 11

457 7.3.20 – 21

458 Ψελλός, 5.37.1 – 2

*νίκης ἐγίνοντο, ἐξεστηκότες ὡσανεὶ ἐπὶ τοῖς σὸν οὐδενὶ λόγῳ τραπεῖσι καὶ φεύγουσιν*⁴⁵⁹.

- Ἐκπληξη των στρατιωτῶν μπροστὰ στον νεκρὸ Μανιάκη, καθὼς ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν ρωμαλεὸ ἄνδρα, *“εἶτα δὴ ἰδόντες καὶ θαυμάσαντες, ὅποσον μέρος τῆς γῆς ἐπεῖχεν ἐκτεταμένος*⁴⁶⁰.
- Ἐκπληξη των απεσταλμένων, καθὼς οἱ ἀποστάτες μαζί με τον Ἰσαάκιο ἐφαρμόζουν τὸ ἐθιμοτυπικὸ τῆς αὐλῆς στὴ σκηνή, *“ἀθρόον τὴν πύλιν ἀναπετάννουσιν, ἵν’ εὐθὺς καταπλήξῃ τῷ ἀπροσδοκῆτῳ τῆς θέας*⁴⁶¹.
- Το πλῆθος ἐνίωσε ἐκπληξη γιὰ τὰ νέα μέτρα, που πήρε ὁ Ἰσαάκιος Α, τὰ ὁποῖα ἀφορούσαν μέχρι καὶ τὴν ἐκκλησία, *“τοῦτο μὲν οὖν τηνικαῦτα ἐξέπληξε τοὺς πολλοὺς*⁴⁶².

459 Ψελλός, 3.10.1 – 4

460 Ψελλός, 6.85.6 – 7

461 Ψελλός, 7.23.4 – 6

462 Ψελλός, 7.61.1 – 2

31. Υπερηφάνεια

Η υπερηφάνεια ορίζεται ως ένα αυξημένο συναίσθημα αξιοπρέπειας, η συναίσθηση που έχει κάποιος για την ηθική του αξία ή το συναίσθημα ικανοποίησης και χαράς για κάτι που απέκτησα, ή έφερα εις πέρας⁴⁶³. Μάλιστα, οι σύγχρονοι ψυχολόγοι προτείνουν ότι η υπερηφάνεια είναι ένα συναίσθημα δευτερεύον και για να το βιώσει κανείς πρέπει να έχει αναπτύξει την αυτογνωσία του, μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης⁴⁶⁴.

■ Αυτοκράτορες:

Ο Κωνσταντίνος Η' ανέλαβε την εξουσία σε μεγάλη ηλικία, και δεν έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διοίκηση. Ωστόσο, ο Ψελλός αναφέρει ότι, όταν αποφάσιζε να συμμετέχει πιο ενεργά με το να γράψει, για παράδειγμα μία επιστολή, έπειτα ένιωθε υπερήφανος, σαν να είχε κάνει κάτι σημαντικό, *“καὶ ἐνίας τῶν βασιλείων ἐπιστολῶν αὐτὸς ὑπηγόρευεν. ἐφιλοτιμείτο γὰρ περὶ τοῦτο”*⁴⁶⁵.

463 Λεξικό Τριανταφυλλίδη.

464 Sullivan, G.B., *Wittgenstein and the grammar of pride*, σελ. 233–252

465 Ψελλός, 2.6.22 – 23

Τα συναισθήματα του συγγραφέα

Τα συναισθήματα του Ψελλού αρχίζουν να φαίνονται από το πέμπτο βιβλίο και έπειτα, όταν δηλαδή αρχίζει να συμμετέχει πιο ενεργά στη δράση της ιστορίας του και θα καταγραφούν όπως εμφανίζονται.

Θυμός Ψελλού για τον τρόπο που φέρθηκε ο Μιχαήλ Ε' στη Ζωή και για το ότι την κατηγορήσε για φαρμακεία, που εκδηλώνεται με ύβρεις κατά του Μιχαήλ Ε', *“αὐτίκα γοῶν ἐν ἔργοις ἦν· καὶ εὐθὺς ἀναρρήγνυται· καὶ λόγους τινὰς συμπλάσας ὁ ἀθλιώτατος παῖς κατὰ τῆς μὴδὲν ἐπιβουλευσάσης μητρὸς, ὡς φαρμακίδα τὴν βασιλίδα καταδικάζει· καὶ μὴδὲν τέως τῶν τολμωμένων εἰδυῖαν, ἐξάγει τοῦ κοιτωνίσκου, τὴν ἐγγενῆ ὁ ἀλλότριος· καὶ τὴν εὐγενεστάτην ὁ δυσγενέστατος”*⁴⁶⁶.

Ο συγγραφέας μιλάει για τα δικά του συναισθήματα, καθώς δεν είχε μείνει αμέτοχος στο θυμό για τα όσα πέρασε η βασίλισσα, ωστόσο τελικά νιώθει θλίψη για τα κακά της ανθρώπινης φύσης, που εκφράζεται με δάκρυα και αναστεναγμούς, *“τέως δὲ καὶ αὐτὸς, οὐ πάνυ τι συνεληλύθειν ἐπιεικῶς, οὐ γὰρ ἦν ἐπὶ τῇ βασιλίδι ἀνάλητος· ἀλλὰ κάμει βραχύς τις ἐπ’ ἐκεῖνον ὑπεκίνει θυμὸς”*⁴⁶⁷ και *“εἶτα δὴ ὡσπὲρ τινος ἔνδοθεν ἀναρρυσίσης πηγῆς δακρύων, ῥοῦς ἀκατάσχετος προεχεῖτο τῶν ὀφθαλμῶν· τελευτῶντι δέ μοι καὶ εἰς στεναγμοὺς τὸ πάθος ἀπετελεύτησε”*⁴⁶⁸.

Η θλίψη και ο οίκτος που επιδεικνύει ο Ψελλός, κάνουν τον ικέτη αυτοκράτορα, Μιχαήλ Ε', και τον νωβελλίστιμο θείο του να στραφούν σε αυτόν για βοήθεια, όταν είχαν καταφύγει στον ναό κατά τη διάρκεια της εξέγερσης, *“ὡς δέ με εἶδον ἄμφω περιπαθῶς ἔχοντα· καὶ οὐ πάντη ἐκπεπολεμωμένον ἐκείνοις· ἀλλὰ δεικνύντά τι τοῦ ἐπιεικοῦς σχήματος, πρὸς με ἄμφω συνεληλυθέτην”*⁴⁶⁹.

Ο Ψελλός νιώθει ευγνωμοσύνη απέναντι στον Κωνσταντίνο Μονομάχο, καθώς επί βασιλείας του ανελίχθηκε, γεγονός που τον έκανε, αρχικά, να μην θέλει να γράψει τη Χρονογραφία, μέσω της οποίας θα αποκάλυπτε κάποιες όχι και τόσο σπουδαίες πτυχές του αυτοκράτορα, *“ἔνθεν τοι, οὐ πάνυ τι περὶ τὰς καθ’ ἡμᾶς ὑποθέσεις ἐσπούδασα, καὶ μάλισθ’ ὄτι περ ἐν πολλοῖς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου καθάψεσθαι ἤδειν, ὑπὲρ οὗ αἰσχυνοίμην ἄν, εἰ μὴ πᾶσαν εὐφημίαν*

466 Ψελλός, 5.21.1 – 6

467 Ψελλός, 5.40.1 – 4

468 Ψελλός, 5.40.15 – 18

469 Ψελλός, 5.41.5 – 8

*τούτω συνεισενέγκαιμι. ἀγνώμων γὰρ ἂν εἶην*⁴⁷⁰.

Απέχθεια και αγανάκτηση προς τον άγνωστο συνωμότη, που καυχιόταν ότι είχε κακοποιήσει αυτοκράτορες, ωστόσο αποκρύπτει επιμελώς το όνομά του, “*πρὸς ταύτην οὖν ἐγὼ τὴν φωνὴν ἅπαζ δεινοπαθήσας, μικροῦ δεῖν τὸν μέγαλαυχον ἐκεῖνον βάρβαρον ταῖν χεροῖν ἀπηγγόνισα, οὐκ ἐνεγκῶν τὴν τοῦ λόγου πληγὴν*”⁴⁷¹.

Θλίψη και ντροπή για τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ' από τον Ψελλό, διότι το μόνο που τον ενδιέφερε ήταν ο έρωτάς του για την Αλανή πριγκίπισσα, για την οποία κατασπαταλούσε τους αυτοκρατορικούς πόρους, “*ἐγὼ δὲ καὶ τότε μὲν ἐθρήνουν, ὁρῶν τὰ πάντα οὕτω διατυφόμενα· καὶ νῦν οὐδὲν ἔλαττον ἀγνόμενος (εἰμὶ γὰρ εἴπερ τις ἄλλος φιλορῶμαιος καὶ φιλόπατρις), ἔτι ἐπὶ τῷ ἐμῷ δεσπότη καὶ βασιλεῖ ἐπαισχόνομαι*”⁴⁷².

Ο Ψελλός αναφέρει ότι πάντα ήταν έντονος ο πόθος του για τη μοναστική ζωή, ωστόσο δηλώνει και ότι φοβόταν τον Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο εξαιτίας της αλλαγής στην πολιτική του και λόγω του ευμετάβλητου χαρακτήρα του. Ειδικά μετά την απομάκρυνση του Λειχούδη, ο Ψελλός θεώρησε ότι ίσως ο Μονομάχος στρεφόταν και εναντίον του, “*τοῦτο δέ μοι πεποίηκε καὶ ἔμφυτός τις ἔρωσ, ἐκ πρώτης ἡλικίας τῇ ἐμῇ ψυχῇ ἐντακεῖς, καὶ ἡ ἀθρόα τῶν γινομένων μεταβολή. ἔδεισα γοῦν τὸ τοῦ ἀνδρὸς εὐμετάβολον, ὁρῶν ὡσπερ ἐν πολέμῳ ἄλλον ἐπ' ἄλλῳ ἀγόμενον καὶ φερόμενον*”⁴⁷³.

Βαθιά φιλία Ψελλού με άλλους λόγιους της εποχής, με τους οποίους μοιράζονταν τα ίδια ενδιαφέροντα, ίσως πρόκειται για τον Ξιφιλίνο και τον Μαυρόποδα, “*Ἐμοὶ φιλίας μὲν ἀφορμαὶ, καὶ πρὸς πολλοὺς ἐτέρους γεγόνασι· μάλιστα δὲ, δύο τινὲ ἀνδρε, ἐξ ἐτέρων πατρίδων τὴν σεβαστὴν Ῥώμην οἰκήσαντε, ἐν μέσαις αὐτῶν ἡρπάκασι ταῖς ψυχαῖς. λόγος δὲ τῆς συμφυῖας, ὁ τῶν μαθημάτων ἐγένετο ἔρωσ*”⁴⁷⁴.

Ο Ψελλός νιώθει δυσαρέσκεια και έκπληξη με την διαφορετική συμπεριφορά της Θεοδώρας, που εκδηλώνεται με χαμηλόφωνες διαμαρτυρίες, “*οὐκ εἶχον ἑαυτὸν κατασχεῖν· ἀλλὰ λάθρα τὲ ὑπετονθόρυζον· καὶ οἷς εἶχον θαρρεῖν, καθηπτόμην τοῦ πράγματος. ἐθαύμαζον δὲ, εἰδὼς ἐκείνην εὐλαβεστάτην περὶ τὰ θεῖα τυγχάνουσαν*”⁴⁷⁵.

470 Ψελλός, 6.23.1 – 5

471 Ψελλός, 6.135.9 – 11

472 Ψελλός, 6.154.1 – 5

473 Ψελλός, 6.191.15 – 19

474 Ψελλός, 6.192.1 – 5

475 Ψελλός, 6.219.3 – 6

Ο Ψελλός νιώθει έκπληξη και φόβο για ενδεχόμενο φθόνο από τους άλλους συμβούλους ως προς την επιλογή του από τον Μιχαήλ ΣΤ' για την πρεσβεία που θα συναντήσει τον Ισαάκιο, *“Τούτων ἀκούσας τῶν λόγων, μικροῦ δεῖν αὔτος καὶ ἀπόπληκτος γέγονα· καὶ οὐκ εἶχον ὅπως τὴν πρώτην διαφυλάξωμαι ἔνστασιν. ἀθρόον οὖν μεταπλασθεῖς, «ἀλλ’ ὦ βασιλεῦ» ἔφησα, «οὐ τὴν ὑπηρεσίαν διαδιδράσκων ἀναβάλλομαι τὸ ἐπίταγμα· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα διευλαβούμενος· καὶ τοὺς τῶν πολλῶν ὑποπτέων φθόνους, τὴν πρόσταξιν ὑπερτίθεμαι”*⁴⁷⁶.

Φόβος Ψελλού για πιθανή τιμωρία από τον αυτοκράτορα Ισαάκιο, σε περίπτωση που ξεχάσει την προσφορά του, επίσης ο φόβος ίσως εντείνεται από το γεγονός ότι βασικός σύμμαχος του Ισαακίου ήταν ο Κηρουλάριος, μεταξύ του οποίου και του Ψελλού υπήρχε αντιπάθεια, *“ἐμοὶ δὲ ἀπειρητέον ἢ ζωὴ ἔδοξεν· καὶ αὐτίκα ὤμην ὡσπερ ἱερεῖον τυθήσεσθαι. ἦδειν γὰρ ὅτι μοι πάντες ἐπιμεμήνασι· καὶ οὐκ ἂν φθάνοιμι, πάσαις σφαγαῖς καὶ τομαῖς διολλύμενος. ἐδεδίειν δὲ μάλιστα καὶ αὐτὸν δὴ τὸν κρατοῦντα, μὴ πως τῶν παρ’ ἐμοῦ πρὸς αὐτὸν λόγων ἐπιμνησθεῖς· καὶ ὡς ἐπεπέικειν τοῦτον ἰδιωτεῦσαι, μικροῦ δεῖν, πᾶσαν μοι ἐπενέγκοι τιμωρίαν καὶ βάσανον”*⁴⁷⁷.

Διαφαίνεται θαυμασμός Ψελλού προς Κωνσταντίνο Δούκα, όπως και σε όλη την παράγραφο 94, σε αντίθεση με τον Σκυλίτζη που θεωρεί ότι ήταν μέτριος ως αυτοκράτορας, πιο πολύ τον ενδιέφερε η ρητορική παρά η διοίκηση, *“οὗτος τοι γὰρ οὖν ὁ θειότατος βασιλεὺς”*⁴⁷⁸. Ωστόσο, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι τώρα ξεκινά το λιγότερο αντικειμενικό μέρος της *Χρονογραφίας*.

Έκφραση θερμής φιλίας και υποστήριξης με κάθε τρόπο προς τον Κωνσταντίνο Δούκα εκ μέρους του Ψελλού, *“ἐγὼ δέ σοι οὐκ ἐψευσάμην τὸν φίλον, ὃ θεία καὶ καθαρωτάτη ψυχὴ”* (προάγομαι γὰρ ὡς ἀκούοντι διαλέξασθαι). *«αὐτὸς ἂν εἰδείης, ὡς τὰ πρῶτα συνεπεφύκειν· ὡς ἐπεθάρρυνον· ὡς ἐπερρώννουν· ὡς ἀθυμοῦντα παρεμυθοῦμην· ὡς συγκινδυνεύσειν ἐπηγγελόμην, εἰ καὶ τούτου δεήσειεν. ἔπειτα καὶ τᾶλλα: ὡς μετήνεγκά σοι τὸν ἀρχιερέα· καὶ πάντα πεποιήκα, ὅποσα τὲ ὁ καιρὸς καὶ ὁ λόγος τῆς φιλίας ἀπήτει.»*⁴⁷⁹

Δέος του Ψελλού απέναντι στην Ευδοκία, καθώς δεν την ενδιαφέρουν καθόλου τα αγαθά της βασιλικής ζωής,, *“μὴ οὕτως ὀναίμην τῆς βασιλείας»* εἶποῦσα, *«ὥστε καὶ θανεῖν βασιλεύουσα.»* *τοσοῦτον γοῦν με οὗτος ὁ λόγος ἐξεδειμάτωσεν, ὥστε ἐκεῖθεν ὡς κρείττονι ταύτῃ προσέχειν τὸν*
*ἄνθρωπον*⁴⁸⁰.

476 Ψελλός, 7.17.1 – 7

477 Ψελλός, 7.38.2 – 9

478 Ψελλός, 7.94.1 – 2

479 Ψελλός, 7.102.9 – 16

480 Ψελλός, 7.125.22 – 25

Φόβος Ψελλού για το μέλλον της βασίλισσας και του κράτους, *“καὶ περὶ τῆ βασιλίδι καὶ τοῖς πράγμασι δείσας, μὴ πάντα συγχυθεῖη καὶ ἀνατραπεῖη”*⁴⁸¹.

Θαυμασμός Ψελλού προς νεαρό Μιχαήλ Ζ', λόγω της συμπεριφοράς του προς τη μητέρα του, *“ἐνταῦθα οὐκ οἶδα ὅ τι θαυμάσωμαι τοῦ ἀνδρός. ἐμοὶ γὰρ μόνῳ περὶ τῶν ὄλων κοινολογούμενος, ἐβούλετο, εἰ ἀρεστὸν τῆ μητρὶ, καὶ τῆς ἀρχῆς μεταστῆναι· καὶ μὴδὲν πρὸς ἐκείνην, ἢ μεγαλοπρεπεύσασθαι· ἢ μικρολογήσασθαι. πολλάκις γοῶν ἐγὼ τούτους συνήγαγον εἰς ταῦτό. ὁ δὲ τοσοῦτον ἀπεῖχε τοῦ ἀντειπεῖν τῆ μητρὶ, ὥστε καὶ ἀντωπῆσαι αὐτῇ ἠρρυθρία καὶ ὑπεστέλλετο”*⁴⁸².

Ο Ψελλός εμφανίζεται να “μιλάει” πιο ενεργά μέσα στην εξιστόρησή του από το πέμπτο βιβλίο και έπειτα, όπου εισήλθε στο παλάτι ως υπογραμματεὺς. Η παρουσία του, ωστόσο, γίνεται πιο αισθητή από το έκτο βιβλίο μέχρι το τέλος. Στα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Θ' ο Ψελλός κατάφερε να εδραιώσει τη θέση του στο παλάτι και να γίνει απαραίτητος σύμβουλος. Ως συνέπεια αυτού, βρισκόταν πάντα κοντά, αν όχι μέσα, στα γεγονότα, πολλές φορές ως αυτόπτης μάρτυρας. Είναι φυσικό, λοιπόν, να μην μένει αμέτοχος στα συναισθήματα. Είναι μέσα στα πράγματα και το δηλώνει, το “εγώ” δεν κρύβεται, αν και φροντίζει να δηλώσει ότι δεν το κάνει από φιλαυτία⁴⁸³, αλλά για να δώσει τη δική του οπτική στα πράγματα, αφού συμμετέχει στα γεγονότα. Ο Ψελλός δεν διστάζει να θυμώσει, αλλά και να κρίνει, αυτά που θεωρεί ως λάθη των αυτοκρατόρων σε ό,τι αφορά τη διακυβέρνηση. Ακόμα και ο Κωνσταντίνος Θ', για τον οποίο νιώθει ευγνωμοσύνη, καθώς τον βοήθησε να ανεληχθεί, δεν γλιτώνει από την κριτική του. Όπως, φυσικά, δε διστάζει να μιλήσει για τον εαυτό του. Είναι φιλόπατρις και προσπαθεί να κάνει το καλύτερο δυνατό, αν και δεν εξαρτάται πάντα από αυτόν. Γνωρίζει τις δυνατότητές του, έχει πλούτο γνώσεων και γι' αυτό κάποιες φορές φαίνεται σαν να περιαιτολογεί ή να είναι αλαζονικός, όπως στο σημείο που εκφράζει φόβο ότι θα τον φθονήσουν. Ωστόσο, σε αρκετά σημεία είναι διπλωματικός, μετριάζει τους χαρακτηρισμούς όπου χρειάζεται και χρησιμοποιεί τη ρητορική στο έργο του, όπως και τη φιλοσοφία. Αν σκεφτεί, όμως, κανείς τον κίνδυνο στον οποίο έθετε τον εαυτό του, θα καταλήξει στο ότι είναι φυσικό, τελικά, να εκφράζεται διπλωματικά και ειδικά σε ό,τι αφορά τους πιο κοντινούς χρονικά αυτοκράτορες. Παρά το γεγονός ότι από τα μέσα του έβδομου βιβλίου και έπειτα η *Χρονογραφία* τείνει περισσότερο σε εγκώμιο, ο Ψελλός καταφέρνει να δώσει μία πλήρη εικόνα της αυτοκρατορίας και των γεγονότων που οδήγησαν στην παρακμή της.

481 Ψελλός, 7.135.7 – 9

482 Ψελλός, 7.146.1 – 8

483 Ραφαλοπούλου, σελ. 132.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι γνωστό ότι ο Ψελλός είχε λάβει κλασική παιδεία, ως λόγιος, την οποία συνδύαζε με το χριστιανικό ιδεώδες, κάτι που διαφαίνεται στο έργο του. Αυτό, ωστόσο, που μπορεί κανείς να συμπεράνει, είναι ότι ο Ψελλός δεν ακολουθεί τίποτα από τα δύο σχετικά με το πώς εκθέτει τα συναισθήματα των προσώπων του. Χρησιμοποιεί τα συναισθήματα με ρητορικό τρόπο, όχι μόνο για να γοητεύσει, αλλά και για να τονίσει ορισμένα χαρακτηριστικά προσώπων, όπως και για να δικαιολογήσει ορισμένες συμπεριφορές. Ενώ είναι γνώστης της κλασικής παιδείας, στην οποία κυριαρχούν συγκεκριμένες νόρμες, όσον αφορά τα συναισθήματα, όπως η κοινωνική θέση ή το φύλο, ο Ψελλός δεν διστάζει να τις ανατρέψει. Παρουσιάζει τη Ζωή για παράδειγμα να νιώθει οργή και μίσος, συναισθήματα κυρίως συνδεδεμένα με τους άνδρες. Αν παρατηρήσει κανείς, ωστόσο, θα δει ότι η οργή και το μίσος της Ζωής προκαλούνται από στερήσεις, ερωτικές και οικονομικές. Εάν γραφόταν σήμερα η Χρονογραφία, κάτι τέτοιο θα θεωρούνταν άκρως σεξιστικό και μισογυνιστικό. Δεν θα μπορούσαμε, όμως να κατηγορήσουμε για αυτό τον Ψελλό, αφού ο ίδιος παρουσιάζει, με μία δόση ειρωνίας, τον Κωνσταντίνο Θ' να θρηνεί για την Σκλήραινα, ακολουθώντας το τυπικό του θρήνου, που θεωρείται κατ'εξοχήν γυναικείο. Μάλιστα, δεν διστάζει να σχολιάσει τη συμπεριφορά του Κωνσταντίνου σαν ενός παιδιού. Δεν κάνει το ίδιο όμως, όταν ο Κωνσταντίνος Θ' θρηνεί για την Ζωή, καθώς το παρουσιάζει ως απόλυτα αποδεκτό, προφανώς λόγω της προτίμησής του στη Ζωή. Είναι εμφανές, συνεπώς ότι ο Ψελλός είτε δεν ακολουθεί συγκεκριμένους ρόλους στα συναισθήματα των προσώπων είτε εσκεμμένα χρησιμοποιεί συγκεκριμένα συναισθήματα με συγκεκριμένα γένη ή κοινωνικές θέσεις. Θα τείνω προς το δεύτερο, καθώς δεν θεωρώ ότι ο Ψελλός έγραψε ό,τι έγραψε τυχαία. Όπως είδαμε, η έλευση του Χριστιανισμού έφερε νέες απόψεις σχετικά με τα συναισθήματα και την εκδήλωσή τους, αρκετά μακριά από την αρχαία ελληνική σκέψη. Ωστόσο, ούτε αυτή την οδό ακολουθεί ο Ψελλός. Τα πρόσωπα στη Χρονογραφία απέχουν πολύ από το ενάρετο χριστιανικό πρότυπο. Διαπράττουν μοιχεία, οργίζονται, διαπράττουν φόνο, φθονούν, μισούν και προσπαθούν να βλάψουν ο ένας τον άλλο. Ο Ψελλός, συνεπώς, παρουσιάζει ακριβώς αυτό. Ότι είναι απλά άνθρωποι και βιώνουν τα ίδια συναισθήματα ανεξάρτητα από το γένος τους ή την κοινωνική τους θέση ή το υπόβαθρό τους. Η Ευπρεπία, για παράδειγμα, παρά το γεγονός ότι είναι γυναίκα και κατώτερη ιεραρχικά από τον αυτοκράτορα αδελφό της, τον Κωνσταντίνο Θ', τον περιφρονεί και τον επιπλήττει. Το ότι δεν κυριαρχούνται από απάθεια, δεν σημαίνει ότι στη ζωή τους δεν ζουν με ευσέβεια. Η προσευχή, η ευγνωμοσύνη προς τα θεία και η ευσέβεια υπάρχουν στη ζωή κάθε αυτοκράτορα και αυτοκράτειρας που παρουσιάζεται στη Χρονογραφία. Μάλιστα, παρουσιάζονται ιδιαίτερα έντονα τα συναισθήματα που συνδέονται με τη χριστιανική διδασκαλία,

όπως ο οίκτος, η ευσπλαχνία και η αγάπη, τόσο από άνδρες, όσο και από γυναίκες και συχνά εκδηλώνονται με δάκρυα και πράξεις αλτρουισμού. Οι χαρακτήρες του δεν έχουν μόνο μία όψη. Μπορούν να είναι λάτρεις των απολάυσεων, όπως ήταν κάποτε ο νεαρός Βασίλειος Β', αλλά όταν το απαιτήσουν οι περιστάσεις γίνονται αποτελεσματικοί ηγέτες. Είναι χαρακτηριστική η δυαδικότητα στο έργο του, άλλοτε για να ειρωνευτεί και άλλοτε για να τονίσει ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, όπως για παράδειγμα η πανουργία του Ιωάννη Ορφανοτρόφου, ο οποίος ωστόσο δεν παρουσιάζεται ως κακός, καθώς ήταν σε θέση να αγαπάει δυνατά και να θλίβεται εξίσου έντονα, ειδικά σε ό,τι αφορούσε την οικογένειά του. Παρουσιάζει, λοιπόν, χαρακτήρες πολύπλευρους, τους φέρνει πιο κοντά στον κόσμο, δείχνει ότι ακόμα και οι αυτοκράτορες έχουν πάθη, υποφέρουν και παίρνουν λάθος αποφάσεις κάνοντάς τους πιο ανθρώπινους στα μάτια του αναγνώστη. Αυτός ακριβώς όμως είναι και ο λόγος που κάνουν λάθη. Ο Ψελλός δείχνει πώς, όταν οι αυτοκράτορες παρασύρονται από τα συναισθήματά τους, δεν κυβερνούν σωστά, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή παρακμή της αυτοκρατορίας. Επιπλέον, το γεγονός ότι προβάλλει τόσο τον θαυμασμό προς το πρόσωπό του από τους αυτοκράτορες, ίσως να κρύβει την επιθυμία να προβληθεί η σχέση που θα έπρεπε, κατά τη γνώμη του, να υπάρχει μεταξύ λογισσύνης και εξουσίας, σύμφωνα με το πρότυπο του φιλοσόφου – βασιλιά. Ο Ψελλός δεν είχε στο νου του να δημιουργήσει ένα έργο πολιτικής θεωρίας, ωστόσο με τη *Χρονογραφία* του και τον τρόπο που παρουσιάζει τους αυτοκράτορες φαίνεται καθαρά πόση σημασία δίνει στο ήθος τους, καταλήγοντας στο ότι αν κάποιος μπορέσει να ελέγξει τα συναισθήματά του και να αφιερωθεί στη διακυβέρνηση, τότε θα υπάρξει μία επιτυχημένη βασιλεία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Πηγές

- Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής*, έκδ. W.D. Ross, *Aristotle. De anima*, Clarendon Press, Oxford 1961.
- Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, έκδ. I. Bywater, *Aristotelis Ethica Nicomachea*, Clarendon Press, Oxford 1962.
- Αριστοτέλης, *Ρητορική*, έκδ. W.D. Ross, *Aristotelis ars rhetorica*, Clarendon Press, Oxford 1959.
- Αριστοφάνης, *Λυσιστράτη*, έκδ. N.G. Wilson, *Aristophanis Fabulae*, τόμος 2, Oxford University Press, Oxford 2007.
- Basilus Caesariensis*, Βασίλειος Ο Μέγας, *Επιστολές*, έκδ. Y. Courtonne, *Saint Basile. Correspondances*, Les Belles Lettres, Paris 2002
- Γαληνός, *Περί τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου*, έκδ. R. J. Hankinson, *Galen's On the therapeutic method, Books 1 and 2*, Clarendon Press, Oxford 1991.
- Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγοι*, έκδ. J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)*, τόμος 44, Paris, 1863
- Evagrius Ponticus, Εὐάγριος ὁ Ποντικός, *Λόγος Πρακτικός*, στο A. Guillaumont and C. Guillaumont, *Évagre le Pontique. Traité pratique ou le moine*, Editions du Cerf, Paris 1971
- Άλκηστις, Ευριπίδης, Άλκηστις, έκδ. J. Diggle, *Euripidis fabulae*, τόμος. 1, Clarendon Press, Oxford 1984.
- Ioannis Philoponi, Ἰωάννης ὁ Φιλόπωνος, έκδ. M. Hayduck, *Ioannis Philoponi in Aristotelis de anima libros commentaria, Commentaria in Aristotelem Graeca*, τόμος 15, Reimer 1897.
- Joannes Chrysostomos, Ἰωάννου του Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους Ἐπιστολήν*, J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)*, 51, Paris 1862

Clem. Alex. Paed.	Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, <i>Παιδαγωγός</i> , έκδ. André Laks, <i>Early Greek Philosophy, Volume VII, Later Ionian and Athenian Thinkers, Part 2</i> , Harvard University Press, Cambridge Massachussetts 2016.
Lactantius	Lactantius, <i>Institutiones Divinae</i> , μτφρ. W. Fletcher, <i>The Anti-Nicene Fathers: The Writings of the Fathers down to A.D. 325</i> , The Christian Literature Company, Buffalo 1886.
Maximus Confessor	Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, <i>Προς Θαλάσσιον</i> , στο C. Laga and C. Steel, <i>Maximi confessoris quaestiones ad Thalassium</i> , τομος 1-2, Brepols, Turnhout 1980-1990
Ιλιάς	Ὅμηρος, <i>Ιλιάδα</i> , έκδ. T.W. Allen, <i>Homeri Ilias</i> , vols. 2-3, Clarendon Press, Oxford 1931.
Οδύσσεια	Ὅμηρος, <i>Οδύσσεια</i> , έκδ. P. von der Mühl, <i>Homeri Odyssea</i> , Helbing & Lichtenhahn, Basel 1962.
Epistula Pauli	Paul, Epistle to the Colosseans, K. Aland, M. Black, C.M. Martini, B.M. Metzger, and A. Wikgren, <i>The Greek New Testament</i> , Württemberg Bible Society, Stuttgart 1968
Πολιτεία	Πλάτων, <i>Πολιτεία</i> , έκδ. J. Burnet, <i>Platonis opera</i> , τομός 1, Clarendon Press, Oxford 1900.
Φαίδρος	Πλάτων, <i>Φαίδρος</i> , έκδ. J. Burnet, <i>Platonis opera</i> , τομός 2, Clarendon Press, Oxford 1901.
Φαίδων	Πλάτων, <i>Φαίδων</i> , έκδ. J. Burnet, <i>Platonis opera</i> , τομός 1, Clarendon Press, 1900.
Πλούταρχος	Πλούταρχος, <i>Περί αοργησίας</i> , έκδ. W. C. Helmbold, <i>Plutarch's Moralia</i> , τομος 6ος, Harvard University Press, Cambridge (Massachussetts) 1939.
Seneca	Seneca, <i>Consolatio ad Marciam</i> , στο J. W. Basore, <i>Seneca, Moral Essays Volume II</i> , Cambridge (Massachussetts) 1932
Ψελλός	Μιχαήλ Ψελλός, <i>Χρονογραφία</i> , έκδ. D. R. Reinsch, <i>Michaelis Pselli Chronographia</i> , Berlin 2014.
Αντιγόνη	Σοφοκλής, <i>Αντιγόνη</i> , έκδ. H. Lloyd-Jones and N.G. Wilson, <i>Sophoclis fabulae</i> , Clarendon Press, Oxford 1990.
Τραχίνιαι	Σοφοκλής, <i>Τραχίνιαι</i> , έκδ. A. Dain and P. Mazon, <i>Sophocle</i> , τομός 1, Les Belles Lettres, Paris 1955.
Titus Livius	Titus Livius, <i>Ad Urbe Condita Libri</i> , τομος 1, έκδ. W. Weissenborn; H. J. Müller, Weidman, Berlin, 1871.

Απομνημονεύματα

Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, έκδ. E.C. Marchant, *Xenophontis opera omnia*, τομός 2, Clarendon Press, Oxford 1921.

Κύρου Παιδεία

Ξενοφών, *Κύρου Παιδεία*, έκδ. E.C. Marchant, *Xenophontis opera omnia*, vol. 4, Clarendon Press, Oxford 1910.

2. Δευτερεύουσα Βιβλιογραφία

S. B. Algoe, J. Haidt

S. B. Algoe, J. Haidt, “*Witnessing excellence in action: The ‘other-praising’ emotions of elevation, gratitude, and admiration*” *The journal of positive psychology*, 2009, 105–127.

Coleman

D. Coleman, *Συναισθηματική Νοημοσύνη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Darwin

C. Darwin, *The expression of emotions in man and animals*, Appleton and Company, New York 1897.

Constantinou - Meyer

S. Constantinou, M. Meyer, *Emotions and Gender in byzantine culture*, Palgrave Macmillan, Cham, 2019.

James

W. James, “*What is an emotion?*”, *Mind Association*, 9/34 (1884), 188-205.

Freud

S. Freud, *The Ego and the Id*, Courier Dover Publications, 2018.

Ildefonce

F. Ildefonce, *Les Stoïciens*, Εκδόσεις “Ενάλιος”, 2009.

C. Gilligan, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women’s Development*, Harvard University Press, 1982 .

Graver

M. Graver, *Stoicism and Emotion*, University of Chicago Press, Chicago 2007.

M. Graver, *Cicero on the emotions, Tusculan Disputations 3 and 4*, The University of Chicago Press, Chicago 2002.

M. Graver, *Cicero on the emotions, Tusculan Disputations 3 and 4*, The University of Chicago Press 2002.

J. Haidt, P. Seder

J. Haidt, P. Seder, “*Admiration and Awe*” στο D. Sander, K. Scherer, *Oxford Companion to Emotion and the Affective Sciences*, Oxford University Press, New York 2009.

- Harris W. V. Harris, *Restraining Rage: The Ideology of Anger Control in Classical Antiquity*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts) 2004.
- W. V. Harris, “The Rage of Women” στο S. Braund, G. Most, *Ancient Anger. Perspectives from Homer to Galen*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Kaldellis A. Kaldellis, *The Argument of Psellos' Chronographia*, Brill, Boston 1999
- Καρπόζηλος Α. Δ. Καρπόζηλος, Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι, τόμος Γ', 11ος – 12ος αιώνας, Αθήνα 2009
- Konstan D. Konstan, *The concept of “emotion” from Plato to Cicero*, Méthexis, τόμος 19, Brill 2006.
- Lauritzen F. Lauritzen, *The depiction of Character in Psellos' Chronographia*, Brepols 2013.
- Lee J.A. Lee, *Colours of Love: An Exploration of the Ways of Loving*, New Press 1973.
- Liddell – Scott H. G. Lidell, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford 1996
- Merriam – Webster Merriam-Webster.com
- Messis και Nilsson C. Messis and I. Nilsson, *Eros as Passion, Affection and Nature: Gendered Perceptions of Erotic Emotion in Byzantium, motions and Gender in byzantine culture*, Palgrave Macmillan 2019.
- Meyer M. Meyer, “Towards an Approach to Gendered Emotions in Byzantine Culture: An Introduction” στο S. Constantinou, M. Meyer, *Emotions and Gender in byzantine culture*, Palgrave Macmillan 2019.
- Papaioannou S. Papaioannou, *Michael Psellos: Rhetoric and Authorship in Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2016
- Parrott W. G. Parrott, *Emotions in Social Psychology*, Psychology Press, Philadelphia 2001
- Reinsch D. R. Reinsch, *Michaelis Pselli Chronographia*, Berlin 2014.
- P.J. Haidt, C. R. McCauley, “Disgust”, στο L. Barrett, M. Lewis, J. M Haviland-Jones, *Handbook of Emotions*, σελ. 637-653, Guildford Press, New York 2008

- Santrock J. W. Santrock, S. Yussen, J. Cracknell, *Child Development: An Introduction*, McGraw Hill Education, Melbourne 2011.
- Shaver, Schwartz, Kirson & O'Connor P. Shaver, J. Schwartz, D. Kirson, & C. O'Connor, "Emotion knowledge: Further exploration of a prototype approach", *Journal of Personality and Social Psychology* 52/6 (1987)1061–1086.
- Tamiolaki Melina Tamiolaki, "Emotion and Persuasion in Xenophon's *Cyropaedia*" *Phoenix*, τόμος 70/1 – 2 2016.
- Teachers of the American Psychological Association Teachers of the American Psychological Association, *Emotion – A unit lesson plan for high school psychology teachers*, May 2010.
- Tougher Shaun Tougher, "Gendering Grief: Emotional Eunuchs - Consoling Constantine the Paphlagonian", στο S. Constantinou, M. Meyer, *Emotions and Gender in byzantine culture*, Palgrave Macmillan 2019.
- Λεξικό Τριανταφυλλίδη *Τριανταφυλλίδης Λεξικό της κοινής Νεοελληνικής*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1998
- Smith R. H. Smith, "Assimilative and contrastive emotional reactions to upward and downward social comparisons" στο J. Suls, L. Wheeler, *Handbook of social comparison: Theory and research*, Kluwer Academic Publishers, New York 2000.
- Sullivan G. B. Sullivan, «Wittgenstein and the grammar of pride: The relevance of philosophy to studies of self-evaluative emotions». *New Ideas in Psychology* 25/3 (2007) 233–252.